

► EDITORIAL

Zoltán Rostás

► PROCESE

Theodora-Eliza Văcărescu

Dragoș Sdrobiș

Martin Ladislau Salamon

► PORTETE

Alina Juravle

Florentina Țone

► TEORII

Ion Matei Costinescu

Șerban Văețiș

Alina Branda

Antonio Momoc

Lucian-Ștefan Dumitrescu

► DEZBATERI

Ionuț Butoi

► ARHIVA

Ionuț Butoi

► RECENZII

Balázs Telegdy

Székedí Levente

Cristian Roiban

Irina Stahl

Adriana Bondor

Cristian Vereș

Gabriel-Cătălin Stoian

► SEMNALE

VOLUM XXI

NUMĂRUL 3 (175)

MAI-IUN. 2013

Sfera Politicii

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

EDITATĂ DE FUNDAȚIA „ORIENT EXPRES”

APARIȚIE BIMESTRIALĂ

Școala Sociologică
de la București.
Contexte, tendințe, crize

Sfera Politicii este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.

Sfera Politicii a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflecții politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.

Sfera Politicii pune la îndemână cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmatelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.

Sfera Politicii își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.

**Revista *Sfera Politicii*
a fost editată din anul 1992 de:**

Fundația
Societatea Civilă

INDEXĂRI INTERNAȚIONALE:

- Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- DOAJ - Directory of Open Access Journals
- International Political Science Abstract / Association internationale de science politique (IPSA/AISP)

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

EBSCO **ProQuest**
P U B L I S H I N G

 SCIOPIO
SCIENTIFIC PUBLISHING & INFORMATION ONLINE

Sfera Politicii respectă Ordinul nr. 4691 din 26 iulie 2011 al Ministrului Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului privind aprobarea standardelor minime necesare și obligatorii pentru conferirea titlurilor didactice din învățământul superior, a gradelor profesionale de cercetare-dezvoltare.

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu

Consilier Principal al Președintelui Societății Române de Radiodifuziune, București, România

Daniel Chirot

University of Washington, Seattle, Washington, USA

Dennis John Deletant

Professor, University College, London, United Kingdom

Anneli Ute Gabanyi

Cercetător asociat al Institutului German pentru Probleme Internaționale și de Securitate (Stiftung Wissenschaft und Politik), Berlin, Germania

Dinu C. Giurescu

membru al Academiei Române

Gail Kligman

Professor, University of California, Berkeley, USA

Steven Sampson

Professor, Lund University, Lund, Sweden

Gisèle Sapiro

Directrice de recherche au CNRS, Directrice du Centre européen de sociologie et de science politique (CESSP), Université Paris-Panthéon-Sorbonne/CNRS/EHESSa

Michael Shafir

Profesor, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România

Lavinia Stan

Professor, Department of Political Science, St. Francis Xavier University, Canada

Alexandru Florian

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București

G. M. Tamas

Budapest, Hungary

Katherine Verdery

Professor, City University of New York Graduate Center, USA

DIRECTOR

Stelian Tănase

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București

REDACTOR ȘEF

Alexandru Radu

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București

REDACTIE

Nicolae Drăgușin

Aurora Martin

Ioana Paverman

Camelia Runceanu

Cecilia Tohăneanu

TEHNOREDACTOR

Liviu Stoica

Ilustrația de pe copertă:

Membrii Școlii Gustiene în excursie.

Fotografie din campania
monografică de la Drăguș.

Sfera Politicii

VOLUMUL XX, NUMĂRUL 3 (175), mai-iunie 2013

Editorial

- Criză și/sau tranziție la școala gustiană – 1932-1934. Din perspectiva
correspondenței lui Anton Golopenția.....3
Zoltán Rostás

Procese

- Contexte de gen. Educația femeilor din România între anii 1880 și 1930..... 13
Theodora-Eliza Văcărescu
- Învățământul superior în România interbelică: de la „supraaglomerarea
universităților” la „șomaj intelectual”24
Dragoș Sdrobiș
- „Știința națiunii” a lui Dimitrie Gusti – un model pentru Tinerii ardeleni36
Martin Ladislau Salamon

Portrete

- Henri H. Stahl – un sociolog social-democrat.....46
Alina Juravle
- Un monografist uitat: D.C. Georgescu56
Florentina Țone

Teorii

- The Nation as Epistemic Regime: On the Bucharest Sociological School,
State Consolidation and Interethnic Relations70
Ion Matei Costinescu
- Sociologia monografică în perspectiva etnografiei critice americane78
Șerban Văețiș
- Științele Sociale și „Știința Națiunii”. Câteva considerații 91
Alina Branda
- Știință și politică în sistemul sociologic gustian.
Proiectul de societate al Școlii Sociologice de la București101
Antonio Momoc
- Resorturile gândirii geopolitice a lui Dimitrie Gusti. Context și idei 108
Lucian-Ștefan Dumitrescu

Dezbateri

- Peter Schöttler sau un posibil răspuns la întrebarea : ce se mai poate spune
nou despre ceva despre care „se știe” totul?Realism științific, „canonizare”
și demitizare.....116
Ionuț Butoi

Arhiva

- O corespondență inedită din timpul guvernării antonesciene
Mircea Vulcănescu și Alexandru Neagu122
Ionuț Butoi

Recenzii

Istории învecinate.....	139
<i>Balázs Telegdy</i> Imre Pászka, <i>Teme de Sociologie Românească a Modernității</i>	
Un intelectual-sociolog transilvănean cu viziune europeană. Profesorul Ion Aluș 141	
<i>Székesi Levente</i> Coordonator (i): Viorica Greculovschi-Prodan, <i>Ion Aluș. 1927-1994. Memoriile unui intelectual scrise de prietenii lui</i>	
Concepte, conceptualizare și comprehensive history.....	145
<i>Cristian Roiban</i> Victor Neumann și Armin Heinen (Ed.), <i>Key-Concepts of Romanian History. Alternative Approaches to Socio-Political Languages (Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice)</i>	
Jurnalul unui sociolog	149
<i>Irina Stahl</i> Sorin M. Rădulescu, <i>Revoluția ca spectacol. Însemnările unui sociolog în perioada septembrie 1988 – iulie 1992</i>	
Despre Școala Gustiană altfel	151
<i>Adriana Bondor</i> <i>Transilvania</i> , nr. 11-12/2012	
O monografie despre Traian Herseni	154
<i>Cristian Vereș</i> Florența Lozinsky, <i>Traian Hersen. Sociolog și antropolog</i>	
Ecoul activității Școlii sociologice de la București în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.....	155
<i>Gabriel-Cătălin Stoian</i> Zoltan Rostas (Ed.), <i>Răfuiala cu scopurile noastre. Școala sociologică de la București în cotidianul Ecoul 1943-1944</i>	
Semnale	157
Index de autori	159
Summary	161

Criză și/sau tranziție la școala gustiană – 1932-1934

Din perspectiva corespondenței lui Anton Golopenția

■ ZOLTÁN ROSTÁS

[The University of Bucharest]

Abstract

This article analyzes a genuine, albeit insufficiently studied phenomenon: "the sociological monography crisis" that appeared within the Gustian School between 1932-1934. The study of this crisis – which emerged against the backdrop of the Great Depression – is important not only for the history of Romanian sociology, but also for understanding the state of culture in Bucharest during those years. The author is aware that, theoretically speaking, this crisis contained many „layers”. However, this study applies the methods of social history and therefore deals with the most important aspects of the crisis. These comprise Professor Dimitrie Gusti's tenure as Minister of Education, the writing campaigns in Făgăraș, the intensification of the monographists' press activity, and the original debates of the Criterion association.

Keywords

sociological monography; Dimitrie Gusti; Henri H. Stahl; Anton Golopenția; the interwar press; social history

În istoria socială a intelectualității sunt deosebit de instructive cercetările privind crizele de schimbare ale unei mișcări artistice sau școli științifice. Crizele de schimbare trădează mai multe valențe ale grupului, mai multe conexiuni cu mediul social decât perioadele liniștite de acumulare progresivă.

Din acest punct de vedere starea grupului de monografiști gustieni din anii 1932-1934 merită să fie examinată cu atenție deosebită, întrucât ea se deosebește într-adevăr de perioada clasică a campaniilor monografice de la sate dintre anii 1925-1931. Până la această perioadă activitatea grupului condus de Dimitrie Gusti înregistrase o evoluție constantă atât în extensia câmpului de cercetat, cât și în aprofundarea diverselor teme. Până în 1932 membrii grupului au reușit să investigheze aproape toate regiunile istorice prin răscolirea monografică a câte unui sat, reușind să devină cunoscuți în țară și în străinătate. Ca rezultat al acestei experiențe, cei mai destoinici dintre colaboratorii Profesorului i-au devenit asistenți la Universitatea din București. Dacă ținem cont și de numărul mare de studii publicate și de cele în curs de publicare, putem afirma că apăruseră semnele clare ale formării unei școli de sociologie.

Și, totuși (sau poate tocmai din acest motiv), în 1932 apar schimbări, noi

tendințe în cursul vieții științifice, care îi surprind pe membrii grupării. În locul unității de acțiune, atent vegheată de profesorul Gusti se individualizează grupuri mici, cu orientări încă vagi, dar suficient de pronunțate. Pe baza acestora, la începutul anilor '80, Henri H. Stahl conchide – prima oară în istoria sociologiei monografice – că începând din 1932 s-a declanșat „o criză a monografiei”. Este de notat că Stahl, principalul colaborator al profesorului Gusti, a ajuns la această concluzie formulată în lucrarea sa memorialistică¹ după aproape o jumătate de secol. Buzuindu-se pe propria sa experiență, sociologul și istoricul H. H. Stahl a construit o imagine credibilă a acestei crize care a înrăurit, până azi, discursul despre această perioadă. Caracterizarea acestor ani drept „criză” a fost pe undeva justificată și prin depresiunea economică mondială care a afectat profund și România. Pe de altă parte însă, o analiză atentă a faptelor a devenit posibilă doar după anul 2000, după publicarea unor surse până atunci inaccesibile. Acestea aduc o imagine mult mai nuanțată a acestei perioade importante.

Pentru că abordarea din perspectiva istoriei sociale a trecutului științelor sociale implică foarte multe surse nebăgate în seamă de istoria teoriilor, în prezentul articol voi folosi precumpănitor volumele de corespondență a lui Anton Golopenția, îngrijite de fiica lui, Sanda Golopenția, din simplul motiv că și acestea documentează necesitatea modificării imaginii acceptate până în prezent despre perioada 1932-1934.

1. Dinamica istorică a imaginilor

Dar, care au fost aceste imagini ale anilor 1932-1934? Prima o putea oferi volumul „Arhivei”² consacrat omagierii a 25 de ani de activitate universitară a lui Dimitrie Gusti.

Organizarea începută în 1934 sub conducerea lui Tudor Vianu a sărbătoririi lui Gusti oferea prilejul analizei activității multilaterale a Profesorului. Adecvat evenimentului, discipolii sociologului au abordat fenomenul monografismului gustian din mai multe puncte de vedere, dar despre perioada discutată aici au vorbit doar doi dintre monografiști: H. H. Stahl și Ion Zamfirescu. Primul a relevat, pentru întâia oară, că din cauza numirii lui ca ministru, Gusti nu putea participa la campaniile de vară ale monografiștilor și din acest motiv s-a organizat nu o nouă cercetare ci așa-zisele campanii de redactare – în primul rând a materialelor de la Drăguș. Cel de-al doilea autor, Ion Zamfirescu într-o sinteză a activității publice a lui Dimitrie Gusti a detaliat activitatea ministerială a acestuia, fără a face referiri la eventuale angajamente științifice. Numirea lui Gusti în 1934 în fruntea Fundației Culturale Regale „Principele Carol” a fost prezentată drept o consecință logică a ministeriatului.

Evident, datorită apropierii de perioada analizată și caracterului omagial al lucrării, aceasta nu putea oferi o imagine detașată și nuanțată.

După octombrie 1939, din cauza suspendării Serviciului Social și retragerii lui Gusti din fruntea Fundației, influența publică a Școlii sociologice de la București se restrânge semnificativ.

Nu și în lumea academică, fiindcă cercetările efectuate ani de-a rândul sunt prelucrate și publicate. Doar în cele patru luni de regim național-legionar se poate vorbi de o marginalizare totală a lui Gusti și a Școlii sale. În timpul războiului, la Universitatea din București se predă sociologia, se publică câteva numere din

¹ Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Editura Minerva, 1981)

² „OMAGIU profesorului D. Gusti, XXV de ani de învățământ universitar (1910-1935)”, *Arhiva pentru Știință și Reforma Socială, organ al Institutului Social Român*, Anul XIV (1936)

„Sociologia Românească” și „Arhiva”, dar școala gustiană nu face cercetări propriu-zise. În schimb Institutul Central de Statistică, unde sunt angajați mulți sociologi gustieni, organizează sub conducerea lui Anton Golopenția cercetări statistico-sociologice, însă fără caracter public.

În 1943 Profesorul devine președintele Academiei Române și după august 1944 face tot posibilul ca școala sa monografică să revină în actualitate, chiar și pe plan internațional. În condițiile date nu putea reuși, în 1948 dispare sociologia, sociologii sunt marginalizați, unii chiar înțemnițați, doi dintre ei au decedat în detenție.

Abia în anii '60, în cursul îndelungatului proces de „revalorificare a moștenirii culturale” s-a trecut la reabilitarea lui Dimitrie Gusti. În cadrul acesteia însă perioada 1932-1934, de care ne ocupăm, a fost tratată sumar. Prima carte¹ cu caracter monografic, cea a lui O. Bădina apărută în 1965 nu surprinde toate aspectele acestei perioade și tratează sumar participarea la guvernarea țărănistă a lui Gusti. Autorul amintit face eforturi pentru a „scuza” această decizie a Profesorului, subliniind că a cedat doar datorită rugămintilor lui N. Titulescu, care avea nevoie de un sprijin în cadrul cabinetului pentru relansarea apropierei României de Uniunea Sovietică. Este interesant și semnificativ de constatat că în anii următori această argumentare dispare, dar analiza perioadei continuă să fie ocolită.

Cel care pune în discuție anii '32-'34 ca perioadă de criză este H. H. Stahl în amintita operă memorialistică din 1981. Pe baza propriei experiențe examinează și prezintă cu meticulozitate cele petrecute în acest interval. Dar analiza lui Stahl se concentrează asupra celor două campanii de redactare de la Făgăraș și asupra fenomenului de împrăștiere a monografiștilor. În explicarea neîmplinirilor celor două ieșiri în grup de la Făgăraș urmate de destrămarea grupului de monografiști, H.H. Stahl se referă la absența totală de la acestea a Profesorului numit ministru al Instrucțiunii, Cultelor și Artelor. Stahl recunoaște însă că și el însuși s-a aflat „în criză”. Aceasta nu însemna altceva decât un „refugiu în folclor” alături de Constantin Brăiloiu, care organiza și el mici campanii sub egida Arhivei Societății Compozitorilor. Volumul de amintiri – de fapt o primă dare de seamă asupra perioadei dramatice a monografiei sociologice – pomenește puțin despre ministeriatul lui Gusti și nimic despre implicarea în viața presei a monografiștilor și nici despre organizarea activității asociației culturale Criterion. Despre această faimoasă asociație îmi va vorbi pe îndelete tot în anii '80 în cadrul proiectului meu de istorie orală.

Tipărire convorbirilor de istorie orală începând din anul 2000² reprezintă o nouă etapă în documentarea noii imagini a perioadei în discuție (și a întregii mișcări monografice). După 2004 încep să apară volumele de documente și corespondență Anton Golopenția, Ștefania Cristescu-Golopenția îngrijite de Sanda Golopenția, care aduc informații fundamentale noi privind această perioadă de schimbare. Tot în această perioadă apar volume ale lui Mircea Vulcănescu, îngrijite de Marin Diaconu³, care conțin documente importante referitoare la acești ani.

Prin urmare, s-a adunat masa critică pentru construirea unei imagini mai coerente despre anii 1932-1934 de criză multidimensională. Dar, această criză nu poate fi abordată în sine, diagnoza ei presupune desfacerea fenomenului – prin procedee de istorie socială – în componente esențiale. Aceste componente le imaginez ca

1 Ovidiu Bădina, *Dimitrie Gusti. Contribuții la cunoașterea operei și a activității sale* (București: Editura Științifică, 1965)

2 *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl* (București: Paideia, 2000), *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene* (București: Paideia, 2003), *Parcurs întrerupt, Discipolii din anii 30 ai Școlii gustiene* (București: Paideia, 2006), *Strada Latină nr.8, Monografiști și echipieri gustieni la Fundația Culturală Regală „Pricipele Carol”* (București: Curtea Veche, 2009)

3 Dintre operele îngrijite de Marin Diaconu volumele: *Mircea Vulcănescu. Profil spiritual* (București: Editura Eminescu, 2001) și *De la Nae Ionescu la Criterion* (București: Humanitas, 2000) conțin cele mai multe informații legate de perioada 1932-1934.

straturi suprapuse, pe care le analizez rând pe rând în maniera arheologiei. Deși, teoretic, putem estima mai multe „straturi” pentru aceasta, în studiul de față, mă voi ocupa de cele (cred eu) mai importate: ministeriatul lui Gusti, campaniile de redactare monografice, activitatea în presa și Asociația Criterion.

2. Ministeriat ca origine a crizei?

Hotărârea de a analiza ministeriatul ca prim factor component al crizei nu ascunde nicidecum intenția de a exagera importanța acestuia. Începem cu această activitate a lui Gusti, deoarece este cel mai puțin clarificată dintre toate elementele concurente ale crizei monografiei.

Cercetând antecedentele invitării lui Dimitrie Gusti în fruntea Ministerului Instrucției, Cultelor și Artelor ne surprinde un amănunt insuficient investigat până acum. Profesorul, după ce în perioada ce a urmat primului război mondial fusese implicat în multe acțiuni de organizare universitară și extrauniversitară, începând din 1929 primește brusc importante demnități statale străine de învățământul superior. Și nu întâmplător, ci deoarece multe dintre opiniile sale cunoscute trădau afinități cu doctrina țărănistă și era apreciat de elita acestui partid ajuns la putere. Astfel, ajunge în anul 1929 președinte al consiliului de conducere al Oficiului Național al Cooperăției, după ce ani de zile militase pe toate căile pentru sublinierea importanței sociale, pe lângă cea economică, a acestei instituții aflate încă în efervescență în anii interbelici.

Nici nu își terminase acest mandat, când a fost numit președinte la nou înființata Casă Autonomă a Monopolurilor, funcție în care a avut ocazia să-și demonstreze încă odată că este un manager eficient. Paralel cu funcția de la Casa Autonomă a Monopolurilor este ales președinte și la consiliul de conducere al Societății de Radiodifuziune. Aici se implică cu și mai mare pasiune în lărgirea ofertei programelor de radio, redefinind misiunea acestui nou mijloc de comunicare în masă.

Se poate deci observa că nu era nevoie de minister ca profesorul Gusti să fie deturnat de la cercetarea de teren. De altfel, la campania monografică din 1931 de la Cornova (Basarabia) Gusti nici n-a participat, a făcut doar scurte vizite din cauza programului său încărcat de la instituțiile amintite. Este ciudat că invitarea sa în guvernul țărănist și acceptarea portofoliului instrucției sunt considerate de majoritatea istoricilor sociologiei motive indirecte ale declanșării crizei monografiei.

Funcția de ministru în sine nu a împiedicat nici vizitele la Făgăraș, cum nu a împiedicat nici scurtele deplasări la Cornova. După părerea mea nu funcția ministerială constituie singura cauză a crizei declanșate, ci circumstanțele în care își desfășura Gusti această misiune, condițiile guvernării țărăniste. (Despre cauzele intrinseci cercetării monografice, mai jos.) În primul rând, moștenirea dezastruoasă a lui Iorga (nu doar ca prim-ministru ci și ca ministru al instrucției) cerea o muncă asiduă și prezență personală din partea noului ministru, pentru că numai astfel se putea readuce încrederea în minister printre cadrele didactice disperate și dezamăgite.

Din corespondența lui Anton Golopenția, aflat în anturajul ministrului, aflăm în primul rând cât de instabilă a fost această funcție: „Se părea că Profesorul – îi scrie Ștefaniei Cristescu aflate la Făgăraș – va fi înlocuit prin Andrei¹ în guvernul de mâine. Azi, dimpotrivă.”² Lucrurile nu se vor liniști nici mai târziu, și la începutul lui 1933

¹ Este vorba de profesorul Petre Andrei (1891-1940), discipolul profesorului Gusti din perioada ieșeană, profesor de sociologie la Universitatea din Iași, subsecretar de stat la același minister.

² Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1932-1950) Volumul II (Anton Golopenția-Ștefania Cristescu-Golopenția)* Ediție îngrijită de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza. Introducere și note de Sanda Golopenția (București: Editura Albatros 2010), 63.

Golopenția notează: „Profesorul e la Roma, guvernul de cinci zile e în clătinare. Va rămâne, pe cât se pare”.¹ După cum se știe, Gusti rămăsese la deschiderea festivă a Școlii Române de la Roma, guvernul Maniu căzuse între timp, ministrul a fost reconfirmat în noul guvern țărănist al lui Vaida-Voievod.

Pentru Gusti, calitatea de ministru nu însemna doar gestionarea problemelor curente, ci în primul rând o muncă de concepție, documentare și elaborare de legi pentru învățământ și cultură, cu fundamentare sociologică. Legea Fundațiilor Regale, legea pentru reforma învățământului primar, legea pentru înființarea Senatului Cultural și restructurarea ministerului ca acesta să devină un for coerent al îndrumării întregii culturi din România – toate acestea au solicitat un volum enorm de muncă și din partea ministrului, și din cea a colaboratorilor, dintre care cel mai de încredere a fost tânărul Anton Golopenția

Dincolo de toată activitatea cronofagă de la minister, activitatea lui Gusti avea o dimensiune politică necercetată până acum. Nu s-a dat atenție acestui aspect, fiindcă Profesorul afirma mereu, mai cu seamă după 1944, că nu a fost membru în Partidul Național Țărănesc. Este adevărat, dar în ciuda acestui amănunt, el a participat la campania electorală din vara anului 1932², a fost cap de listă pentru Senat la circumscripția electorală Ilfov. Cum PNȚ a câștigat alegerile din iulie 1932, lui Gusti îi reveneau obligații și ca senator, pe lângă cele de ministru. Cu capacitatea sa recunoscută de a coordona consecutiv mai multe activități, pe lângă programul obositor de a vizita unități școlare din țară, de a participa la numeroase conferințe de asociații de dascăli, de intelectuali, de editori, de studenți, de elevi etc., în munca de fiecare zi de la minister nu uita să se informeze și de mersul monografiei în timpul verii și, mai ales, să sară în ajutorul monografiștilor dornici să-și completeze cunoștințele ca bursieri în străinătate. Majoritatea celor care au obținut bursă în mandatul său aveau condiții financiare atât de precare, încât fără asistența lui Gusti nu și-ar fi putut împlini visul de a studia în importante centre universitare din străinătate.

În menținerea legăturii cu monografiștii rolul cel mai important i-a revenit lui Anton Golopenția, care cu o înțelepciune remarcabilă și spirit de diplomatie a știut să le fie de ajutor atât monografiștilor, cât și lui Gusti. Nu i se poate reproșa șefului de cabinet că forțele centrifuge care în acei ani acționau și în grupul gustian, s-au dovedit a fi mai puternice decât eforturile lui de păstrare a coeziunii de grup. (De remarcat că nici grupul năist nu a rămas unit.)³

Activitatea de reformator de la minister al profesorului Gusti s-a materializat în multe legi aprobate. Majoritatea nu au ajuns la scadență datorită scurtimii mandatului. Proiectele de lege fundamentate științific se elaborează anevoios. După vara anului 1933 Gusti știa că nu va izbuti să pună în practică legile respective și, din acest motiv, a procedat la un gest fără precedent (și fără continuare) în istoria Ministerului Instrucției: a organizat strângerea într-un volum a documentelor și cercetărilor privind starea învățământului în 1932/1933 și a planurilor de reformare, până la detaliile cele mai mărunte. Și în această operație Anton Golopenția a avut un rol decisiv.

Ministeriatul lui Gusti a avut și un rezultat nesesizat până în 2000 de istoria sociologiei românești: a prilejuit transformarea relației protocolare cu Carol II într-una de conlucrare. În această perioadă a devenit Profesorul înrăuritorul regelui în materie de cultură în sens larg, iar regele susținător al tuturor proiectelor gustiene.

¹ Golopenția, *Rapsodia II*, 104.

² Vezi *Universul* Nr. 189, marți 12 iulie 1932, 3

³ O analiză a acestei chestiuni este oferită de Ionuț Butoi în studiul „Există un curent monografist în cadrul tinerei generații interbelice”, *Sociologia românească* 3/2012.

3. „Criza monografiei”

Ghilimelele din titlu indică faptul că s-a generalizat ideea că maniera monografistă a sociologiei a ajuns în anii '32-'34 într-o situație de cumpănă. Acest calificativ aplicat monografiei pentru perioada respectivă provine de la amintita analiză a lui Stahl din *Amintiri și gânduri...* Dacă judecăm aceste stări prin lectura corespondenței lui Golopenția, ne dăm seama că dificultățile muncii monografice au ieșit la suprafață în 1932. Din scrisorile adresate lui de monografista Ștefania Cristescu, viitoare sa soție, aflată în „campania de redactare” de la Făgăraș, avem tabloul complet și detaliat al situației pe care Stahl o numea „criza monografiei”. Pentru a o înțelege este nevoie de o mică incursiune în antecedentele „redactării”.

Încă de la campaniile de la Drăguș, 1929, altminteri cea mai reușită după mărțuria majorității monografiștilor, s-a pus problema rămânerii în urmă a elaborării studiilor din materialul adunat. Această problemă s-a pus și mai acut după campania de la Cornova, când Stahl semna și un alt neajuns de organizare a monografiei: delimitarea defectuoasă între monografiști și monografiste a temelor de cercetare privind cultura satului. Aceasta nu mai era doar o chestiune de metodologie, ci și de autoritate. Abia cu publicarea în 2000 a convorbirilor cu Stahl a devenit public faptul că Gusti omisese sau nu avusese disponibilitatea să delege cuiva autoritatea coordonării echipei monografice la campania de redactare din '32.

Din corespondența amintită reiese clar greșeala lui Gusti de a nu numi un înlocuitor pentru această campanie. Pe fondul acestei lipse de claritate unii monografiști, incapabili de muncă în comun, cu pronunțată voință de a ieși în evidență, s-au comportat neașteptat de necolegial.

În acest context a ieșit la iveală în modul cel mai evident că monografiștii nu se așteptaseră ca colegile lor de cercetare să aibă ambiția de a fi mai mult decât culegătoare docile și anonime de informații sociologice. Noile cercetări efectuate de Theodora-Eliza Văcărescu arată și fondul cultural și politic-social al marginalizării monografistelor, dar și impactul negativ al acestei atitudini asupra mersului și rezultatelor monografiei și carierei monografistelor.

Astfel, campania de la Făgăraș s-a desfășurat anevoios, a generat conflicte dintre care unele nu s-au stins niciodată, dar în același timp a scos la iveală capacitatea de aplanator de neînțelegeri a tânărului Anton Golopenția, care venise cel mai târziu în grupul de monografiști, dar care, în calitatea sa de colaborator cel mai apropiat al ministrului Gusti, a jucat un rol benefic în împiedicarea destrămării rapide a unității monografiei. În ciuda acestei campanii cu multe nereguli, ar fi o greșeală să tragem concluzii pripite în privința eficienței științifice a grupului gustian.

În luna decembrie a anului 1932 a apărut cel mai consistent volum de studii monografice, de fapt patru numere reunite ale revistei „Arhiva pentru Știință și Reforma Socială”, care cuprinde tot ce era mai bun și reprezentativ pentru ideea de monografie. Acest volum de peste 900 de pagini a fost structurat pe categoriile gustiene și fiecare manifestare, cadru, unitate socială etc. a fost ilustrată de un studiu din diverse localități cercetate de monografiști. Ca atare, pentru publicul cititor a fost păstrată aparența unității grupului de monografiști gustieni.

Dar succesul „Arhivei” nu a fost de ajuns pentru a-i convinge pe monografiști că perpetuarea conflictelor nu va duce la rezolvarea problemelor și nici nu va evita pericolul destrămării grupului.

Cea de-a doua campanie de redactare, care a avut loc în vara lui 1933, a intensificat conflictele, încât unii chiar au plecat din tabăra de la Făgăraș. Se putea constata o creștere a coeziunii grupurilor mici apărute anterior în sânul taberei gustiste, astfel încât nici Golopenția nu mai excludea posibilitatea ruperii grupului

¹ Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931* (Chișinău: Editura Quant, 2011), 405.

monografist. Practic, această campanie s-a terminat cu rezultate cel mult individuale, fără ca materialele să fi fost incluse într-o culegere asemănătoare cu „Arhiva” din 1932. (După cum se știe, nici oportunitatea organizării la București a Congresului Internațional de Sociologie nu a dus la realizarea monografiei Drăgușului în felul în care H.H. Stahl reușise cea a Nerejului.)

4. Pătrunderea monografiștilor în presă

Istoriografia sociologiei românești se preocupă mai degrabă de filiații de idei teoretice, decât de studiul implicării sociale a sociologului. S-a consemnat cel mult colaborarea gustiștilor la revistele și ziarele vremii. Această neglijare este cu atât mai curioasă pentru că a fost bine cunoscut interesul Profesorului, încă din perioada studiilor universitare germane, pentru fenomenul presei. Interesul său pentru presa română s-a manifestat clar și la Institutul Social Român cu numeroase ocazii. E adevărat că a fost deosebit de exigent când era vorba de elaborarea de studii pentru „Arhiva”, dar se bucura mult dacă tinerii din jurul lui popularizau în presă sociologia sau chiar cercetările monografice.

Raportarea la presă a elevilor lui Gusti a avut două faze. Prima consta în colaborări individuale încă din anii '20 pe coloanele revistelor, ziarelor. La sfârșitul anilor '20 nu se poate vorbi de o colaborare sistematică și de grup cu presa vremii. Se știe de colaborarea lui Gh. Vlădescu-Răcoasa la „Universul”, „Neamul Românesc”, „Adevărul”, a lui Traian Herseni la revista social-democrată a lui Ion Clopoțel „Societatea de mâine”, a lui Petru Comarnescu la „Ultima oră”, a lui Octavian Neamțu la „Excelsior”, a lui D.C. Amzăr la „Poșta informativă”, a lui Mircea Vulcănescu la „Cuvântul”. Dar în 1932, după o vară cu o campanie monografică agitată, a urmat o toamnă nu mai puțin neliniștită, cu un val de colaborări în grupuri de monografiști la diverse reviste bucureștene. Anton Golopenția sesizează că a apărut „un fel de încordare între cei tineri, care îi face pe toți să izbucnească pătimaș și fără cruțare”, tensiune ce se manifestă și în colaborările la reviste și ziare. După aprecierea lui, nu numai polemicile de presă între colegi, dar și formarea unor asociații, de exemplu a Criterionului, pun în pericol monografia. Mai apoi concludă: „... suntem în criză de autoritate. Profesorul, amestecat în multe, și-a pierdut oarecum prestigiul. „Monografia” se simte oarecum trădată: unii deplâng că nu i s-a robit exclusiv, așa cum au făcut ei, alții se vaită de prea puțină solitudine pentru soarta lor personală. Toate aceste nemulțumiri au mai fost întărite printr-o acțiune intensă, de „parvenire” se zice, a lui Herseni. Datorită lui și lui Vlădescu-Răcoasa, opoziția teoretic-politică „Dreapta” – „Stânga” s-a schimbat aproape într-un război fratricid.”¹

În această atmosferă conflictuală din toamna-iarna lui 1932 (ca și cum monografiștii ar fi vrut să continue războiul din vară cu alte mijloace), apare ideea lui Golopenția ca sub titlul „Anteu” să se lanseze o revistă a monografiștilor. Această idee exprima și nemulțumirea față de orientarea revistelor la care colaborau – în lipsă de altceva. Pe de altă parte, Golopenția încerca să salveze unitatea grupului gustist și ca vocea acestui grup să se audă mai clar. Ideea a fost larg îmbrățișată, Vulcănescu a propus schimbarea titlului în „Gând și faptă”, Mac Constantinescu a realizat o copertă. Primul număr trebuia să apară în februarie 1933 cu contribuția gustiștilor, dar din lipsă de fonduri și de sponsori acceptabili proiectul a eșuat.

În asemenea condiții, monografiștii au continuat să publice mai mult sau mai puțin întâmplător în revistele vremii, care de obicei aveau sincope, întreruperi, transformări, unele dintre ele dispărând. În locul unei reviste a monografiștilor au (re) apărut publicații inițiate de monografiști, dar în colaborare cu alți tineri condeieri.

¹ Golopenția, *Rapsodia II*, 116-117.

Pe fondul împrăstierii monografiștilor începute în 1933, ideea unei reviste comune a dispărut. În schimb, s-au format grupuri mai mult sau mai puțin compacte, mai mult sau mai puțin apropiate de profesorul Gusti și de sociologia monografică, fiecare dorind să aibă o revistă. Grupul Golopenția-Neamțu a reinviat pentru o vreme „Dreapta”, care a sucombat la sfârșitul lui 1934. Vulcănescu și Stahl au intrat în asociația culturală Criterion înființată de Comarnescu, care după succesul (câteodată scandalul) dezbaterilor a fost până la urmă suspendată. Această asociație informală la începutul anului 1934 a făcut un pas neobișnuit. La invitația lui Alexandru Țigara-Samurcaș au intrat *in corpore* la „Convorbiri literare”. Această veche revistă literară pierduse mult din greutate și Samurcaș spera să o readucă la suprafață. Poate spera ca fiul său mai puțin talentat să prindă aripi în această echipă tânără și selectă. Cum revista nu a evoluat, în iunie 1934 criterioniștii și-au dat demisia din redacția „Convorbirilor literare”. Dar grupul nu s-a destrămat și în toamna aceluiași an a scos revista „Criterion”. Această revistă culturală și pronunțat generaționistă a sucombat și ea, nu din cauze externe, ci din cauză că eseiștii din grup s-au orientat spre extrema dreaptă, fără ca monografiștii să-i urmeze.

În subsidiar trebuie să amintim că în vara lui 1934 odată cu ieșirea pe teren a primelor echipe regale studențești, proaspeții îndrumători Stahl și Neamțu au inventat o publicație care în acel an a apărut doar șapirografiată. „Curierul echipelor studențești” (1934-1939) a fost o „traducere” în termenii intervenției sociale a principiilor promovate de ani de zile de monografiști. (Din 1935 „Curierul” a apărut ca o revistă săptămânală în perioada când studenții se aflau în campanie de vară la sate. Ea și-a schimbat în 1939 titlul în „Curierul Serviciului Social”, schimbându-și parțial și structura.)

Cel mai compact grup, format încă anterior apariției crizei din 1932-1933 a fost cel alcătuit din D.C. Amzăr, Ernest Bernea, Ion Ionică și Ion Samarineanu. În '32, cu excepția lui Bernea, nu publicaseră foarte mult în presa frecventată de monografiști. La dezbaterile asociației Criterion nu au participat. Treptat s-au izolat, dar în perioada de criză au plănuit o revistă pe care au scos-o abia în 1935. „Rânduiala” (1935-1938) se declara antimonografică și antisociologică, pe de altă parte îmbrățișa fătîș ideologia legionară.

Cert este însă că „împrăștierea” monografiștilor nu a însemnat câtuși de puțin părăsirea vieții publice intelectuale, ci, în majoritatea cazurilor, o mărire a vizibilității personale și de grup. Astfel publicistica monografiștilor, integrată în cadrul câmpului cultural al anilor 1932-1934, apare ca o dimensiune distinctă.

5. Criterion – ultima șansă a dialogului

Criza în care a ajuns în perioada anilor 1932-1934 monografia, conflictele, „împrăștierea” aveau și manifestări pozitive. Pe lângă exercițiul publicistic se căuta și formula de dialog între tinerii intelectuali cu diverse convingeri politice și/sau expertize diferite. În perioada interbelică oralitatea a fost foarte cultivată în ciuda bogăției presei de toate formele și nuanțele, în ciuda radioului care an de an devenea mai popular. Un program politic, literar-artistic sau răspândirea de cunoștințe științifice erau inimaginabile fără expunerile ținute la câte o conferință sau serii de conferințe.

Nici cercul gustian nu a neglijat expunerea publică orală a opiniilor și a rezultatelor cercetării. Este suficient să ne amintim că încă de la începutul anilor '20 Institutul Social Român organiza dezbateri pe secții de specialitate, și mai ales conferințe publice în sala festivă a Fundației „Carol I” (Biblioteca Universitară). Ultimele campanii monografice au beneficiat, după prelucrarea datelor, de o sesiune publică de comunicări. Cum în Bucureștiul interbelic au avut loc nenumărate conferințe,

tinerilor intelectuali nu le era ușor să pătrundă în „spațiul conferințelor”. Eseistul Petru Comarnescu, apropiat grupului monografist (participase chiar și la o campanie monografică, cea de la Drăguș 1929) a avut ideea de a organiza o asociație culturală, care să reunească tineri intelectuali cu vederi diferite, care să prezinte personalități, idoli ai vremii prin prisma ideologiei proprii. Conferențieri au fost Petru Comarnescu, Mircea Vulcănescu, H. H. Stahl, Mircea Eliade, Cristian Tell, Mihail Polihroniade, Paul Sterian și alți reprezentanți ai generației tinere. Dezbaterile în jurul lui Lenin, Mussolini, André Gide, Freud, Chaplin au stârnit nu doar interes, dar deseori și scandal soldat cu intervenția poliției. Din acest motiv conferințele demarate în toamna anului 1932 au și fost sistate în februarie 1933, permițând asociației Criterion organizarea manifestărilor sale doar în spațiul închis al Academiei de Studii Comerciale. Dar nici această formă nu a rezistat – a dispărut în condițiile stării de asediu introduse în urma asasinării prim-ministrului I. G. Duca în luna decembrie a aceluiași an.

În ciuda curmării conferințelor, grupul nu se destramă cum s-a crezut ci încerca, cum am mai amintit, să se manifeste în grup la „Convorbiri literare” și apoi în revista „Criterion” (1934-1935). Asociația se rupe sub influența mișcării legionare.¹

Anton Golopenția nu a conferențiat la Criterion, deși avea relații prietenești cu majoritatea liderilor asociației. A publicat însă un articol important în ultimul număr al revistei.

Concluzii

Prima criză din perioada 1932-1934 (că vor apărea în următorii ani și altele, la fel de semnificative) nu a apărut din senin, chiar dacă s-a conștientizat în vara anului conflictelor de la campania de redactare de la Făgăraș, 1932. Și, de asemenea, nu s-a terminat cu scandaloasele pamflete de la sfârșitul lui 1934 împotriva lui Dimitrie Gusti și împotriva asociației Criterion, publicate în ziarul „Credința” condus de Sandu Tudor și Zaharia Stancu. Este, însă, aproape o certitudine că dispersarea monografiștilor (dar și a năiștilor) a devenit realitate în urma acestui scandal. Analiza cuprinzătoare a fenomenului nu poate să fie decât provizorie, întrucât ne lipsesc încă cel puțin trei noi volume din „Rapsodia epistolară” a lui Golopenția, aflate în curs de redactare de Sanda Golopenția.

Criza a fost de fapt o **tranziție** a echipei gustiste la noile condiții și, mai ales, înaintarea în vârstă a principalilor protagoniști ai monografiei. Monografia – oricât ar fi dorit tinerii – nu le putea oferi mijloace pentru un trai decent. Era deci inevitabil ca o parte dintre ei să se îndepărteze resimțind frustrări, și să nege atât politic cât și științific monografia gustiană. Unii au ales cariere nesociologice, rămânând însă în tabăra virtuală a monografiei, iar alții au rămas în orbita lui Gusti la Catedra de sociologie și la Fundația Culturală Regală.

BIBLIOGRAFIE

Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)* Volumul I (Ion Adameșteanu-Nina Crainic) Ediție îngrijită de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza. Introducere și note de Sanda Golopenția (București: Editura Albatros 2004)

Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)* Volumul II (Anton Golopenția-Ștefania Cristescu-Golopenția) Ediție îngrijită

¹ Zoltán Rostás, *Monografia....* 27-28.

de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza. Introducere și note de Sanda Golopenția (București: Editura Albatros 2010)

Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1917-1950)* Volumul III (Radu Crutzescu-Sabin Manuilă) Ediție îngrijită de Sanda Golopenția, Ruxandra Guțu Pelazza și Lidia Bradley. Introducere și note de Sanda Golopenția (București: Editura Enciclopedică, 2012)

Antonio Momoc, *Capcanele politice le sociologiei interbelice, Școala gustiană între carlism și legionarism* (București: Curtea Veche, 2011)

Imre Pászka, *Teme de sociologie românească a modernității* (Cluj-Napoca: Editura Grinta, 2008)

Zoltán Rostás, *Atelierul gustian* (București: Tritonic, 2005)

Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie, Interviu cu Henri H. Stahl* (București: Paideia, 2000)

Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, (București: Minerva, 1981)

Contexte de gen. Educația femeilor din România între anii 1880 și 1930

■ THEODORA-ELIZA VĂCĂRESCU

[The University of Bucharest]

*Multe sunt piedicile care li se pun, numai și numai
să nu se poată îndulci și femeile din bunurile științei.*
Sofia Nădejde, 1883¹

*Așa era atunci timpul – că fetele nu trebuie să învețe mult.
Că are avere, are bogăție, trebuie să vadă de casă.
Băieții să învețe mai mult. Așa era timpul.*
Larisa Slanovschi, 2004²

Abstract

In this article I make a brief overview of women's access to and struggle for education at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries. The aim of this overview is to set the general background for the large participation of women students and researchers in the activities of the Bucharest Sociological School founded and coordinated by Dimitrie Gusti in the 1920s and 1930s.

Keywords

gender roles; women's history;
women's education; women's
movements; Bucharest Sociological
School

Introducere

Educația poate fi văzută ca una dintre zonele care ilustrează cel mai bine rolurile de gen dintr-o societate la un moment dat, ca și diversele strategii și demersuri sociale și politice de transformare a acestora și de schimbare a oportunităților și a vieților indivizilor, nu numai din perspectivă de gen, ci și de clasă, etnie, rasă. Educația se află în mod necesar în corelație cu resursele (materiale și simbolice) și, deci, cu puterea (economică, politică, socială) și constituie un teren pe care se desfășoară atât forțe conservatoare, cât și forțe de schimbare socială³. Prin intermediul educației,

1 Sofia Nădejde, „Șicane bărbătești”, *Contemporanul*, anul III, nr. 8 (1883), 312-315, reprodus în Ștefania Mihăilescu, *Emanciparea femeii române. Antologie de texte: Vol. I, 1815-1918* (București: Editura Ecumenică, 2001), 218-220.

2 Diana Gorbati, „«Toți ne făcea ruși...»” (interviu cu Larisa Slanovschi, născută în 1922 în Basarabia), în Zoltán Rostás și Theodora-Eliza Văcărescu (coord.), *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind* (București: Curtea Veche, 2008), 95.

3 Rebecca Rogers, „Learning to Be Good

grupurile dominante își pot impune o anumită viziune și un anumit aranjament de gen, dar, în același timp, tot prin intermediul educației, grupurile dominate pot dobândi instrumente și pot crea strategii de schimbare socială. Aceste forțe, doar aparent contradictorii, nu pot fi însă clar distinse și delimitate, ele aflându-se într-o continuă negociere și reajustare.

Accesul femeilor la educație a constituit unul dintre primele deziderate ale mișcărilor femeilor, chiar înainte de constituirea acestora într-o formă organizată. Generalizând, se poate afirma că în majoritatea societăților bărbații au fost cei privilegiați în domeniul educației, iar femeile au fost, într-o măsură mai mică sau mai mare, în funcție de zonă și timp, excluse din demersurile educaționale și de instrucție. Înainte de introducerea învățământului public de masă, cei mai mulți bărbați și cele mai multe femei nu aveau acces la educație, aceasta fiind rezervată „eliteilor”. Totuși, în cadrul grupurilor care aveau acces la educație, bărbații au beneficiat în număr mult mai mare și pe o perioadă mai îndelungată de timp de educație. De exemplu, în China și Grecia antice, ca și în zonele musulmane, școlile, academiile și instituțiile de învățământ erau adresate doar bărbaților. Desigur, genul nu a fost (și nu este) singura axă a diferențelor și inegalităților în educație, ci a funcționat la intersecția altor categorii, precum rasă, etnie, clasă.

Acest articol funcționează ca un context general din punctul de vedere al categoriei genului pentru participarea, munca și contribuțiile unor femei la unele dintre cercetările sociologice și intervențiile sociale din anii '20 și '30 ai secolului trecut. Studentele și studenții care au luat parte la Seminarul de sociologie din cadrul Facultății de Filozofie și Litere de la Universitatea din București, tinerii și tinerele cercetătoare care au petrecut câteva săptămâni pe an în sate pentru a face cercetări monografice nu beneficiau de aceleași prevederi civile, nu aveau aceleași drepturi politice, nu se încadrau în aceleași roluri sociale, nu puteau profita de aceleași modele și oportunități profesionale și personale. În această lucrare mă voi opri în mod special asupra educației și voi oferi câteva repere ale condițiilor sociale, economice și politice ale vieților și activităților femeilor în ultima parte a secolului al XIX-lea și prima parte a secolului trecut. Voi oferi, pe scurt, posibile răspunsuri la întrebări precum: Care erau rolurile de gen dominante înainte și după primul război mondial în România? Care erau oportunitățile educaționale? Ce demersuri de schimbare socială și chiar de contestare a ordinii patriarhale au inițiat și desfășurat diversele organizații de femei în zona educației? Ce argumente și strategii au mobilizat mișcările femeilor pentru a-și promova obiectivele de emancipare a femeilor, în mod special în aria educației, însă atingând, fie direct, fie tangențial, și rolurile de gen, munca, drepturile politice?

Analfabetism, învățământ primar și secundar

Chiar dacă au existat încercări izolate de a introduce educația și instrucția de masă în Europa de vest în secolele al XVI-lea și al XVII-lea (un exemplu cu oarecare succes este cel al țărilor scandinave¹), de-abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea și mai ales în secolul al XIX-lea în majoritatea statelor europene și în colonii au fost promulgate legi care prevedeau obligativitatea învățământului, indiferent de gen, clasă, etnie și rasă și s-a dezvoltat un sistem, mai mult sau mai puțin funcțional, care să asigure o educație minimă. De exemplu, în Prusia învățământul elementar a

Girls and Women. Education, Training and Schools” în Deborah Simonton (ed.), *The Routledge History of Women* (London & New York: Routledge, 2006), 93.

1 Rab A. Houston, *Literacy in Early Modern Europe: Culture and Education 1500–1800* (London: Longman, 1988), 120-121.

devenit obligatoriu în 1763, în Suedia în 1842, în Norvegia în 1848, în Franța în 1882, iar în Spania în 1931¹. În Moldova și în Țara Românească, Legea instrucțiunii din 1864 prevedea obligativitatea și gratuitatea învățământului primar pentru băieți și fete, timp de patru ani, între vârstele de opt și doisprezece ani². Mai mult, articolul 61 dispunea înființarea unui număr egal de școli de fete cu cel al școlilor de băieți, atât în mediul urban, cât și în mediul rural, și se precizau cadrele pentru crearea învățământului secundar pentru fete, care însă includea numai cinci clase, față de cel pentru băieți, care cuprindea șapte clase³ și prevedea un număr mai restrâns de materii în cazul școlilor secundare pentru fete. Aceste diferențe în defavoarea învățământului pentru fete vor reprezenta un impediment în accesul lor la studii universitare și vor da naștere la multiple dezbateri și proteste⁴.

Trebuie însă accentuat faptul că existența unui cadru legislativ care prevedea accesul tuturor copiilor, indiferent de gen, la un număr de ani de învățământ nu însemna în nici un caz o educație egală și uniformă. Conținutul învățământului era diferit pentru fete și pentru băieți; familiile alegeau să trimită la școală în mod preponderent băieții, întrucât aceștia aveau șanse să beneficieze de pe urma instrucției mult mai mult decât fetele, ale căror roluri erau în general cele de soții și mame; oportunitățile de continuare a educației, dincolo de primii ani de școală, erau, *de jure* sau *de facto*, mult limitate în cazul fetelor – în Moldova și Țara Românească, de exemplu, învățământul superior nu era accesibil femeilor până spre finalul secolului al XIX-lea⁵. De exemplu, o femeie născută în 1914 într-un sat din Teleorman povestește în anii 2000 cum familia nu a dat-o la școală, ci a trimis-o să muncească încă de la 10 ani: „Eu eram supărată pe ai mei și să vă spun și cazul acum, dacă e vorba pe dezvăluială: de ce numai pe șapte copii i-a dat la școală și au învățat câte patru clase, da' pe mine de ce nu m-au dat să învăț și eu măcar două? [...] Asta v-o spun cum îmi pun mâinile așa /*duce mâinile încrucișate pe inimă*/, nu au vrut să mă dea la școală”⁶. Totuși, uneori nici urmarea unei școli nu asigura învățarea cititului și a scrisului, iar o ilustrare semnificativă a acestui fapt este cea citată de Miller: în 1829 în Napoli, dintre cele 2.000 de fete care urmau cursuri în 23 de școli, doar una din cinci a învățat să citească, alte tipuri de activități educaționale fiind considerate mai importante și/ sau mai potrivite și necesare pentru fete: bune maniere, îndeletniciri gospodărești, cusut, tricotat etc.⁷.

Se poate observa că în Europa diversele demersuri de organizare și masificare a învățământului coincid în mare măsură cu alte procese economice, sociale și politice care au afectat profund organizarea societăților și viețile oamenilor, precum revoluțiile democratice, procesele (cu desfășurare asimetrică în diverse momente și zone geo-politice) de industrializare și urbanizare și crearea statelor naționale moderne. Astfel, „deschiderea” produsă în secolul al XIX-lea în domeniul educației trebuie înțeleasă și integrată în contextul mai larg al schimbărilor sociale în curs, din care nu pot fi eludate componentele putere și dominare. Învățământul, pe lângă viziunea

1 Pavla Miller, „Gender and Education Before and After Mass Schooling” în Teresa A. Meade și Merry E. Wiesner-Hanks (ed.), *A Companion to Gender History* (Malden & Oxford: Blackwell Publishing, 2004), 131.

2 Florin Diac, *O istorie a învățământului românesc modern. Vol. I, secolul XVII-1944* (București: Oscar Print, 2004), 55.

3 Diac, *O istorie*, 58-61. Informația apare în studiul lui Diac, deși autorul nu remarcă în mod explicit și nici nu comentează această diferență fundamentală prevăzută în lege.

4 Vezi Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929)* (Iași: Polirom, 2002).

5 Datele pe care le-am găsit nu sunt unanime, vezi mai jos.

6 Mădălina Iacob, „«Eu am muncit mai mult decât bărbatul meu»” în Rostás și Văcărescu (coord.), *Cealaltă* (București: Curtea Veche, 2008), 41-42 (interviu cu Ecaterina Stoienu, născută în 1914 în satul Zimnicea, județul Teleorman).

7 Miller, „Gender”, 133.

iluminist-idealista de cultivare a minții și de „ridicare” a spiritului, a fost conceput și ca un instrument de menținere a controlului social, de difuzare a valorilor naționale, morale și religioase convenabile claselor dominante dintr-o societate la un moment dat, de creare a unor supuși (și supuse) docili(e) și muncitori(oare). Din perspectivă de gen, educația presupunea transmiterea unor valori, norme, cunoștințe și deprinderi care să servească femeilor și bărbaților în funcție de rolurile desemnate drept specifice fiecăror, pregătind, în general, femeile pentru roluri din sfera privată și pe bărbați pentru roluri în sfera publică¹.

Desigur, statisticile trebuie tratate cu precauție atât pentru că producerea lor, ca și a altor tipuri de documente istorice, este influențată de momentul realizării și de instanța producătoare, cât și pentru că beneficiază de statutul de fapt, deci au o mare putere de convingere. De exemplu, în cazul educației, cifrele furnizate de diverse statistici în privința numărului elevilor înscriși în învățământul primar trebuie pus în legătură cu cifra alfabetizării (care și ea trebuie tratată cu circumspecție), pentru că simpla înscriere nu înseamnă și urmarea regulată a cursurilor. În cazul urmării categoriei de gen în educație, lucrurile sunt complicate de faptul că cele mai multe statistici nu includeau decât rareori o distincție între elevii și elevele, studenții și studentele înscriși/se la diverse tipuri de instituții de învățământ. Totuși statisticile sunt utile măcar pentru a da o orientare generală și a confirma sau infirma un curent. Astfel, se poate observa că în cazul României, în anul 1900, analfabetismul era de 78% în rândul bărbaților și de 92,5% în rândul femeilor, plasându-ne astfel pe locul al doilea, după Bosnia-Herțegovina, ca țară cu cea mai mare pondere a persoanelor neștiutoare de carte din 14 țări europene (vezi tab. 1).

Tab. 1: Analfabetism în 14 țări din Europa în anul 1900 (% din populație)²

Țara	Bărbați	Femei
Serbia	67,3	92,9
Grecia	41,8	79,8
Bulgaria	57,9	86,9
Rusia	62,5	83,1
Finlanda	7,3	6,8
Belgia	30,6	33,3
Irlanda	13,5	14,0
Franța	14,8	19,8
Portugalia	67,5	83,4
Italia	42,5	54,4
Austria	22,1	25,5
Ungaria	34,4	46,9
Bosnia-Herțegovina	82,9	93,4
România	78,0	92,5

În 1930 procentul analfabetismului din România scăzuse la 43, dar la această reducere contribuise și includerea în România Mare a unor teritorii cu o proporție

¹ Gisela Bock, „Challenging Dichotomies: Perspectives on Women’s History” in Karen Offen, Ruth Roach Pierson și Jane Rendall (ed.), *Writing Women’s History. International Perspectives* (Bloomington: Indiana University Press, 1991), 4-5.

² Cifrele sunt preluate din Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea* (București: Meridiane, 2003), 152, care citează studiul lui Holm Sundhaussen, *Historische Statistik Serbiens 1834-1914. Mit europäischen Vergleichsdaten* (München: R. Oldenbourg Verlag, 1989) pentru cele 13 țări europene menționate și Leonida Colescu, *Știutorii de carte din România în 1912* (București, 1947) pentru România.

mai mică a neștiinței de carte – de exemplu în Transilvania numai 33% din populație nu știa să scrie și să citească în 1930. În acest fel, tabloul comparativ al științei de carte care include 15 țări europene (cu unele diferențe față de cele de mai sus), cu date din perioada 1920-1930, se ameliorează semnificativ în comparație cu situația din urmă cu 30 de ani, însă România rămâne printre țările cu cel mai ridicat nivel al analfabetismului (tab. 2).

Tab. 2: Procentul persoanelor alfabetizate în 15 țări din Europa¹

Țara	Anul anchetei	Procent alfabetizare
Belgia	1920	92,5
Bulgaria	1926	60,3
Cehoslovacia	1921	92,6 ²
Estonia	1922	89,2
Franța	1926	94,1
Grecia	1928	56,7
Italia	1921	73,2
Letonia	1930	81,2
Lituania	1923	67,3
Polonia	1921	67,3
Portugalia	1920	34,8
<i>România</i>	<i>1930</i>	<i>57,0</i>
Rusia	1926	51,3
Spania	1920	57,0
Ungaria	1920	84,8

Tot ca tendințe generale, se poate remarca din statistici faptul că femeile (nu numai din România) sunt în măsură mult mai mare neștiutoare de carte, că persoanele din mediul rural nu știu să citească și să scrie în proporție mai mare decât cele din urban, iar femeile din mediul rural sunt cele mai dezavantajate în privința alfabetizării (tab. 3). Astfel, în 1930, mai mult de jumătate din femeile din România erau analfabete (54,5%), în timp ce mai puțin de o treime din bărbați nu știa să citească și să scrie (30,8%). Se mai pot observa diferențe mari și în funcție de provincii – Transilvania ajungând în 1930 la o proporție a alfabetizării de aproape 70, în timp ce în Basarabia nu se atingea nici 40. Cea mai mare diferență între alfabetizarea bărbaților și cea a femeilor se înregistrează în Oltenia, unde, în mediul rural, diferența depășește 40% în 1930 (doar 27,4% femei știau carte, față de 68,5% bărbați).

Tab. 3: Proporția alfabetizării femeilor și bărbaților, pe provincii și mediu de rezidență (1930)³

Provincia	Rural și urban combinate			Mediu rural			Mediu urban		
	Total	Bărbați	Femei	Total	Bărbați	Femei	Total	Bărbați	Femei
ROMÂNIA	57,0	69,2	45,5	51,3	64,9	38,7	77,3	84,5	70,3
Oltenia	49,5	70,4	31,0	46,5	68,5	27,4	68,5	81,8	55,3
Muntenia	57,6	74,2	44,9	48,8	68,5	30,4	78,4	87,4	69,6
Dobrogea	52,9	65,1	40,2	47,5	60,7	34,1	68,5	77,1	58,9

¹ *Enciclopedia României*, vol. I (București: Imprimeria Națională, 1938), 147.

² Peste cinci ani.

³ *Enciclopedia*, vol. I, 143.

Moldova	57,0	71,3	43,3	51,6	67,6	36,3	72,4	81,6	63,3
Basarabia	38,1	51,4	25,1	34,1	48,0	20,6	62,6	72,3	53,1
Bucovina	65,7	72,2	59,0	59,8	67,1	53,2	80,3	84,8	76,1
Transilvania	68,3	73,8	62,9	64,2	70,4	58,1	88,0	90,0	86,0
Banat	72,0	80,1	64,4	68,5	77,7	59,9	87,4	90,7	84,2
Crișana-Maramureș	61,5	67,8	55,4	54,9	62,4	47,7	85,9	88,0	83,8

Învățământ superior

Chiar dacă la începutul secolului al XIX-lea au apărut în Moldova și în Țara Românească instituții de învățământ superior, iar după 1860 acestea s-au transformat în universități, mulți tineri din teritoriile locuite și de români își făceau studiile universitare în Europa de vest. Un număr semnificativ mai redus de tineri din familiile bogate se duceau în alte țări pentru a studia, atât cursuri secundare/ liceale, cât și universitare, iar destinațiile predilecte erau Germania, Austria, Franța. Un exemplu este cel al Sarmisei Bilcescu, prima femeie din lume care a absolvit, în 1888, Facultatea de Drept de la Sorbona și tot prima care a obținut, în 1890, doctoratul în drept la Paris¹. Alte femei din familii înstărite care și-au făcut o parte din studii în străinătate au fost, de pildă, Elena Ghica, cunoscută sub numele Dora D'Istria, care a studiat la mijlocul secolului al XIX-lea în Elveția și Germania și care a publicat în străinătate lucrări și studii în domenii precum politică internațională, economie, feminism²; Constanța Dunca-Schiau, profesoară și scriitoare, autoare a unui memoriu și proiect de organizare a învățământului pentru fete (1863) care a stat la baza unor prevederi din Legea instrucțiunii din 1864, a studiat la Viena și la Paris în deceniile al șaselea și al șaptelea din secolul al XIX-lea³; Alexandrina Pallady (mai târziu Cantacuzino), care va deveni una dintre cele mai cunoscute militante pentru drepturile femeilor din România, a studiat în Franța la mijlocul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea⁴.

Nu am găsit decât în câteva locuri referințe la momentul accesului femeilor la învățământul superior din Moldova și Țara Românească, iar acestea sunt contradictorii. Istoricul Alin Ciupală susține că, pe baza Legii instrucțiunii publice din 1881, elaborate de Vasile Conta, femeilor li s-a permis accesul numai la învățământul superior medical, însă în altă parte se precizează că proiectul legislativ al ministrului Conta nu a devenit lege⁵. Tot Ciupală plasează posibilitatea femeilor de a studia în învățământul universitar „fără nici o restricție formală” în anul 1895⁶, dar nu precizează actul normativ în care apare această prevedere. Paraschiva Căncea se referă la Legea învățământului elaborată de Spiru Haret, care a intrat în vigoare în septembrie 1898 și care, prin organizarea învățământului secundar pentru fete, crea posibilitatea accesului femeilor la învățământul superior⁷. Pe de altă parte, Adina Berciu-Drăghicescu

1 Calypso Botez, „Viața spirituală a femeilor române”, *Gazeta femeilor*, nr. 136-137 (15 iulie 1936), reproduș în Mihăilescu, *Emanciparea*, 436-438.

2 Mihăilescu, *Din istoria*, 20.

3 Mihăilescu, *Emanciparea*, 65-77 și 547.

4 Articolul despre Prințesa Alexandrina Cantacuzino în Francisca de Haan, Krassimira Daskalova și Anna Loutfi (ed.), *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries* (Budapest & New York: Central European University Press, 2006), 89-93.

5 Adina Berciu-Drăghicescu, „Universitatea din București în primii 50 de ani de existență” în Adina Berciu-Drăghicescu și Ovidiu Bozgan, *O istorie a Universității din București, 1864-2004* (București: Ed. Universității din București, 2004), 23-24.

6 Ciupală, *Femeia*, 59.

7 Paraschiva Căncea, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România 1848-1948* (București: Ed.

menționează existența, în 1883, a primei licențiate a Facultății de Litere și Filozofie din cadrul Universității din București, dar nu citează sursa acestei informații¹. Este cert însă că până la 1900 numărul femeilor care au absolvit cursuri universitare în Țara Românească și Moldova a fost extrem de redus. De pildă, în 1899, Cecilia Voia era prima și singura studentă la Școala Națională de Arhitectură². La Iași, însă, Eliza Botez a fost prima femeie cu doctorat în medicină în 1896, iar în 1898 au mai obținut titlul de doctore în medicină alte două femei³.

Dar nu numai prevederile legale și organizarea învățământului secundar pentru fete contribuiau la accesul femeilor la studii universitare. Pe de o parte, presiunile economice împingeau fetele, mai ales pe cele din clasa mijlocie, să-și caute o ocupație în afara familiei, dar, pe de altă parte, rezistența opiniei publice, manifestată masiv în presa vremii, și chiar a profesorilor, le limita intrarea în universități sau le descuraja de la urmarea cursurilor. Această atmosferă ambiguă în legătură cu necesitatea, posibilitatea și utilitatea educației superioare pentru femei este incisiv surprinsă în articolul Sofiei Nădejde, apărut în *Contemporanul* din 1883.

Cunoscuta publicistă feministă face o lungă și bine argumentată pledoarie pentru necesitatea și dreptul femeilor de a fi educate în aceeași măsură ca bărbații: „Ce este mai firesc decât ca femeia să fie la același nivel intelectual cu bărbatul?”. Ea menționează discuțiile aprinse din presă („Multe sunt piedicile care li se pun, numai și numai să nu se poată îndulci și femeile din bunurile științei”) în care diverși publiciști se opun educației femeilor în general și celei superioare în special, susținând, pe de o parte, că femeile educate și-ar neglija îndatoririle familiale și, pe de altă parte, că femeile nu pot îndeplini diverse profesii fie pentru că nu sunt înzestrate din punct de vedere intelectual în aceeași măsură ca bărbații, fie din cauza unor caracteristici „fiziologice”. Sofia Nădejde relatează, de exemplu, o „anecdotală stupidă”, care „a fost reprodusă de o mulțime de jurnale”, prin care cei care se opuneau educației femeilor voiau să arate ce se poate întâmpla în cazul în care femeile devin doctore: „Vine cineva noaptea și cheamă pe doctor, servitorul îi răspunde că nu se poate. «Cum, zice el, trebuie, să vie, femeia mea se trudește de copil!», «Tocmai și doctorul face același lucru»”.

Mai gravă, însă, consideră autoarea că este atitudinea unor profesori universitari care resping necesitatea și posibilitatea femeilor de a studia. Nădejde dă exemplul unui profesor de la Universitatea din București care, în cadrul cursurilor, susține că nu este potrivit pentru femei să studieze și că ar fi mai bine să „meargă la furcă și la statue decât la școală”, întrucât „femeile, oricum ar fi fost, femei rămân”: „De pildă, zice Dl. profesor, iată ce se întâmplă cu filosoful Teodoros și cu Iparhia (?) femeia lui Crates renumită ca femeie înțeleaptă. El i-a pus mai mult întrebări la care ea a răspuns foarte bine; atunci și ea l-a întrebat pe dânsul, iar el, neputând răspunde, de ciudă s-a repezit să-i ridice poalele”⁴. În ciuda atitudinilor negative din presă și din universitate, Sofia Nădejde este însă convinsă că educația femeilor devine realitate: „În zadar ironiile, în zadar șicanele, în zadar pornografiile chiar, pe care bărbații, pentru lauda lor, le iscodesc sub diferite forme, ba încă cu un gust și cu o lăcomie nemaipomenită”⁵.

După 1900, numărul femeilor care au urmat studii universitare a crescut constant. La Universitatea din București, între 1901-1905 studentele reprezentau 7,4%

Politică, 1976), 71-72.

¹ Berciu-Drăghicescu, „Universitatea”, 87.

² Ciupală, *Femeia*, 59.

³ Tereza Stratilescu, „Scurtă privire istorică asupra Universității din Iași, în anul jubiliar 1911”, *Unirea Femeilor Române*, anul III, nr. 4 (sept. 1911), reprodus în Mihăilescu, *Emanciparea*, 388-389. Este interesant faptul că Tereza Stratilescu, în 1911, folosea variantele feminine pentru titluri și profesii: „doctoră”, „medice [românce]”, „docentă”, „conferențiară”, „preparatorie”, „șefă de lucrări”, forme neacceptate de Academia Română nici în 2013.

⁴ Nădejde, „Șicane”, 218-220.

⁵ Nădejde, „Șicane”, 219.

din totalul persoanelor înscrise, între 1906-1910 procentul a crescut la 9,6, iar între 1911-1915 erau 15% studente¹. Între 1921 și 1930 numărul studentelor din toate universitățile din România a sporit cu peste 13 procente – de la 3.077 în 1921-1922, la aproape zece mii de studente în 1929-1930 –, dar a înregistrat o ușoară scădere în anul universitar 1930-1931 (vezi tabelul 4). Este interesant și faptul că în perioada 1921-1931 numărul studentelor a crescut în mai mare măsură – s-a triplat – decât cel al studenților, care a sporit cu numai 40%, de la aproximativ 15.000 la 22.000². La mijlocul anilor '30 se înregistrează o ușoară scădere a numărului de studente și o creștere a numărului de studenți înscriși/se la universitățile și școlile speciale din România (vezi tab. 5).

Tab. 4: Numărul total al studentelor înscrise la universitățile din România³

Anul școlar	Numărul studentelor	Procent din total
1921-1922	3.077	17,0
1922-1923	3.247	18,2
1923-1924	4.287	22,5
1924-1925	4.817	24,4
1925-1926	5.979	25,4
1926-1927	7.295	26,1
1927-1928	8.359	28,2
1928-1929	9.150	29,4
1929-1930	9.667	30,2
1930-1931	8.044	27,8

Tab. 5: Studenți și studente înscriși/se la universități șicoli speciale⁴

1924-1925			1929-1930			1934-1935		
Studenți	Studente	Total	Studenți	Studente	Total	Studenți	Studente	Total
17.278	5.101	22.379	26.924	10.400	37.324	27.849	9.922	37.771

Această tendință pozitivă trebuie însă contrabalansată prin luarea în considerare a numărului foarte redus de femei cu studii universitare din România. Chiar și numai dintr-o investigare superficială a informațiilor disponibile, se poate observa o disproporție semnificativă între bărbații și femeile care urmaseră studii superioare în 1930. În *Enciclopedia Română* este realizat un tablou al persoanelor știutoare de carte pe niveluri de educație și este interesant cum aceleași cifre, în funcție de unghiul din care sunt prezentate, pot induce o lectură care diminuează nivelul foarte scăzut, pe de o parte, al educației populației din România și, pe de altă parte, al diferențelor de gen la nivelul educației. Astfel, în tabelul 6, preluat din *Enciclopedia...*, toate procentele sunt calculate raportându-se numai la numărul persoanelor care știu carte, iar în privința distincției între bărbați și femei, procentul este calculat nu din totalul general, ci din cel pe genuri. Din tabel se poate concluda că, proporțional, bărbații au o educație universitară în măsură aproximativ dublă față de femei (1,4% și respectiv 0,6%). În cifre absolute, însă, numărul femeilor cu studii

¹ Datele referitoare la numărul de studenți/te din universitățile din România între anii 1921-1930 (aici și în tabelele de mai jos) sunt preluate din studiile statistice ale Ministerului de Instrucție Publică și au fost citate în articolul lui Roman Cresin, „Anchetă sociologică asupra vieții studentești”, *Arhiva pentru știință și reforma socială*, anul XIV, (1936): 645.

² Cresin, „Anchetă”, 645. Cifrele reprezintă numărul înscrierilor la facultăți, nu numărul de studenți/te, o persoană putând să fie înscrisă la mai multe facultăți.

³ Cresin, „Anchetă”, 644.

⁴ Ovidiu Bozgan, „Apogeul Universității din București” în Berciu-Drăghicescu și Bozgan, *O istorie*, 173.

superioare este mai mic de o treime decât cel al bărbaților (21.021 față de 69.631). Iar dacă am calcula procentul femeilor care au urmat o facultate din totalul femeilor din România (calcul care nu se face în *Enciclopedia...*) cifra ar fi 0,2, iar pentru bărbați 0,78, adică de aproape patru ori mai puține femei decât bărbați au urmat studii superioare până în 1930¹.

Tab. 6: Distribuția persoanelor alfabetizate, după gradul de instrucție atins (1930)²

Gradul de instrucție	Total		Bărbați		Femei	
	Cifre absolute	Procente	Cifre absolute	Procente	Cifre absolute	Procente
TOTAL	8.213.592	100,0	4.871.064	100,0	3.342.528	100,0
Extrașcolară	125.435	1,5	72.662	1,5	52.773	1,6
Primară	6.987.811	85,1	4.153.990	85,3	2.833.821	84,7
Secundară	705.108	8,6	367.727	7,5	337.381	10,1
Profesională	262.231	3,2	169.857	3,5	92.374	2,8
Universitară	90.653	1,1	69.631	1,4	21.021	0,6
Alte școli superioare	42.354	0,5	37.196	0,8	5.158	0,2

La Universitatea din București, în anul 1930-1931, studentele reprezentau sub o treime din numărul total al persoanelor înscrise. În mod previzibil, foarte puține studențe urmau profilurile medicină veterinară și teologie (3,6% și respectiv 6,2%), însă și la drept era un procent scăzut de femei (13,4%), una dintre cauze fiind faptul că numai în urmă cu un deceniu femeile nu aveau încă dreptul de a pleda. În schimb, la Facultatea de Filozofie și Litere și la Facultatea de Farmacie studentele erau mai numeroase decât studenții – 58,5% și 54,3%³. Este interesant că la Științe urmau cursuri destul de multe femei (36,3%), însă la medicină, primul domeniu la care au avut acces femeile la nivel de studii universitare, proporția este de numai un sfert din numărul total al persoanelor înscrise (vezi tab. 7).

Tab. 7: Repartizarea pe facultăți a studenților și studentelor de la Universitatea din București în anul 1930-1931⁴

Facultăți	Studenți	Studente	Procent studente
Drept	5.907	912	13,4
Filozofie și Litere	1.310	1.847	58,5
Științe	1.917	1.094	36,3
Teologie	1.323	89	6,2
Medicină umană	659	198	23,4
Medicină veterinară	375	14	3,6
Farmacie	433	515	54,3
TOTAL	11.924	4.669	28,1

Concluzii

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea femeile nu puteau urma studii universitare în provinciile locuite de români. Până în 1920 femeile din Țara Românească

1 Datele recensământului din 1930 arată că în România erau 9.182.118 femei și 8.870.778 de bărbați (*Enciclopedia*, vol. I, 138).

2 *Enciclopedia*, vol. I, 146.

3 Pentru date referitoare la anii 1924-1927, asupra persoanelor înscrise la Universitatea din București, pe facultăți, atât din perspectiva genului, cât și a „naționalităților”/ etniilor acestora, vezi secțiunea Anexe.

4 Cresin, „Anchetă”, 646.

și Moldova nu aveau dreptul de a fi avocate¹. Până în 1932 femeile căsătorite din România nu puteau deține proprietăți, nu puteau încheia contracte, nu se puteau prezenta în instanță și nu puteau îndeplini rolul de tutore pentru copiii lor². Până în 1946 femeile din România nu erau cetățene: nu aveau dreptul de a vota în alegerile parlamentare, nu puteau fi alese în parlament, nu puteau conduce ministere. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea, organizațiile femeilor din teritoriile locuite de români au pledat pentru emanciparea civilă și politică a femeilor: pentru acces la educație, la muncă, la diverse profesii din care femeile erau excluse, pentru dreptul de a vota și de a fi alese în forurile administrative și legislative. Mai ales din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, demersurile mișcărilor femeilor și feministe au devenit din ce în ce mai intense și vizibile, prin asociații cu participare foarte largă, legături inter-regionale, naționale și internaționale, petiții și memorii adresate ministerelor și parlamentului, conferințe publice, nenumărate publicații periodice și serii de articole în presa centrală și locală³. Discursurile revendicative ale femeilor și ale organizațiilor femeilor implicate în mișcările de emancipare au fost diferite și au mobilizat diverse strategii, uneori partinic-ideologice, dar cel mai adesea naționale și de construcție națională. Organizațiile femeilor din România au avut legături cu organizații similare din alte țări și au făcut parte din organizații internaționale ale femeilor⁴.

Cel de-al doilea motto al acestui capitol poate funcționa și drept concluzie: în secolul al XIX-lea și în primele decenii ale secolului trecut, rolurile femeilor erau (și mai sunt încă, într-o mai mică sau mai mare măsură) limitate la sfera domestică – mame, soții, „educatoare” „conducătoare” ale gospodăriei –, iar educația în afara familiei, atunci când a început să includă fetele, a fost diferită atât cantitativ, cât și calitativ, de cea a băieților. În plus, cu sau fără educație, până în deceniile al treilea și al patrulea, femeile le era limitat accesul la multe profesii și, în general, munca lucrativă în afara spațiului domestic era considerată nepotrivită pentru femei. Însă, în ciuda imaginii foarte răspândite conform căreia femeile se ocupau de familie, iar bărbații munciau, femeile din teritoriile locuite de români au muncit tot timpul, cele mai multe în agricultură, dar, treptat, și în alte zone ocupaționale. Pătrunderea lor în spațiul public nu s-a produs, însă, „de la sine”, ca un cadou din partea bărbaților legiuitori sau ca o transformare socială „naturală”, ci este rezultatul activităților intense ale femeilor (și ale unor bărbați) și organizațiilor femeilor implicate în procesul de emancipare.

BIBLIOGRAFIE

Studii și volume

* * * *Enciclopedia României*, vol. I (București: Imprimeria Națională, 1938).

Berciu-Drăghicescu, Adina, „Universitatea din București în primii 50 de ani de existență” în Adina Berciu-Drăghicescu și Ovidiu Bozgan, *O istorie a Universității din București, 1864-2004* (București: Ed. Universității din București, 2004), 9-98.

Bock, Gisela, „Challenging Dichotomies: Perspectives on Women’s History” în Karen Offen, Ruth Roach Pierson și Jane Rendall (ed.), *Writing Women’s History. International Perspectives* (Bloomington: Indiana University Press, 1991), 1-23.

Bozgan, Ovidiu, „Apogeul Universității din București” în Adina Berciu-Drăghicescu și Ovidiu Bozgan, *O istorie a Universității din București, 1864-2004* (București: Ed. Universității din București, 2004), 99-221.

1 Căncea, *Mișcarea*, 74-76.

2 „Legea dezrobirii noastre civile”, *Ziarul nostru*, anul VI, nr. 4 (aprilie 1932), reproduș în Mihăilescu, *Emanciparea*, 300-301.

3 Pentru o selecție a publicațiilor, vezi antologiile realizate de Ștefania Mihăilescu.

4 Mihăilescu, *Din istoria*, 47-54; Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Studiu și antologie de texte (1929-1948)* (Iași: Polirom, 2006), 81-92.

Câncea, Paraschiva, *Mișcarea pentru emanciparea femeii în România 1848-1948* (București: Ed. Politică, 1976).

Ciupală, Alin, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea* (București: Meridiane, 2003).

Cresin, Roman, „Anchetă sociologică asupra vieții studențești”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul XIV, (1936): 633-747.

Diac, Florin, *O istorie a învățământului românesc modern. Vol. I, secolul XVII-1944* (București: Oscar Print, 2004).

Haan, Francisca de, Krassimira Daskalova și Anna Loutfi (ed.), *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries* (Budapest & New York: Central European University Press, 2006).

Mihăilescu, Ștefania, *Emanciparea femeii române. Antologie de texte: Vol. I, 1815-1918* (București: Editura Ecumenică, 2001).

Mihăilescu, Ștefania, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929)* (Iași: Polirom, 2002).

Mihăilescu, Ștefania, *Emanciparea femeii române. Studiu și antologie de texte. Vol. II (1919-1948)* (București: Editura Ecumenică, 2004).

Mihăilescu, Ștefania, *Din istoria feminismului românesc. Studiu și antologie de texte (1929-1948)* (Iași: Polirom, 2006).

Houston, Rab A., *Literacy in Early Modern Europe: Culture and Education 1500-1800* (London: Longman, 1988).

Miller, Pavla, „Gender and Education Before and After Mass Schooling” în Teresa A. Meade și Merry E. Wiesner-Hanks (ed.), *A Companion to Gender History* (Malden & Oxford: Blackwell Publishing, 2004), 129-147.

Rogers, Rebecca, „Learning to Be Good Girls and Women. Education, Training and Schools” în Deborah Simonon (ed.), *The Routledge History of Women in Europe since 1700* (London & New York: Routledge, 2006), 93-133.

Zoltán Rostás și Theodora-Eliza Văcărescu (coord.), *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind* (București: Curtea Veche, 2008).

Articole din presa femeilor și feministă

* * * „Legea dezrobirii noastre civile”, *Ziarul nostru*, anul VI, nr. 4/ aprilie 1932, reproduc în Ștefania Mihăilescu, *Emanciparea femeii române. Studiu și antologie de texte. Vol. II (1919-1948)* (București: Editura Ecumenică, 2004), 300-301.

Botez, Calypso „Viața spirituală a femeilor române”, *Gazeta femeilor*, nr. 136-137 (15 iulie 1936), reproduc în Ștefania Mihăilescu, *Emanciparea femeii române. Studiu și antologie de texte. Vol. II (1919-1948)* (București: Editura Ecumenică, 2004), 436-438.

Nădejde, Sofia, „Șicane bărbătești”, *Contemporanul*, anul III, nr. 8 (1883), 312-315, reproduc în Ștefania Mihăilescu, *Emanciparea femeii române. Antologie de texte: Vol. I, 1815-1918* (București: Editura Ecumenică, 2001), 218-220.

Stratulescu, Tereza, „Scurtă privire istorică asupra Universității din Iași, în anul jubiliar 1911”, *Unirea Femeilor Române*, anul III, nr. 4 (sept. 1911), reproduc în Ștefania Mihăilescu, *Emanciparea femeii române. Antologie de texte: Vol. I, 1815-1918* (București: Editura Ecumenică, 2001), 388-389.

Învățământul superior în România interbelică: de la „supraaglomerarea universităților” la „șomaj intelectual”

■ DRAGOȘ SDROBIȘ

[„George Barițiu” History Institute of Romanian Academy, Cluj-Napoca]

Abstract

The present article's goal is to reveal the Romanian universities malfunctions' in recruiting and guiding the students towards specific higher education specializations. Incapable of becoming a social selector and thus a mechanism of social promotion, the university developed itself into a source of intellectual unemployment in an agrarian society. Thus, it is reasonable to create a causal link between intellectual unemployment and the ascent of the nationalistic political trends in the 1930s, as it was the leginary movement.

Keywords

meritocracy; social promotion;
overcrowded universities; intellectual
unemployment; media debate

● P olemica istoriografică rela-
● tivă la universitatea româ-
● nească interbelică se rezu-
● mă de cele mai multe ori la prezentarea
● acestui fenomen din perspectivă cultu-
● ral-științifică. Pe lângă această abordare
● care elogiază calitatea promoțiilor pro-
● venite din amfiteatrele interbelicului,
● sunt și istorici care au relevat aspectele
● socio-culturale ale dezvoltării mediului
● universitar cu consecințe în radicalizarea
● politică a societății românești în ansam-
● blul său. Astfel, a vorbi despre universi-
● tate ca (un alt) loc al xenofobiei, în mod
● special al antisemitismului, a devenit o
● cutumă a istoriografiei ultimilor ani.

● Acest tip de abordare unilaterală
● ar putea fi un motiv pentru care foarte
● puține studii sau lucrări au prezen-
● tat legătura dintre educația superioară
● și schimbarea socială, cu efecte în plan
● economic (o mai strictă diviziune a mun-
● cii), la nivel social (diferențiere socială) și
● cultural (sanționarea unui capital sim-
● bolic). Căci, privită dintr-o perspectivă
● funcționalistă, politica educațională a
● statului român interbelic devine una lip-
● sită de finalități economice. Prin cultiva-
● rea modelului intelectualului-birocrat,
● rolul social al universității românești ră-
● mânea neschimbat. Observația plastică
● a lui Petre P. Carp de la sfârșitul secolu-
● lui al XIX-lea, cum că „românul se naște
● bursier, trăiește ca un funcționar și mo-
● are pensionar” al statului român, părea
● un verdict valabil și pentru universitatea
● interbelică. Acesta este și motivul pentru

care Bogdan Murgescu ajungea la concluzia că statul român acorda un rol insignifiant investițiilor în capitalul uman, rata alfabetizării de 55,8% fiind o dovadă a „egoismului elitelor”¹. Iar faptul că România avea o rată de 1,3 studenți la 1.000 de locuitori transformă acest raport într-unul îngrijorător pentru o societate în care jumătate din populație era analfabetă.

A vorbi despre șomaj intelectual reprezintă, de fapt, evidențierea slabei legături pe care învățământul superior românesc o avea cu economia și cu așteptările societății. Șomajul intelectual trebuie privit ca un simptom al schimbării economice care se petrece la nivel global după primul război mondial, în care rolul tot mai mare al sectorului terțiar de prestări servicii, ca și ascensiunea orașului în detrimentul satului impuneau o mai fină diviziune a muncii și o mai accentuată specializare a indivizilor.

1. Consecințele „ofensivei culturale”: învățământ de masă și supraaglomerarea universităților.

În 1932 este publicată conferința *Statistică și politică școlară* a lui Iosif Gabrea în care critica la adresa sistemului de învățământ este construită pe principiile orientării profesionale, de fapt pe lipsa acestora din măsurile de planificare a politicii universitare din România. Oarecum surprinzător, Gabrea dezaprobă punctul de vedere al unor universitari care, în fața numărului mare de studenți, învinuiau tinerețea de un presupus „orgoliu al învățaturii”. Calculând numărul de studenți din cele patru universități corespunzător anului 1928/29 Gabrea găsește motive să considere că „refrenul *sunt prea mulți studenți!* este de două ori nedrept”. Mai mult, raportându-se la numărul de licențiați și doctori pe care universitățile îl promovează anual, ar fi „în total 2.564 de licențiați și doctori. Ceea ce revine la 8,2% față de studenții înscriși și 1 licențiat la 7.020 de locuitori!”. Altfel spus, numărul celor care termină studiile superioare ar fi, de fapt, prea mic! În schimb, ceea ce cu temei critica Gabrea era repartizarea defectuoasă a tineretului în învățământul superior, „cu totul necorespunzătoare structurii vieții noastre sociale și nevoilor de viitor. Deși 87,1% din populația Țării se ocupă cu *agricultura*, singura activitate pe care se sprijină în cele din urmă economia Statului, și deși nu avem colonii de administrat pentru care să se pregătească juriști și oameni de administrație, totuși 38% din tineretul universitar se îndreaptă spre facultățile de drept. Este aceasta o orientare a tineretului în acord cu interesele sociale?”, încheie retoric Iosif Gabrea. Tocmai numărul mare de avocați mai ales din mediul urban este cel care a impus obligativitatea dobândirii titlului de doctor ca și condiție *sine qua non* a practicării profesiei de avocat și totodată a dat naștere ideilor de restrângere a accesului minoritarilor în corpul avocătesc. Se impunea schimbarea politicii școlare într-una bazată pe realități, „întemeiată pe siguranța cifrelor statistice, iar nu pe dibuieli dictate de considerații subiective”².

Pentru Gabrea, a vorbi de șomaj intelectual în România era total nepotrivit. Chiar și *Anuarul statistic al României* evidențiază lipsa preocupărilor de cuantificare a ratei șomajului, cel puțin până în momentul în care efectele crizei economice devin tot mai vizibile. Motiv în plus ca încercările de calculare a ratei șomajului să devină foarte dificile pentru perioada interbelică, aducând în sprijinul acestei aserțiuni chiar datele prezentate de către *Enciclopedia României*. Capitolul II „Oamenii” din volumul III al acestei lucrări prezintă tabloul populației active a României, care, din totalul de 18.052.900, se ridică la 10.542.900, adică 58,4% din totalul populației.

¹ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice 1500-2010*, (Iași: Polirom, 2010), 219.

² Iosif Gabrea, *Statistică și politică școlară*, (București: Institutului Pedagogic Român, 1932), 15, 17, 18, 25.

Ponderea mare a populației active în cadrul întregii populații depășește unele state occidentale industrializate, ca Germania, Franța etc., singurul stat care devansează România din acest punct de vedere fiind URSS. Situația este justificată de către autori prin efectele reformei agrare din 1920, care a „fixat în agricultură noi categorii de populație” iar „forma necesară de exploatare îmbrăcată de această nouă proprietate (mică și mijlocie – nota mea), care deține majoritatea, a fost aceea a unei exploatare primitive familiale”¹. Aceasta ar fi și explicația pentru care majoritatea covârșitoare a populației active (82,7%) se află concentrată în mediul rural, mediului urban revenindu-i un procent de 17,3% (adică 1.823.900 locuitori), în cadrul căruia predomină categoria angajaților în instituții publice². Gradului mare de ocupare a forței de muncă nu îi corespundea și o eficiență a muncii, populația românească fiind întruchiparea unui factor de producție cu un randament scăzut. Indicatorul la nivel macroeconomic care surprinde această realitate este venitul național (VN), care pentru anul 1938 (apogeul dezvoltării economice interbelice) era de 76 dolari SUA/locuitor, mult sub nivelul Marii Britanii (378 dolari SUA/locuitor), dar devansând Bulgaria și Iugoslavia (ambele cu 68 dolari SUA/locuitor)³.

George Banu, secretar general al Ministerului Muncii, analizează la rândul-i fenomenul șomajului intelectual, un fenomen care, în comparație cu șomajul manual, este „cu mult mai brutal și cu caracter de ascendență permanentă [...]. Dacă șomajul manual rămâne mult distanțat față de statele occidentale, cel intelectual a atins în scurt timp nivelul celor mai evolute state din Apus”. Fenomenul s-ar explica prin aflulxul de populație rurală spre mediul urban, prin democratizarea culturii și prin „suprapunerea culturalizării cu pretenția exercitării unei profesii”, dar substratul s-ar datora unei politici sociale și educaționale greșite, ale cărei efecte pe termen mediu sau lung nu au putut fi anticipate. Pe lângă aceasta, o altă cauză ar fi lipsa prognozei asupra pieței muncii intelectuale și dezorientarea tineretului, care acordă atenție doar educației universitare și mai puțin posibilităților de integrare în câmpul muncii. În opinia lui George Banu, măsurile pentru combaterea șomajului intelectual ar fi trebuit să se centreze pe o mai bună organizare a profesiunilor și a profesioniștilor intelectuali, care, constituiți în asociații profesionale, ar urma să calculeze cuantumul cererii pe piața muncii intelectuale. Oricum, pentru Banu șomajul intelectual reprezintă „o problemă de a cărei soluționare depinde însuși echilibrul Statului”⁴.

În luna ianuarie a anului 1933 – și prin implicarea lui George Banu – se pun bazele *Confederației Asociațiunilor Profesioniștilor Intelectuali*, al cărei scop era de „a dezvolta solidaritatea între toate toate profesiunile intelectuale și apărarea intereselor lor”⁵. De remarcat că printre măsurile de combatere a șomajului intelectual și agreeate de către confederație se regăsesc stoparea angajării de străini în domeniul industriei și chiar eliminarea celor de naționalitate ne-română, atât din industrie cât și din administrație. Rezultatul acestei acțiuni de promovare a intereselor confederației profesioniștilor intelectuali va fi adoptarea *Legii pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi*, publicată în *Monitorul Oficial nr. 161 din 16 iulie 1934*. Chiar și așa, Confederația își exprima nemulțumirea față de regulamentul de implementare a acestei legi⁶, lege prin care se preciza că elementul românesc trebuie să constituie cel puțin 80% din totalul angajaților în orice ramură industrială

1 *Enciclopedia României*, (București: Imprimeriile Naționale, 1939), vol. III, 43.

2 „Aproape întreaga viață economică, politică și administrativă și socială este concentrată în orașele țării noastre, în raport direct cu mărimea sau importanța populației lor”. *Ibidem*, 48.

3 B. Murgescu, *op.cit.*, 217.

4 George Banu, *Șomajul intelectual în România*, (București, 1933), 3, 6, 44.

5 Vezi „Statutul” în *Buletinul Informativ al Confederației Profesioniștilor Intelectuali din România*, (nr.1, martie 1933): 7-14.

6 *Ibidem*, (nr.7-12, iulie-decembrie 1934): 18-26.

din România, atât în activitățile manuale cât și în cele intelectuale și de conducere. Abordarea situației profesioniștilor intelectuali din România, mai ales pe criterii exclusivist etnice, va deveni tot mai pregnantă în activitatea Confederației Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali din România (C.A.P.I.R.) după 1935.

O analiză a acestui fenomen de supraproducție universitară care tindea să se transforme în șomaj intelectual a fost realizată și de Constantin Kirițescu. Intrat în aparatul central al Ministerului Instrucțiunii încă din 1907, el va ocupa cele mai importante funcții ale carierei sale între 1920-1940: mai întâi director general al Direcției Învățământului Secundar, după care devine director al Direcției Învățământului Superior. Prezența sa neîntreruptă de-a lungul întregii perioade interbelice face din Kirițescu unul dintre observatorii cu expertiză ai sistemului educațional românesc. Deși activa în cadrul Ministerului Instrucțiunii în momentul declanșării „ofensivei culturale”, Kirițescu nu a ezitat să constate că afluența tot mai mare a tinerilor spre învățământul secundar și superior teoretic era o consecință a politicii lui Constantin Angelescu, care vedea în aceasta o „operă de democrație culturală”. Limitele acestei supradimensionări a învățământului devin vizibile în timpul marii crize economice, când numeroase școli rurale și secundare sunt desființate. Cât privește instituțiile de învățământ superior, Kirițescu semnală problema supraaglomerării lor, fapt ce putea conduce la un acut șomaj în domeniul profesiunilor intelectuale.

În martie 1933 va susține pe acest subiect o conferință pentru *Casele Naționale*, iar viziunea care se răsfrânge asupra ideii de șomaj din expunerea lui Kirițescu este una total negativă. Cât despre șomajul intelectual, acesta se prezintă „sub forma lipsei de ocupație a muncitorilor intelectuali, fie că sunt profesioniști liberi, fie că sunt aspiranți la cariere retribuite de stat sau de instituții private”, deoarece „*marfa produsă de munca intelectuală nu se mai poate desface pe o piață, care este saturată de ea*”. Cauzele pe care le găsește acestui fenomen nu diferă esențial de cele prezentate de autorii menționați mai sus, dar trebuie accentuată una dintre acestea: tendința tinerilor titrați de a rămâne în marile centre urbane universitare. Această repartiție geografică defectuoasă a titraților face ca, spre exemplu, „orașele mari să aibă un medic la 500 locuitori (Cernăuți), la 750 (Galați, Arad), la 1.000 (Craiova, Iași), la 3.000 (București) locuitori, pe când la țară este unul la 5.000-10.000 și chiar mai mult”. Lipsa de empatie cu aspirațiile intelectualului „ieșit proaspăt din Universitate, [care] preferă să-și plimbe pașii melancolici și privirile de rezvrătit pe asfaltul Căii Victoriei, etalându-și ca o amenințare titlul de șomer intelectual” este peremptorie. Soluția propusă? „*Înapoi la sate!* Trebuie să fie unul din cuvintele de ordine ale celor pe care-i preocupă anumite discordanțe ale vieții noastre sociale”, statului revenindu-i rolul de a contabiliza și de a redistribui forța de muncă acolo unde este nevoie și chiar de a reeduca pe cei care și-au greșit cariera¹.

2. Centrele urbane ca loc al șomajului intelectual. București (studiu de caz).

Toți analiștii fenomenului de șomaj intelectual se arătau îngrijorați de deficiențele existente în repartiția geografică a absolvenților de studii superioare. Tendința tinerilor absolvenți de studii superioare – printre care nu puțini erau cei ce nu ezitau să se prezinte drept „intelectuali” – de a rămâne în marile orașe nu este o caracteristică doar a României. Revoluția industrială a însemnat în plan social și ascensiunea orașului, ca centru economic, comercial, politic, administrativ, adunând sub o singură umbrelă populații diverse: nobili, burghezi, țărani, imigranți, intelectuali, analfabeți.

¹ Constantin Kirițescu, *Șomajul intelectual*, (București, 1933), 6, 15, 20, 22.

Noile orașe aveau un puternic caracter funcționalist, dorind să înlăture ane-ma de oraș-morbid, focar de boli, așa cum era privit în evul mediu. Cheia de boltă în proiectarea orașului modern era asigurarea a patru funcții: locuire, muncă, recreere și trafic, iar toate aceste funcții trebuiau să fie strict delimitate din punct de vedere arhitectural. Bineînțeles, au fost numeroase voci care au deplâns dispariția vechiului oraș, ca spațiu al regăsirii și al inspirației. Pe scurt, orașul, devine spațiul social al tu-turor posibilităților, dar și al prohibițiilor¹.

Care a fost evoluția Bucureștiului în perioada interbelică? Sabin Manuilă, fon-datorul școlii românești de statistică, este cel care a realizat o analiză a capitalei, atât din punct de vedere demografic, cât și din punct de vedere economic, educați-onal și social. Utilizând datele statistice ale recensământului din 1930, perspectiva de-mografică a capitalei României atestă procesul de *românizare urbană*, perceput de Manuilă ca o „fatalitate biologică” grație natalității crescute a populației românești în comparație cu minoritățile naționale².

Într-adevăr, Bucureștiul a cunoscut o adevărată explozie demografică în pri-mul deceniu interbelic: de la o populație de 341.321 locuitori în 1912, capitala va nu-măra 639.040 în 1930. Sociologii români găsesc explicația acestei creșteri a popula-ției cu 65% în primul rând în „fenomenul de atracție pe care marile centre comer-ciale și industriale l-au exercitat întotdeauna asupra populației înconjurătoare și, în al doilea rând, prin mărirea, concentrarea și complexitatea din ce în ce mai accen-tuată a aparatului administrativ”³. Practic, din totalul populației Bucureștiului mai sus menționată, doar 260.904 erau originari, mai mult de jumătate făcând parte din fluxul uman provocat de mirajul capitalei⁴. Tendința este vizibilă și în piramida vârstelor orașului București. Cel mai numeros grup, numărând 277.317 de persoane, corespunde limitelor 20-39 ani (43,39% din populația capitalei)⁵. Devine plauzibilă ipoteză că în această categorie de vârstă se puteau regăsi numeroși tineri veniți din provincie în căutarea unei cariere strălucite, dar care riscau să îngroașe rândurile ce-lor care nu puteau beneficia de statutul social la care aspirau și pe care considerau că îl merită datorită studiilor.

Structura pe profesii a populației Bucureștiului denotă faptul că în unele instituții publice procentul funcționarilor care aveau studii superioare era mult pes-te media la nivelul întregii țări. Într-o țară în care populația alfabetizată reprezenta 55,8%, iar în cadrul acesteia cea cu pregătire superioară însuma 1,6% (133.007, care cuprinde atât universitățile, cât și alte școli superioare), existau domenii de activita-te economică în care ponderea titraților trecea de 10% din totalul populației active bucureștene. Faptul se explică prin concentrarea masivă de instituții publice centra-le, dar și prin dezvoltarea economică a orașului. A-ți face un rost în Capitală devenea o formă a ambițiilor sociale ale fiecăruia.

Indiscutabil, acesta a fost un motiv pentru care Bucureștiul a devenit cel mai important centru universitar al României interbelice. Gestionarea unui flux foarte mare de studenți devenea o problemă de dezvoltare urbană, într-un oraș nepre-gătit să ofere condiții de viață optime unei populații cu origine geografică foarte diversă. Astfel, în anul universitar 1924/25 populația studentască a Bucureștiului

1 Donald James, *Metropolis (city as a text)*, în Robert Bocoock, Kenneth Thomphson (ed.), *Social and Cultural Forms of Modernity*, (Cambridge: Polity Press, 1992), 417-470.

2 Sabin Manuilă, D.C. Georgescu, *Populația României (cu o anexă cuprinzând populația Bucureștiului după datele recensământului general din 29 decembrie 1930)*, (București: Imprimeria Națională, 1937), 54.

3 *Ibidem*, 21-22.

4 Dintre cei 378.136 locuitori stabiliți în București, cei mai mulți proveneau din Muntenia și Dobrogea (111.684), Transilvania, Banat, Crișana (81.790), Moldova (56.791) și Oltenia (41.195). *Ibidem*, 110-111.

5 *Ibidem*, 116.

era de cca. 15 mii de studenți, atingând apogeul în 1929/30, când numărul studenților înscriși la toate instituțiile de învățământ superior din capitală era de cca. 27 de mii (Universitatea, Politehnica, Academia de Înalte Studii Comerciale și Școala Superioară de Arhitectură). Efectele crizei economice, coroborate cu măsuri de limitare a studenților și cu „efectele demografice” ale primului război mondial au dus la o scădere continuă a populației studențești în cel de al doilea deceniu interbelic¹.

Dacă raportăm totalul populației studențești la totalul populației capitalei, luând ca reper anul 1930 (27.079 studenți la o populație totală a capitalei de 639.040) procentul obținut este de aproximativ 4%. Deși nu pare un procent foarte mare, trebuie precizat că vorbim de o populație formată în mare parte din tineri veniți la studii în capitală, căreia instituțiile de învățământ superior trebuiau să îi asigure cazare și un spațiu didactic adecvat, dar și servicii medicale de calitate.

E drept că anuarele Universității din București nu prezintă în situațiile statistice ale studenților înscriși originea socială și geografică a acestora. În schimb, printre anchetele inițiate de Seminarul de Sociologie condus de Dimitrie Gusti se numără și un studiu foarte amănunțit, întocmit de Roman Cresin, *Anchetă sociologică asupra vieții studențești*², care prezintă rezultatele statistice ale unui demers întreprins în toamna anului 1930 în rândul studenților Facultății de Litere și Filosofie din București, facultate care, ca număr de studenți, se situa pe locul doi în cadrul Universității din capitală, după cea de drept. Conform statisticii Ministerului de Instrucție Publică, pentru anul 1930-31 la această facultate au fost înscriși 3.133 studenți (1.255 studenți și 1.878 studente), dar respondenții au fost în număr de 2.309 studenți, dintre care 540 (24% din totalul respondenților) erau înscriși simultan la două facultăți, iar 244 la două secții din cadrul Facultății de Litere și Filosofie. În baza acestor date, autorul anchetei concluzionează că rata de participare a studenților la această anchetă a fost de 81,5%, dintre care cel mai mare număr era reprezentat de fete, care totalizau aproape 1/3 din populația feminină a întregii universități. Pe lângă aspectele legate de opțiunile și motivațiile alegerii acestei facultăți sau de interesul acordat studiului și promovării cercetării științifice, ancheta repartizează studenții după mediul de proveniență. Dincolo de minoritatea în care se află populația studențească de origine rurală (în contextul în care la nivel național populația rurală reprezintă cca. 80% din totalul de 18 mil.), ceea ce ne interesează aici este ponderea studenților din București. Dacă încercăm să extrapolăm aceste date, ridicând ponderea populației studențești originare din București la 25% din totalul de 27.079, ar rezulta un număr de cca. 20.300 studenți care proveneau din afara capitalei.

Starea de sănătate a corpului studențesc nu era de neglijat, în condițiile în care mediul de viață al studenților se putea transforma într-un focar de epidemii atât pentru ei, cât și pentru oraș. Preocupările de analize statistice a stării de sănătate a studenților sunt foarte rare în perioada interbelică. Un astfel de studiu a fost realizat de Emil Pogojeanu, medicul șef al dispensarului Academiei de Înalte Studii Comerciale din București, reprezentând evaluarea medicală a candidaților pentru anul preparator din sesiunea de admitere octombrie 1933. După cum menționează și autorul acestui studiu, chiar înființarea dispensarului medical al acestei instituții devenise o necesitate în contextul unei stări de sănătate precare a studențimii, căreia i se adăugau cazuri frecvente de îmbolnăvire cu risc de contagiune. Datele obținute în urma acestei examinări medicale – dar prea puțin cu caracter eliminativ – prezintă câteva date orientative în a surprinde nivelul stării de sănătate a studențimii. S-a constatat astfel că în antecedentele medicale ale candidaților figurau maladii contagioase (cca. 50% – tifos exantematic, paludism etc), maladii venerice (14%) și afecțiuni pleuro-pulmonare (6%). Din punctul de vedere al vârstei, „rezultă de aci că

1 Vezi *Anuarul Statistic al României*, 1933, 1937-38, 1939-1940.

2 Publicat în *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, (1936, vol. II): 633-747.

23% din candidați sunt sub vârsta potrivită studiilor făcute, în timp ce 34% sunt trecuți de etatea mijlocie a prezentării la o facultate. Explicația procentului atât de ridicat al candidaților trecuți de vârsta intrării la facultate, mai ales la băieți, se găsește în împrejurarea că mulți din ei erau funcționari la instituții particulare sau de stat, cărora noile legi le cer studii superioare pentru menținerea în posturi. Cel mai în vârstă dintre candidați (43 ani) era controlor financiar într-un județ din Oltenia". Din punctul de vedere al dezvoltării fizice „305 candidați, adică 25% din total, rămân sub greutatea corespunzătoare vârstei medii a lor. Deci, *un sfert din candidați sunt insuficient dezvoltăți din punct de vedere fizic*". Concluzia era că „starea sanitară a candidaților la școlile noastre superioare este mediocră”¹.

Trebuiau, deci, găsite soluții pentru creșterea calității vieții studentului, pentru că această stare de lucruri se putea transforma în sursă de frustrare și chiar de radicalizare. Mișcările studențești plecau și de la cauze de ordin cotidian, nu numai de la promovarea unor deziderate xenofobe.

Petre Comarnescu se numără printre cei care acordă o atenție deosebită conceptului de *cetate universitară*, ca „mediu prielnic pentru educație”, prin care, pe de o parte, legătura dintre studenți și profesori se intensifică, iar, pe de altă parte, organizarea vieții studențești și interacțiunea colegială se pot transforma în mecanisme de estompere a rivalităților, dar și a frustrărilor proprii. Pe baza experienței sale ca student atât în Anglia cât și în SUA, Comarnescu prezintă modele de *cetăți universitare*, așa cum erau Oxford sau Harvard, a căror organizare intensifică și sistematizează activitatea acestor universități. „În Universități cu facultăți și laboratoare răzlețite studenții rămân niște străini care se ignoră sau se asociază la întâmplare. Dimpotrivă, într-o Cetate Universitară raporturile dintre studenți fiind mai intime și mai continue, schimbul de idei și de sentimente devine mai serios, mai posibil de verificat și mai autentic. [...] *Facultățile disperate pot pregăti buni intelectuali, dar nu pot crea adevărate personalități*". „Tipul de student produs de o *cetate universitară* posedă, în rezumat, mai mult simț social, știința de a coopera și a înțelege pe ceilalți oricât de diferiți ar fi ei, precum și dorința de a promova în fața judecății celorlalți caracterul său moral și abilitatea sa intelectuală și fizică”. Înființarea unor astfel de *cetăți universitare* în România, pe lângă creșterea calității vieții cotidiene a studentului, i-ar asigura și o mai bună dezvoltare intelectuală și consolidarea unei stime de sine cât mai crescute, care ar putea fi o soluție în fața „individualismului anarhic, atât de răspândit la noi”, dar și în înlăturarea „comunicării între studentul de la oraș și cel de la sat”².

Într-un oraș în care populația studențească tot mai numeroasă nu mai putea fi controlată, devenind mai degrabă o masă de manevră la dispoziția mișcărilor politice radicale, *cetatea universitară* devenea echivalentul unui panopticum. Supravegherea și disciplinarea studențimii trebuiau să devină mecanisme de control social, la fel ca și limitarea numărului de претенdenți la studii superioare. Prin promovarea unui astfel de proiect, se subînțelegea că educația nu mai reprezintă exclusiv doar o opțiune personală, ci trebuia să devină un proces concertat de către stat. Însă, retardul schimbării acestei viziuni era relevat de amploarea fenomenului de șomaj intelectual. Tânăra generație se simțea obligată să atragă atenția asupra acestui flagel. Într-o economie și într-o piață a muncii în care libertatea și libera circulație a forței de muncă erau idealuri și prea puțin realități, tineretul credea că *statul trebuie obligat să ofere de lucru tinerilor universitari, în fond elita intelectuală a țării*. În viziunea lor, era firesc ca statul să fie găsit vinovat de situația precară

1 Emil Pogojeanu, „O anchetă sanitară în populația studențească: examenul medical al candidaților la Academia Comercială”, în *Revista de igienă socială*, (nr.6, iunie 1934): 338-345.

2 Petre Comarnescu, „Cetatea universitară”, în *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, (1933): 201-202, 206.

a tineretului. Iar atunci când statul a crezut că prin limitarea numărului de studenți poate găsi o rezolvare pentru problemele tineretului, ei bine, tocmai tânăra generația s-a opus unei astfel de inițiative, reclamând încălcarea libertății accesului la cultură. Moda intelectualului era puternic ancorată în mentalitatea tinerilor, la fel ca și modelul statului paternalist.

3. Șomajul intelectual în presa românească 1929-1933.

Șomajul intelectual ca subiect de presă în perioada interbelică a reprezentat o preocupare pentru toate jurnalele și revistele de specialitate. Că erau centrale sau regionale, de stânga sau de dreapta, politice, sociale, economice sau culturale, acest subiect – strâns legat de cel al supraaglomerărilor universităților și al inflației de titrați – devine agendă publică. Astfel, chiar dacă datele statistice relative la această problemă sunt parcimonioase, presa reverberează consecințele acestui fenomen, cu urmări negative mai ales pentru tânăra generație.

De fapt, chiar reprezentanții acestei *tinere generații* sunt cei care semnalează această problemă, încă dinaintea momentului de a deveni o problemă socio-economică. Unul dintre reprezentanții acestei generații care abordează acest subiect a fost Mihail Sebastian. Articolele sale împotriva politicii educaționale românești sunt destul de dure, vrând prin aceasta să aducă la cunoștința publicului drama acestei *pletoare* de absolvenți care nu își găsește rostul în societate. Dacă în 1929 considera că principala cauză a supraaglomerării universităților românești era gratuitatea învățământului superior, în 1932 Sebastian începe totuși să militeze împotriva introducerii unor taxe de studii ca o formă de limitare a numărului de studenți, propunând în schimb instituirea unor examene exigente de competență¹.

Problema șomajului intelectual va fi atacată frontal mai ales după 1933, ceea ce este adus în discuție fiind rolul social și economic al universității. În articolul intitulat sugestiv *300 de licențiați*, Sebastian vede în tinerii absolvenți ai facultății de drept din București „300 de candidați la șomaj”. „Ce vor face acești tineri, pe care în fiecare an universitățile noastre îi aruncă pe stradă cu o hârtie oficială în buzunar și cu o inaptitudine totală în fața unei societăți sărace, în care toate locurile sunt ocupate și toate drumurile închise?”².

Articolul *Șomajul intelectual*³ relevă și accentele cel puțin anticapitaliste dacă nu chiar socialiste ale tânărului Sebastian. „Pretutindeni mașina de stat și angrenajul social se dovedesc insuficiente și incapabile să cuprindă în cadrul lor generațiile noi, pe care le refuză, pentru care nu mai găsesc întrebuințare și cărora nu le mai poate da condiții normale de existență, muncă și creație. [...] O societate care nu mai are ce face cu tinerii ei este o societate virtuală căzută. Acesta e cel mai sigur simptom de înțepenire și de moarte. Fenomenul aparține întregului eșafodaj social burghez [...]”. Pentru statele occidentale problema șomajului intelectual depinde de incapacitatea acelor economii de a absorbi, de a oferi deșeuuri în muncă. În schimb, pentru cazul României acest simptom este o dovadă a inflației universitare, ce și-ar găsi cauza în „exagerata invazie de diplome și diplomați pe care învățământul nostru superior o întreține și o încurajează an cu an”, „un sistem de învățământ care trăiește în vid și produce în vid”. Opunându-se soluției alese de către guvern de a limita numărul studenților, Sebastian se rialiază ideii de educație dirijată, „căci nu e suficient să trănțești ușa universității în nasul unor întregi generații de tineri, ci trebuie să mai știi ce faci cu acești tineri, pe care i-ai lăsat în stradă. Îi trimiteți spre

1 Mihail Sebastian, „Selecția fiscală la școală”, *Cuvântul*, 13 octombrie 1932.

2 Idem, „300 de licențiați”, *Cuvântul*, 15 iulie 1933.

3 Idem, „Șomajul intelectual”, *Cuvântul*, 10 august 2011.

sinucidere sau spre revoluție? Spre una sau spre alta în orice caz, dacă nu le găsești o întrebuintare”.

Sebastian nu a fost singurul din redacția Cuvântului care s-a aplecat asupra acestei probleme, dar tema educației superioare în România a reprezentat un subiect predilect în publicistica sa de-a lungul întregii perioade a crizei economice. Și nu a fost singurul. Articolul lui Petre Chiricuță pe acest subiect, care surprinde, pe lângă dependența financiară de stat a tinerilor titrați, și un paradox: „*să fim noi singura țară pe lume cu un popor de crâncen analfabetism moral-cultural social și totuși... să suferim de... șomaj intelectual*”¹. Nici Mircea Eliade nu a rămas străin de acest subiect. Dar Eliade alege să se solidarizeze cu cei „cel puțin șase mii de tineri muritori de foame, șase mii de creiere și suflete de elită”, care nu mai vor să riște „ratarea definitivă sau tuberculoza pentru un simplu cuvânt mare, pentru *bărbăție*, pentru *răbdare*. Nu mai riscă, pentru că văd pe alții ocupând două, trei catedre, văd oameni învățând până la sfidare prin proptele politice, văd ce vede toată lumea”².

Cezar Petrescu este un alt nume cu rezonanță care abordează acest subiect, văzând în „dumpingul universitar” cauza „cerșetoriei în haine negre”. Pentru Petrescu era o „situație riguros paradoxală: surplus de intelectuali în țară de analfabeți”³, situație pentru care găsea ca principal vinovat statul. „Politica învățământului nostru [în primul deceniu interbelic – nota mea] viza efectul demagogic al strălucirilor statistice. Se numărau zecile de mii de înscriși la școlile secundare, miile de studenți la cutare ori cutare facultate; nicio clipă nu se ținea socoteală că la capătul acestor numărări aștepta bilanțul sinistru al șomajului intelectual, adică al cerșetorismului în haine negre”⁴. „Reforma învățământului [...] trebuie să despice cele două noțiuni până acum confundate. Cultura care este un drept și diploma care nu mai înseamnă un drept”.

Deși în intervalul 1929-1933 la conducerea Ministerului Instrucțiunii Publice au fost personalități cu viziune clară asupra menirii universității (ca Nicolae Iorga sau Dimitrie Gusti), problema *supraaglomerării universităților* și a *inflației de titrați* nu și-a găsit o rezolvare. Singurul aspect pozitiv a fost adoptarea *Legii pentru organizarea învățământului* la 22 aprilie 1932, marcând trecerea spre modelul humboldtian, dacă ne referim la faptul că universitățile sunt considerate „instituiții de stat autonome” și „așezăminte de învățământ universitar teoretic și aplicat, precum și instituții de cercetări pentru progresul științei și răspândirea culturii”.

Indiferent de sintagma folosită pentru a descrie acest fenomen – șomaj intelectual, dumping universitar, inflație de titrați, proletariat intelectual, suprapopulație universitară – cert este că toți cei care s-au arătat interesați de acest subiect nu ascundeau eventualele consecințe politice ale acestui fenomen. Totuși, soluțiile propuse se înscriu încă în *establishment*-ul politic al statului român interbelic, o formă de democrație care se chinua să funcționeze. Ca o caracteristică a acestei polemici din presa românească ar fi aceea că între 1929-1933 șomajul intelectual este interpretat doar în sens social și economic. Sunt departe poziționările care să vorbească de necesitatea excluderii străinilor din învățământ sau, dacă apar, trec aproape neobservate. Ne referim la presa centrală, mai ales cea culturală și socială, atât de stânga (*ABC*, *Era nouă*, *Stânga*, *Mișcarea* etc) cât și de dreapta (*Cuvântul*, *Curentul*, *Dreapta* etc)⁵. La fel de adevărat este că publicațiile mișcărilor extremiste, care își făcuseră din necesitatea românizării o finalitate a istoriei, nu își ascundeau sentimentele xenofobe.

1 Petre Chiricuță, „Șomaj – intelectual?”, *Cuvântul*, 16 august 1933.

2 Mircea Eliade, „Congresul licențiaților”, *Cuvântul*, 25 august 1933.

3 Cezar Petrescu, „Cifre pe marginea dumpingului universitar”, *Curentul*, 7 martie 1931.

4 Idem, „Dreptul la cultură și șomajul intelectual”, *Curentul*, 2 septembrie 1933.

5 Vezi Dragoș Sdrobiș, „The Intellectual Unemployment in Interwar Romania: Public Perception and Subjective Perspectives”, în *Brukenenthalia. Romanian Cultural History Review* (2012, nr.2): 139-146.

În fața acestor frustrări de ordin economic, statul a încercat să nege evidențele. Concomitent, „de prin 1932, alunecarea spre extreme, mai ales a tinerilor, se accentuează de la an la an”¹. Radicalizarea politică a tineretului devine realitate. De aici și proliferarea ideii că statul român este defect în structura sa constitutivă. Democrația pierde teren. Începând cu anul 1934 dezbaterile nu va mai fi în interiorul ideii de democrație, ci va propune spre evaluare pandantul democrație – naționalism. Tot ce se judecă de acum înainte trece și prin filtrul gândirii naționaliste. Problema educației nu făcea excepție de la această regulă.

4. Răspunsul establishment-ului. Limitarea accesului în învățământul superior.

Deși din punct de vedere temporal se admite că marea criză economică a luat sfârșit în 1933, din punct de vedere economic acest an semnifică doar momentul relansării. Altfel spus, 1933 nu reprezenta stadiul economiilor din 1929, ci doar începutul redemarării procesului de creștere economică. Iar printre modalitățile de reconfigurare a economiei românești se afirmă tot mai mult ideea unui *naționalism economic*.

Proliferarea unor astfel de idei stau la baza unei legislații economice tot mai exclusiviste în privința prezenței străinilor în industrie, spre exemplu. Dar reorientării economice trebuia să îi corespundă și o reconsiderare a finalităților educației. Pe moment, statul încearcă implementarea unor măsuri care au aspectul unor paliative, ca reintroducerea duratei de 8 ani a învățământului secundar în 1935, anul preparator la universitate, comasarea învățământului superior farmaceutic în București sau obligativitatea pentru absolvenții de drept de a dobândi titlul de doctor ca și condiție obligatorie de prestare a profesiei de avocat.

Constantin Kirițescu, acum în funcția de director al Direcției Învățământului Superior din cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice, se ocupă tot mai mult de problema „suprapopulației universitare”, situație prezentată și Consiliului Interuniversitar din luna mai 1935. Dezvoltarea învățământului superior apare încă o dată ca disproporționată față de „nevoile reale ale țării”, dezvoltare care stă la baza proletariatului intelectual – „șomeri în haine negre” –, oameni „sustrași de la carierele productive, nemulțumiți și răzvrățiți [...]”; germenii de turburare și anarhie”². Decongestionarea universităților devine pentru Kirițescu „un capitol de *politică școlară*”, care trebuie cât mai repede implementat de către autorități. Printre punctele principale ale acestui program se numărau promovarea învățământului profesional și limitarea cifrei de școlarizare în învățământului secundar teoretic, ca și creșterea exigențelor la examenul de bacalaureat.

Începând cu anul 1935 excluderea etnică devine program politic pentru tot mai multe formațiuni politice, un exemplu elocvent fiind Alexandru Vaida-Voevod, care, prin înființarea Frontului Românesc, propune ca deziderat socio-economic *numerus valachicus*.

Încercând să găsească o soluție pandantului congestionarea universităților – șomaj intelectual, în 1935, Consiliul Interuniversitar se implică în limitarea populației studențești. Astfel, în baza hotărârii luate de acest consiliu în ședința din 11 iunie 1935 „cu privire la necesitatea reducerii numărului studenților Universităților din țară, în raport cu posibilitățile de debrușări ale titraților și cu cele de lucru pe care le

1 Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1950*, (București: Humanitas, 2011), 57.

2 Constantin Kirițescu, „Suprapopulația universitară”, în *Revista generală a învățământului*, (nr.5-6, mai-iunie 1935): 166.

oferă diferitele facultăți”, dar și în baza deciziei Consiliului Rectorilor al celor patru universități și al celor două școli superioare comerciale, care propuneau organizarea de concursuri de admitere a studenților din anul I, Ministerul decide la 21 iunie 1935 ca numărul studenților ce vor fi admiși în anul I pentru anul academic 1935-1936 să fie fixat astfel: Universitatea București – 2.760 de locuri, Universitatea Iași – 1.440, Universitatea Cluj – 930, Universitatea Cernăuți – 850, Politehnica București – 200, Politehnica Timișoara – 100, Academia de Înalte Studii Comerciale București – 350 și Academia de Înalte Studii Comerciale Cluj – 150. Totalul studenților înmatriculați în toate instituțiile de învățământ superior în anul academic 1935-1936 ar fi fost astfel de 6.780 studenți¹. În documentul menționat se preciza că fiecare facultate va fi obligată să organizeze examen de admitere – având două probe: scrisă și orală –, în aprecierea candidatului urmând a se ține cont atât de cunoștințele de specialitate, dar și de „cunoștințele de limba română”, precum și de „claritatea exprimării sale”, media minimă de admitere urmând a fi nota 6, dar fără depășirea numărului de locuri alocate. Limitarea studenților din universitățile românești ar fi urmat să atingă raportul de cca. 1 student / 1.000 locuitori, adică un total de 18.000 de studenți².

Analizând situația studenților înscriși în anul I sau în anul preparator în cele patru universități în 1935-1936 se poate afirma că măsurile impuse de către Ministerul Instrucțiunii Publice au avut caracter executoriu. Numai că aceste măsuri veneau și pe fondul unei scăderi a populației universitare și din punct de vedere demografic: proaspeții studenți din intervalul 1935-1937 reprezintă în mare parte tineri născuți în timpul primului război mondial, perioadă cu un nivel foarte scăzut al natalității. În opinia lui Kirîțescu, limitarea numărului de studenți ar fi trebuit coroborată cu un nou tip de politică educațională, educația dirijată³.

Ca un simptom al preocupării tot mai pregnante a autorităților relativ la problema șomajului intelectual este și recensământul șomerilor intelectuali din 7 martie 1937, demers rămas unic în Europa acelor vremuri. Rezultatul scotea la iveală existența a 6.197 șomeri intelectuali, cercetarea fiind implementată de Institutul Central de Statistică, condus de Sabin Manuilă. Deși s-au formulat numeroase critici la adresa acestei anchete statistice, Manuilă nu a ezitat să afirme că unele partide politice au încercat între 1933-1936 să transforme problema șomajului intelectual într-un prilej de revendicări politice și de inventare a unor date statistice neconforme cu realitatea⁴. În schimb, Manuilă surprinde mentalități diferite față de independența economică la șomerii intelectuali români și minoritari. Astfel, dacă în răspunsurile lor șomerii intelectuali români râvnesc să obțină o slujbă la stat (unde salariile sunt foarte mici), în schimb minoritarii se axează pe libera lor inițiativă economică. Iar cum salariile din mediul bugetar erau foarte mici, chiar dacă șomajul intelectual nu ar mai exista, funcționarii ar fi reprezentat în continuare o sursă de nemulțumiți cronic.

5. În loc de concluzii: limitele meritocrației într-o societate agrară.

Mitul „epocii de aur” a societății românești interbelice devine tot mai fragil; ceea ce se conturează în schimb este imaginea României de „țară a contrastelor”. Deși orașul părea ancorat pe un drum modernizator, rolul său era mai degrabă unul administrativ. Iar cum s(t)atul românesc era sărac, orașul nu făcea altceva decât să

1 SJAN Cluj, Fond *Universitatea Cluj*, dosar 182 - Rectorat. Registru Jurnal 1935, doc. nr.1094, f.7-10.

2 Vezi SJAN Cluj, Fond *Universitatea Cluj*, dosar 404a, f.128-131, 136.

3 Constantin Kirîțescu, „Problema „educației dirijate” (în legătură cu suprapopulația universitară și șomajul intelectual)”, în *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, (1936): 848.

4 Sabin Manuilă, „Le chômage intellectuel en Roumanie”, în *Affaires Danubiens. Revue de l'Europe Centrale et du Sud-Est*, (1938, nr.2): 161-174.

administreze sărăcia. Ponderea învățământului superior tehnic și economic releva limitele dezvoltării societății economice.

Fiindcă dezvoltarea economică precedă schimbarea socială, răspunsul este mai ușor de găsit. Simpla dezvoltare instituțională ca formă a modernizării nu era suficientă. Deși unii sperau că se va ajunge și la o dezvoltare comunitară, ceea ce a rezultat a fost o segregare a politicului de societate. Vidul relațional de încredere a fost astfel repede umplut de cei care propuneau o nouă formă de contract social. Educația și, implicit, universitatea, deși promovau meritocrația, s-au văzut în imposibilitatea de a-și ține promisiunile. Proiectată ca o formă de selector social, educația devine sursă a disoluției sociale. Aceasta este în ultimă instanță semnificația șomajului intelectual: dovada că educația era departe de avea puterea de alocare a capitalului uman în societate. Când statul a conștientizat că frustrările provocate de inegalitățile sociale rezultate devin tot mai radicale, răspunsul său a fost să implementeze măsuri de redobândire a consensului social. Numai că acestea aveau mai mult caracterul unor paliative. După 1934 statul și tineretul se despart definitiv în lupta pentru controlul societății. Ce a rezultat a fost părăsirea ireversibilă a modelului „democrației mimate” (Mattei Dogan) și angrenarea tuturor energiilor spre controlarea societății. Timp de patru ani, concurența dintre regele Carol al II-lea și stat, pe de o parte, și mișcarea legionară, de cealaltă parte, pentru canalizarea și instrumentalizarea energiilor tineretului spre propriile interese este acerbă. O concurență care își găsește cauza în defectuoasa proiectare a universității românești și se încheie cu instaurarea regimului de dictatură regală și proiectul vremelnic de inginerie socială al *serviciului social* ca formă de redistribuire a absolvenților de studii superioare.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1950*, (București: Humanitas, 2011)

Robert J. Brym, *Intellectuals and Politics. Controversies in Sociology*, (London: George Allen & Unwin, 1980)

Armin Heinen, *Legiunea Arhanghelul Mihail: mișcare socială și organizație politică*, (București: Humanitas, 2006)

Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice 1500-2010*, (Iași: Polirom, 2010)

„Știința națiunii” a lui Dimitrie Gusti – un model pentru Tinerii ardeleni

■ MARTIN LADISLAU SALAMON

[The University of Bucharest]

Abstract

The Hungarians living in Transylvania had to accept, after World War I, the status of ethnic minority. It was only towards the end of the Twenties that a new generation of intellectuals firmly formulated the need to confront the new realities. Leading representatives of this generation were the young intellectuals grouped around the periodical Erdélyi Fiatalok (The Transylvanian Youth), published in Cluj between 1930 and 1940. In this context, they established scientific cooperation links with Dimitrie Gusti's school in Bucharest. The Gusti School has strongly influenced the conceptual world of the Transylvanian Hungarian elites, and we'll conclude that this influence was mutual.

Keywords

Gusti; Hungarians; Transylvania; young generation; sociology; village

Articolul de față se bazează pe o cercetare mai amplă a autorului care a vizat analiza relațiilor dintre Școala sociologică de la București condusă de Dimitrie Gusti și grupurile de intelectuali maghiari din Transilvania având preocupări sociologice și sociografice din perioada interbelică. Este vorba despre generația acelor tineri – studenți sau proaspeți absolvenți ai universităților clujene – care, la un deceniu după încheierea primului război mondial, au înțeles să treacă de la lamentările asupra pierderii statutului de națiune majoritară a generației războiului, la o acceptare constructivă a statutului de minoritate etnică. Acești tineri maghiari, cunoscători ai limbii și culturii române (spre deosebire de generațiile anterioare, care au crescut ca cetățeni ai Ungariei), l-au descoperit foarte ușor pe renumitul sociolog român Dimitrie Gusti, în care vedeau un mentor. Grupată în jurul revistei *Erdélyi Fiatalok* (Tinerii Ardeleni), mișcarea studenților maghiari se situa instinctiv aproape de Gusti și de studenții români participanți la campaniile monografice organizate de acesta, din moment ce ambele grupări aveau ca scop cercetarea și ridicarea satului (românesc în general, în ceea ce îi privește pe gustiști, maghiar transilvănean, în ceea ce îi privește pe Tinerii ardeleni) și, în plus, ambele grupări fiind – cel puțin în intenții – apolitice.

O ipoteză confirmată de cercetarea amintită a fost că procesul de influențare

dintre cele două grupări nu a fost de importanță echivalentă, școala lui Gusti fiind la apogeu din punct de vedere profesional atunci când Tinerii ardeleni abia se constituiau ca organizație. Influența produsă de Școala Gustiană asupra Tinerilor ardeleni a avut însă și un aspect reciproc. După cum susține și Ernő Gáll, relațiile care au legat școala sociologică a lui Dimitrie Gusti de tinerii maghiari, cercetători ai satelor transilvănene, au fost multiple, profunde, pline de înțelesuri spirituale adânci, legătura fiind mai mult decât o simplă influențare unidirecțională. „Între cele două mișcări se pot găsi numeroase înrudiri, paralelisme, chiar similitudini, iar interacțiunea dintre ele a fost determinată de condițiile economice, sociale, politice și culturale date” – subliniază Gáll¹, care își pune întrebarea: în ce măsură a fost influențată monografia sociologică a lui Gusti de mișcarea tinerilor cercetători maghiari în cadrul procesului unilateral de asimilare de către aceștia a metodei și a principiilor școlii gustiene? Un alt aspect care a întărit ipoteza cercetării a fost acela că reprezentanții ai școlii sociologice de la București au urmărit cu atenție și au reacționat prin diferite articole apărute în presa de specialitate a vremii la evoluțiile produse în rândul intelectualității maghiare, al tineretului maghiar, al cercetătorilor maghiari ai satului. „Remarcăm reciprocitatea și o anumită simetrie a relației dintre monografiștii români și discipolii maghiari [ai lui Gusti], iar această reciprocitate a fost un deziderat pentru ambele părți în condițiile nevoii unei aculturalizări credibile și a schimbului democratic de valori spirituale. Această influență spirituală reciprocă [deși inegală] a fost desăvârșită prin muncă de cercetare comună, schimburi de experiență, vizite și participări în campanii monografice”.²

Pentru a surprinde, așadar, influențele asupra școlii sociologice gustiene exercitate de mișcarea tinerilor intelectuali maghiari din Transilvania care au îmbrățișat metoda monografică de cercetare a satului, se impune analiza textelor legate de acest subiect apărute în revista *Sociologie românească*, fondată în 1936 de Dimitrie Gusti. În acest articol trec în revistă lucrările publicate în revista *Sociologie românească* sub semnătura câtorva colaboratori ai profesorului Dimitrie Gusti, dar și sub semnătura unor membri ai mișcării Tinerilor ardeleni, cu referire la relațiile româno-maghiare în sociologia interbelică. Voi cita mai pe larg din textele publicate în primii ani de apariție a revistei *Sociologie românească* de Octavian Neamțu (*Drumul spre sate al tineretului maghiar*, în nr. 2/1936, *Călători unguri în România*, în nr. 5/1936), Anton Golopenția (*Metamorphosis Transylvaniae 1918-1936. Un bilanț al maghiarilor din România*, în nr. 7-8/1937), dar și din recenziile lui Péter Bakk făcute unor opere importante ale autorilor maghiari – din Ungaria sau din Transilvania –, (*Recenzii*, nr. 2-3/1937).

*

„Am înființat aici, mișcarea începătoare a tineretului maghiar din Ardeal, cu tot ce cuprinde ea, cu entuziasm și dragoste de neam, în nădejdea că adaug, astfel, un cuvânt de îndemn, spre a răspunde la chemarea cea mare de activitate creatoare, pe care o rostește Școala Românească de Sociologie către tinerii noștri cărturari, arătându-le drumul muncii de cunoaștere și îndrumare a satelor românești.”³ Cu aceste cuvinte își încheie Octavian Neamțu, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai Școlii sociologice de la București, prezentarea făcută mișcării tinerilor maghiari ardeleni de cunoaștere a satului în al doilea număr al revistei *Sociologie Românească*. În articolul intitulat *Drumul spre sate al tineretului maghiar*, Neamțu explică contextul istoric și social al apariției acestei mișcări de „întoarcere cu fața spre sate”, făcută cu

¹ Ernő Gáll, *Az erkölcs dilemmái / Dilemele eticii*, (Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981), 119-131.

² Ibidem.

³ Octavian Neamțu, „Drumul spre sate al tineretului maghiar”, *Sociologie Românească* nr. 2 (1936): 24-30.

scopul autocunoașterii naționale a minorității maghiare din Transilvania din perioada interbelică, după modelul românesc al lui Dimitrie Gusti.

„Anii cei dintâi, cari urmară constituirii statului nou românesc, întregit, poartă, pentru Societatea maghiară din Ardeal, pecetea adâncă a dezorientării, urmare gravă a ruperii legăturilor cu Budapesta. Speriați de întinderea prefacerilor, conducătorii maghiarilor din Ardeal nu găsesc nici o formulă de acțiune. Iar oamenii de știință se retrag din frământările de toată ziua ca să urmărească mai departe firul gândurilor și cercetărilor lor întrerupt din pricina violenței schimbărilor sociale. În această perioadă de timp, care ține dela 1919 până la 1924, viața culturală și științifică a unguirilor din Ardeal, nu cunoaște nicio altă manifestare decât conferințele de popularizare ale oamenilor de știință și lucrările de specialitate ale acestora, publicate în reviste răzlețe locale ori în altele cunoscute, îndeosebi germane, închinete studiilor de fizică, medicină, chimie, arheologie, ori lingvistică. O înviorare aduce *Revista ardeleană de literatură* (*Erdélyi Irodalmi Szemle*), apărută în 1924”.¹

Autorul constată că cei cinci ani care au urmat după primul război mondial – încheiat cu un rezultat traumatic pentru maghiarimea din Transilvania, devenită din națiune conducătoare o minoritate a României Mari – „petrecuți în nehotărâre și căutare de drum”, s-au încheiat în anul 1924. După Neamțu, acest an este „cel dintâi dintr-o perioadă de organizare și activitate pozitivă, care aduce, în viața culturală maghiară din Ardeal, publicații literare și științifice, precum și asociații de cultură și cercetare”.² Mai mult, unele cercuri, cu prestigiu în societatea maghiară ardeleană, încearcă o reluare de raporturi ori o legătură cu lumea științifică și literară românească. „Dar grija de căpetenie este recăștigarea comunității de vedere cu Budapesta. Toate încercările acestea au ca rezultat legarea lumii intelectuale, științifice și literare maghiare, din Ardeal, de realitățile politice și sociale, în cari trăia” – opinează autorul articolului citat.

Fiind unul dintre cei cinci membri ai școlii lui Gusti care, ardeleni de origine, cunoșteau limba maghiară, Neamțu are posibilitatea de a înțelege și de a se raporta la lucrarea lui József Venczel, intitulată *Munca la sate și mișcarea ardeleană pentru munca la sate*.³ Neamțu constată că lucrarea lui Venczel – participant la lucrările Seminarului de Sociologie de la București în semestrul al II-lea al anului universitar 1935-1936, precum și la campania monografică din Șanț – prezintă o atitudine nouă, mai completă și cu posibilități mai largi de cuprindere a vieții tineretului maghiar din Ardeal și de transformare a ideologiei lui.

Neamțu constată faptul că „tineretul maghiar din Ardeal, ca să ajungă la această țintă, [urmează calea] muncii la sate, pentru cunoaștere și pentru acțiune, pregătind puțința conducerii. Însă, atât acțiunea culturală cât și problema conducerii satului nu pot avea o dezlegare adevărată decât întemeiate pe cunoașterea obiectivă științifică a realității sociale. Acțiunea culturală, ca să fie rodnică, trebuie să corespundă nevoilor vieții spirituale și economice a satelor maghiare ardelene și tot așa, problema conducerii acestor sate, ca problemă a formării tineretului maghiar ardelean ca problemă de pedagogie cetățenească, socială și națională, își găsește cea mai bună metodă tot în împrietenirea cu realitatea socială a satelor, în coborârea voluntară între țărani”.⁴ Problema fundamentală a muncii la sate este așadar, potrivit lui Neamțu, problema cercetării vieții sociale satești. „Ca cercetarea să dea rezultate bune, e necesară întrebuițarea unei metode care să asigure lucrări obiective, științifice, a unei metode sociologice care să fie, într-adevăr, metoda

¹ Ibidem.

² Ibidem.

³ József Venczel, *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom / Munca la sate și mișcarea ardeleană de muncă la sate*, (Colecția Erdélyi Tudományos Füzetek, Ed. Erdélyi Múzeum Egyesület, Cluj, 1935).

⁴ Ibidem.

științei realității sociale. Metoda pe care o propune dl. Venczel, pentru cercetarea sociologică a satelor maghiare, este metoda monografiei sociologice – așa cum a fost concepută și formulată de dl. Prof. Dimitrie Gusti și așa cum a fost întrebuințată de Institutul Social Român, în cei zece ani de cercetări sociologice, pe teren.”¹

Iată cum descrie Neamțu evoluțiile sociale ale societății maghiare transilvănene din ultimul deceniu și jumătate, scurs de la sfârșitul primului război mondial: „Realitățile sociale arată că națiunea maghiară nu mai are decât două straturi sociale trainice: poporul muncitor și cărturimea. Reforma agrară a nimicit latifundiile și cu ele deodată a dispărut și importanța socială a nobilimii latifundiare și tot așa, prefacerile sociale și politice au scos din rostul lor de conducere și pe marii funcționari, lăsând locul dintâi, în ierarhia socială, clasei de mijloc, alcătuită din profesioniștii liberi, din dascălime și preoțime, care se constituie într-o pătură nouă, a cărturimii, a «intelighenței» din Ardeal, cu rosturi de conducere. Din această clasă socială se ridică tineretul maghiar ardelean, care ia drumul satelor, ca să cunoască adevărurile vieții lui de mâine”.² Sociologul gustist amintește de revista *Erdélyi Fiatalok*, prin care s-a înfăptuit generalizarea mișcării pentru munca la sate. Neamțu subliniază faptul că lucrările sociologice și practice ale Tinerilor ardeleni au avut ca model, în primul rând, compendiile de cercetări monografice ale Institutului Social Român și ale Fundației Culturale Regale „Principele Carol”, precum și taberele de muncă sătești din Ardeal.

Neamțu prezintă concluzii importante și pentru tineretul universitar român, folosind „exemplul maghiar”. „Ceea ce credem că trebuie socotit deosebit de pilduitor, pentru întreaga pătură intelectuală românească, și în întâiul rând pentru tinerimea universitară, ceea ce socotim că trebuie să constituie o mustrare îndemnătoare este străduința necurmată pentru nație, pe care o dovedește drumul spre sate al tinerimii maghiare din Ardeal. Neglijat de oficialitatea budapestană și de cercurile oligarhiei ardeleni, rămas singur, doar cu cărțile pline de revoltă (...), tineretul maghiar a știut să învețe din pilda altora și cercetând atent mișcarea din jurul Profesorului Gusti, a luat de peste tot ce putea să folosească pentru scopurile lui naționale și politice. Înstăriți acum, prin cunoașterea unei metode științifice de lucru, ei își urmează, mai departe, drumul lor de apărare națională și de afirmare spirituală drumul lor spre sate, de unde așteaptă îmbogățire sufletească, între cei cari gândesc și cei cari muncesc, pentru idealuri comune. Ei îmbrățișează astfel, mai înainte ca ea să fi străbătut în toate colțurile cărturării noastre, sistemul de gândire sociologică al școalei dela București și concepția etică și socială a D-lui Prof. Gusti, trăgând și toate urmările sociale și politice.”³ Totodată, Neamțu atrage atenția și asupra lacunelor pe care le prezintă mișcarea sătească a tinerimii maghiare din Ardeal. „[Ea] este încă departe de rezultatele câștigate de instituțiile dela cari ia îndrumări teoretice și practice. Dar, nu trebuie să uităm că este o mișcare nouă, care abia acum se organizează și abia acum și-a precizat temeliile științifice și idealurile sociale. Așa cum se înfățișează acum, mișcarea asta a tineretului maghiar din Ardeal cuprinde unele lucruri îmbucurătoare și altele cari trebuie să fie o mustrare aspră petru tineretul nostru universitar. Pătrunderea sistemului de gândire sociologică a d-lui Prof. Gusti și a metodei monografiei sociologice în lumea științifică maghiară din Ardeal nu poate avea decât urmări bune, atât în privința cunoașterii pământului național român, cât și în ceea ce privește legăturile științifice dintre minoritatea maghiară și lumea științifică românească. Și tot așa socotim că acțiunea de cunoaștere a realităților sociale ardeleni va avea urmări fericite și în ceea ce privește mentalitatea politică a minorității maghiare din Ardeal.”⁴

1 Ibidem.

2 Ibidem.

3 Octavian Neamțu, „Drumul spre sate al tineretului maghiar”. In: *Sociologie Românească*, nr. 2 (1936) : 24-30.

4 Ibidem.

„Am înființat aici, mișcarea începătoare a tineretului După cum am amintit, o parte dintre membrii școlii lui Gusti cunoșteau perfect limba maghiară: transilvănenii O. Neamțu, A. Golopenția, M. Pop., T. Herseni, Gh. Retegan. Aceștia au jucat un rol-cheie în relațiile dintre Școala sociologică de la București și tinerii intelectuali maghiari, ei nu doar cunoscând limba maghiară, dar și contribuind la stabilirea și menținerea relațiilor instituționale dintre cele două părți. După ce școala lui Gusti a fost descoperită de către Tinerii ardeleni, pentru perpetuarea acestor relații, a fost nevoie ca acei membri ai școlii lui Gusti care cunoșteau limba maghiară să joace rolul de „agenți” ai colaborării.

Am prezentat mai sus modul în care O. Neamțu a reușit să descrie detaliat felul cum noua intelectualitate maghiară ardeleană, apărută cu un deceniu după încheierea primului război mondial, a încercat să-și găsească o ideologie proprie, precum și un rost pentru comunitatea maghiară transilvăneană, în noile condiții politice și sociale. Un alt reprezentant de marcă al Școlii sociologice de la București, Anton Golopenția, a reușit, de asemenea, să ofere un tablou complet cititorului român al revistei *Sociologie Românească* despre situația minorității maghiare din România interbelică, făcând considerații deosebit de pertinente pe marginea volumului cu titlul *Metamorphosis Transylvaniae. Országgrészünk átalakulása, 1918-1936 (Metamorfoza Ardealului. Transformarea ținutului nostru, 1918-1936)*.¹

Volumul „dezvăluie cu îndrăzneală întorsătura pe care o ia, în România reîntregită, viața grupului maghiar din Ardeal. Care sunt peripețiile prin care au trecut ungurii din Ardeal, de când au devenit, în 1918-1919, din părtași ai națiunii conducătoare maghiare, grup etnic alogen la Statul românesc, aceasta e întrebarea la care dă răspuns partea de care vorbim a *Metamorfozei*” – ne introduce Golopenția în subiect, după care descrie condițiile istorice, politice și sociale ale acestei „metamorfozări” maghiare. „Ungurimea și-a dat seama foarte târziu că, după un război pierdut, trebuie să se împace cu inevitabilul și să se integreze în cadrul Statului nou, zicându-și să salvăm ce mai e de salvat. Ca atare, calea «de calvar» a maghiarilor din Ardeal, «nu se datorește numai marilor evenimente istorice și celor ce le-au deslănțuit». Golopenția îi citează pe autorii volumului, care subliniază partea de răspundere pe care o poartă maghiarimea însăși pentru situația în care se află. „Ar fi un lucru pripit să punem toată răspunderea în sarcina românimii, care a luat conducerea, căci ne avem partea de răspundere toți, care am trăit într-o toropeală atât de prelungă și am nădăjduit de la forțe oculte îndreptarea situației pe potrivea dorințelor noastre” – acesta e mesajul cărții, în traducerea lui Golopenția, care consideră că această atitudine și-a avut rădăcina în lipsa de educație politică a maghiarimii ardeleni, în faptul că „de drepturi politice nu se bucura decât o neînsemnată parte a populației, și alegerile corupte, cum știe toată lumea, n-au putut decât să consolideze credința generală, cum că politica e un fel de păcăleală de-a domnilor, în care omul de rând n-are a se amesteca”. În acord cu autorii *Metamorfozei*, Golopenția blamează „pătura conducătoare subțire a Ungariei care, în loc să trezească judecata politică, sădise în mulțimi «dogma supremației neamului maghiar», fiind înrădăcinată în generații credința oarbă că supremația ungurilor e un fel de lege a naturii, hotărâre expresă și de nestrămutat a lui Dumnezeu.”²

Întorcându-se la momentul 1918, Golopenția constată că, „datorită centralizării excesive, care strânsese la Budapesta tot ce avea țara mai bun, ungurii din Ardeal, nu aveau printre ei, în 1918, niciun conducător politic. Cei ce treceau drept atari au căzut în apatie, după câteva formalități. E firesc ca, lipsiți de conducători și, în bună

1 Anton Golopenția, *„Metamorphosis Transylvaniae 1918-1936. Un bilanț al maghiarilor din România”*. În: *Sociologie Românească*, nr. 7-8 (1937): 322-329.

2 Ibidem.

parte și de deprinderea de a judeca o situație politică și dureros de nedumeriți de înfrângerea suferită de Coroana Sfântului Ștefan, ungurii din Ardeal să fi căzut pradă nehotărârii, zvonurilor și toropelii. Golopenția consideră că în primul rând funcționăria maghiară a fost cea care a pierdut contactul cu realitatea în momentul în care ungurii din Transilvania și-au conștientizat statutul de minoritari în noul stat românesc. „Unirea a făcut manifestă neînfrățirea în Ardeal a marii majorități a funcționării maghiare: pierderea neașteptată a războiului a lovit parcă în moalele capului pătura aceasta, care era încredințată cu sfințenie că situația ei e de nestrămutat. I-a pierit de sub picioare singurul reazăm, puterea de stat. (...) Piezându-și baza economică, a rămas numai cu armătura ideologică, care se dovedise învechită, încă de la începutul veacului, în concurența cu burghezia în ascensiune” – îi citează sociologul român pe autorii *Metamorfozei*. „Soluția la care s-a oprit aproape întreaga funcționăria maghiară a Ardealului (număra cam la 100.000 de familii) a fost să dea ascultare cuvântului de ordine, ce propunea refuzul jurământului de credință către Statul român. Dar Statul român a știut să completeze posturile părăsite. După ce, în 1920, eșecul acestei acțiuni a devenit manifest, marea majoritate a acestei funcționării a emigrat în Ungaria, s-a «repatriat». După datele Institutului Central Statistic Maghiar, totalul repatriaților din Ardeal, din anii 1919-24, cifrează 197.000 suflete” – opinează Golopenția, potrivit căruia „rezistența aceasta le pare autorilor *Metamorfozei*, greșeala politică cea mai mare de după 1918, a ungarilor ardeleni. Acest act de sabotaj, acest refuz de a depune jurământul, numit pretențios *rezistență pasivă* a pecetluit definitiv destinul ungarilor de azi.”¹

În ceea ce privește satul maghiar, Golopenția face unele constatări care îi aparțin, fără a fi exprimate în lucrarea recenzată de el. Consideră că „adeziunea satului” maghiar la noul stat românesc s-a produs cel mai rapid, pe considerentul că reforma agrară care se preconiza i-ar fi adus de aceeași parte a baricadei pe țărănul ungar și pe cel român, față de latifundiarul maghiar. „Trebuie să recunoaștem că (...) satul ardelean a găsit mai repede decât burghezia orașelor calea practică. Poporul satelor ungurești și săcuiești a aflat îndată după adunarea dela Alba-Iulia, dela țărani români delegați, la Alba-Iulia, că se pregătește o reformă agrară și că moșiile domnilor se vor împărți... E prea firesc, ca țărănul ungar să fi luat aceeași poziție față de latifundiarul maghiar ca și țărănul român, când au aflat că moșierii au organizat la Cluj, în ziua de 5. decembrie 1921 (...) o adunare de protest împotriva reformei agrare și că au trimis o delegație la Rege. Aici se identifică definitiv interesele țărănimii maghiare și românești” – crede Golopenția. Acesta aduce și alte argumente în favoarea tezei potrivit căreia populația satelor transilvănene s-a găsit, în perioada interbelică, în „avangarda” conviețuirii pașnice a românilor și maghiarilor în Ardealul românesc. „Calea satelor se desface cu totul de cea a orașelor și nu trebuie să ne mirăm că inserarea satului în noul imperiu devine totală. Se produc, e drept, o serie de brutalități de jandarm și excese administrative, dar acelea nu au putut tulbura duhul de înțelegere ce domnește între țărani români și maghiari. Nu cunoaștem nicio întâmplare mai de seamă, care să fi pus față în față țărănimea maghiară și română. Țărănimea română a Ardealului n-a încuviințat niciodată excesele administrative care insultau țărănimea maghiară, și, la fel, țărănimea maghiară n-a învinovățit niciodată țărani români pentru aceste excese administrative. În lumea satelor s-a format la scurtă vreme o solidaritate țărănească, izvorâtă din omenia înțeleghetore a spiritului specific al Ardealului” – argumentează în continuare sociologul român.²

1 Celelalte păături sociale: burghezia meșteșugarilor și a liber-profesioniștilor, țărănimea și nobilimea maghiară, legate toate mai trainic de pământul Transilvaniei, au găsit fiecare, un mod de a se insera în Ardealul românesc.

2 Anton Golopenția, „Metamorphosis Transylvaniae 1918-1936. Un bilanț al maghiarilor din România”. În: *Sociologie Românească*, nr. 7-8 (1937): 322-329.

Golopenția consideră că autorii volumului recenzat de el în revista *Sociologie Românească* fac parte din acea „contraelită” maghiară ardeleană care a apărut ca o nouă pătură a liber profesioniștilor, formată din intelectuali tineri care s-au socializat în noile condiții de după unirea Transilvaniei cu România. „Cartea care ne preocupă în cele de față reprezintă o ofensivă nouă a acestei contraelite a maghiarilor din România. Nemaivând la dispoziție pentru propagarea și apărarea punctului lor de vedere ziarele, a înființat câteva reviste politice și scoate cărți.”¹ Ideile directoare ale contraelitei publiciștilor, compusă mai ales din liber profesioniști și publiciști, se trag toate din programul opoziției maghiare de dinainte de război. Aceasta, recrutată din burghezie, ceruse înlocuirea oligarhiei magnaților printr-o conducere în care să fie reprezentate și celelalte pături, reforma agrară și înțelegerea cu naționalitățile trăitoare pe teritoriul fostului regat maghiar. Sociologul român încearcă și un regret pentru faptul că membrii opoziției maghiare au început să acționeze destul de târziu și n-au izbutit să încoloneze rapid o parte însemnată a maghiarilor din România într-o grupare care să lupte pentru ideile lor. „Au avut destinul trist al celor ce sunt numai plănuitori și nu știu crea forța care să lupte pentru planul lor. Ce folos că înspre 1925 planul lor se limpezise: «inserare în trupul politic al Statului român, democratizarea maghiară și colaborarea cu forțele democratice românești, organizare economică autonomă».”²

Sociologul român face în final o apreciere asupra concepțiilor politice, care „se conformează întotdeauna cu întârziere prefacerilor intervenite în condițiile de viață”. Golopenția crede că așa se întâmplă și cu maghiarii transilvăneni din anii '30: „gândesc încă, de cele mai multe ori, în tiparele iredentiste ce le stau la îndemână de decenii, cu toate că se comportă în viața practică ca cetățeni mulțumiți ai României întregite”. Convingerea sa este că „politica noastră de azi, cu privire la unguri, trebuie să fie diferențiată. De înțelegere și apropiere cu conducătorii și cu păturile ce s-au inserat în România întregită. De tenace reprimare a celor care, pretinzându-se pe nedrept reprezentanții întregii ungurimi din România, caută să permanentizeze la ungurii din România răscularea latentă din anii dintâi de după război. În sensul acestei politici, acțiunea opoziției, care a scos *Metamorphosis Transylvaniae* ca un fel de manifest de reintrare pe arena politicii românești, ar trebui sprijinită de conducătorii Statului românesc.” Măhnirea sa este cauzată de faptul că, „dacă în 1918, le-a lipsit ungurilor înțelegerea pentru mâna întinsă de românii adunați la Alba-Iulia, acum s-ar părea că le lipsește românilor înțelegerea pentru năzuințele difuze ale ungurimii din mijlocul lor, de a realiza o colaborare trainică”.³

*

„Am înființat aici, mișcarea începătoare a tineretului modalitate practică și eficientă de perpetuare a relațiilor dintre reprezentanții Școlii de Sociologie de la București și tinerii intelectuali maghiari a fost publicarea în revista *Sociologie Românească* a unor recenzii referitoare la lucrări sociologice, sociografice sau socio-literare în limba maghiară, atât din Ungaria, cât și din Transilvania. Autorul acestor recenzii a fost în mare parte Péter Bakk, membru al grupului Tinerilor Ardeleni, care – împreună cu József Venczel, György Váró, Ferenc Haáz și István Hegyi – a participat la pregătirile echipelor de muncă culturală ale școlii sociologice bucureștene. Spre deosebire de ceilalți patru amintii, Bakk se afla în contact direct cu Școala sociologică de la București, fiind student în capitală. Bakk a fost cel care a intermediat – după multe insistențe ale Tinerilor Ardeleni privitoare la o întâlnire formală dintre profesorul Gusti și studenții maghiari – întâlnirea care a avut loc la București, în cadrul Cercului Ferenc Koós al studenților maghiari din capitala română.”⁴

¹ Ibidem.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Zoltán Rostás, *Atelierul gustian*, Editura Tritonic, București, 2005.

În numărul 2-3/1937 al revistei *Sociologie Românească* găsim numeroase astfel de recenzii, realizate de Péter Bakk. Una dintre aceste recenzii este cea referitoare la studiul publicat de „membrii comunității de lucru pentru studiul satelor a căminului studentesc Pro Christo din Budapesta, *Un sat în curs de dispariție din Panonia. Viața satului Kemse*.¹ „Cititorul are impresia că vede un film zguduitor, care arată o societate ce se descompune în fața noastră. Prin reliefarea paralelismului sociologic și cercetarea direcției voinței sociale, autorii au reușit să ne dea viața organică a satului ales. Tablou trist, un sat fără copii” – constată în recenzie Péter Bakk, subliniind și faptul că autorii budapestani ai studiului în cauză cunosc metoda monografiei sociologice a profesorului Gusti. „Ei vorbesc în introducere despre metoda școlii din București și la manifestările spirituale analizează pe larg sistemul de sociologie a prof. Gusti. La bibliografie sunt citate publicațiile Institutului Social Român.”²

Opera unui autor mult apreciat în Ungaria, Gyula Illyés, este de asemenea evocată în paginile revistei *Sociologie Românească*, în același număr 2-3/1937. Péter Bakk recenzează de această dată cunoscuta carte *Puszták népe (Oamenii din Pustă)* a lui Gyula Illyés.³ „Dl. Illyés ne înfățișează viața tristă a locuitorilor dintr-o pustă – o așezare, o colonie de 1-200 familii, care trăiesc în mijlocul latifundiilor – care se găsește în mijlocul unui domeniu de 38.000 ha, unde trăiesc numai 3.200 de oameni, pe când într-un sat vecin cu 5.600 ha de pământ, trăiesc 4.200 de oameni. Cartea e monografia model a unei societăți foarte puțin cunoscute, de soarta căreia nu s-a ocupat nimeni – soartă care e mai neumană decât a iobagilor de dinainte de 1848 – și care din zi în zi devine mai amenințătoare, pentru că prin introducerea mașinelor și tractoarelor în agricultură, a devenit inutilă munca manuală și cea animală. Astfel cele 3 milioane de țărani nu numai că n-au pământ deloc, ci pierd și posibilitatea de a putea lucra ca servitori pe pământul altora. Dl. Illyés ne dă un tablou fidel al vieții integrale a acestei puste, cu obiceiurile, mentalitatea, relațiile ei cu pătura conducătoare, cu satul și orașul, viața sa economică, intelectuală și religioasă.”⁴

Un alt volum de succes al unui autor din Ungaria, Zoltán Szabó, intitulat *Situația satului Tard*⁵ este amintit printre operele recenzate în revista *Sociologie Românească* nr. 2-3/1937. „Cartea tânărului sociolog Szabó a avut tot atât de mare răsunet ca și cea a lui Illyés, prima ediție epuizându-se în 3 săptămâni. E monografia satului Tard, jud. Borsod, cu 2317 locuitori. Autorul este consternat de mizeria ce se manifestă mai ales în alimentația și locuința țăranilor. Nu este o lucrare cu teză, precum nu este nici cea a lui Illyés, dar din îmbinarea factorilor morali, intelectuali și materiali, arătați pe rând, reiese un tablou înspăimântător: satul acesta e la marginea unei prăpăstii primejdioase. Năvala spre oraș și nostalgia lor, dorința de a scăpa de o viață osândită, arată descompunerea unității sociale a satului unguresc” – putem citi în recenzia volumului lui Zoltán Szabó.

Cartea unui alt tânăr sociolog din Ungaria, Viola Tomori, care se ocupă mai ales de psihologia țăranimii, cercetând-o în manifestările totalității vieții, este prezentată în acest număr al revistei *Sociologie Românească*.⁶ Volumul *Transformarea mentalității țăranimii* evidențiază faptul că trăsătura cea mai caracteristică a sufletului țăranesc – individual și colectiv – a fost relația sa cu natura, iar prin schimbarea

1 Membrii comunității de lucru pentru studiul satelor a căminului studentesc Pro Christo din Budapesta, *Un sat în curs de dispariție din Panonia. Viața satului Kemse* / A Pro Christo Diákok Háza Falukutató Munkaközösségének tagjai, *Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete*. (Ed. Sylvester, Budapest, 1936).

2 Recenzii. *Sociologie Românească*, nr. 2-3 (1937): 139-141.

3 Gyula Illyés, *Puszták népe / Oamenii din Pustă*. (Ed. Nyugat, Budapest, 1936).

4 Ibidem.

5 Zoltán Szabó, *A tardi helyzet*, (Ed. Szolgálat és Írás, Budapest, 1935).

6 *Transformarea mentalității țăranimii*; Tomori, Viola: „A parasztság szemléletének alakulása”, (Ed. Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma, Szeged, 1935).

acestei relații – din cauza raționalizării și industrializării – această relație se alterează pe zi ce trece.

Mai găsim aici și recenzia lui Péter Bakk despre un volum important al unui autor transilvănean, Ferenc Balázs, intitulat *Sub glie*.¹ „Autorul, după ce a făcut teologie unitară, a studiat 5 ani în Statele-Unite și a întreprins o lungă călătorie, străbătând toate statele europene și cele din Asia. Cartea de față e o dare de seamă despre activitatea sa de preot în comuna Cheia, din apropierea Turzii. Cu o naturalețe dată numai adevăraților scriitori, d-l Balázs ne povestește ce a realizat în cursul celor 5 ani trecuți de când s-a stabilit în comuna Cheia. Cartea merită atenția tuturor celor care se ocupă de chestiunile țărănești, mai ales, din trei puncte de vedere: 1. Autorul prezintă cu perspicacitate datoriiile ce i se pun unui intelectual la sate. 2. Arată, întrucât și cum pot să colaboreze intelectualii la formarea societății statului. 3. Ne face să înțelegem mentalitatea, psihologia sătenilor. Lucrarea e foarte folositoare pentru învățători, preoți și monografiști, pentru că deschide un orizont larg spre cunoașterea structurii sociale a satului”.²

*

„Am înființat aici, mișcarea începătoare a tineretului Orientarea către sat a tineretului maghiar în condițiile unei crize economice mondiale izbucnite în 1929, care a afectat, timp de un întreg deceniu, extrem de profund o comunitate maghiară devenită minoritară cu doar zece ani mai devreme, lipsită de instrumentele de sprijin din partea unui stat național român proaspăt creat, a fost determinată de procesul de „proletarizare” a intelighenției maghiare transilvănene rămase fără perspective economice și profesionale clare. Acest fapt a fost determinant în procesul de limpezire a ideologiei noii generații, al cărei stindard a fost purtat în primul rând de revista *Erdélyi Fiatalok* și mișcarea din jurul acestei reviste, ideologie care nega naționalismul revizionist, încercând să creeze un curent opus iredentismului maghiar, dominant atât în politica și în limbajul public al elitelor maghiare din Transilvania, cât și în cel al elitelor conducătoare din Ungaria. Membrii acestei noi generații aparțineau unor curente ideologice diferite, existând însă un larg consens în ceea ce privește nevoia orientării către un sistem sociologic de cercetare a realităților sociale existente. Sistemul a fost găsit în primul rând prin descoperirea de către acești tineri maghiari a metodei monografice – create de profesorul Dimitrie Gusti și aplicate de membri ai școlii sale sociologice de la București –, încercând să-l adapteze și implementeze în condițiile comunității maghiare pe care doreau să o studieze, să o cunoască și să o ridice. Astfel, știința națiunii a lui Gusti a devenit un model pentru noua generație de intelectuali maghiari din perioada interbelică.

BIBLIOGRAFIE

Balázs, Ferenc, *Sub glie / A rög alatt*, Turda, 1935

Gáll, Ernő, *Az erkölcs dilemmái / Dilemele eticii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981

Golopenția, Anton, *Metamorphosis Transylvaniae 1918-1936. Un bilanț al maghiarilor din România*. In: *Sociologie Românească*, nr. 7-8/1937

Illyés, Gyula, *Puszták népe / Oamenii din Pustă*. Ed. Nyugat, Budapest, 1936

Neamțu, Octavian, *Drumul spre sate al tineretului maghiar*, în: *Sociologie Românească*, nr. 2/1936

Rostás, Zoltán, *Atelierul gustian*, Editura Tritonic, București, 2005

¹ Ferenc Balázs, *Sub glie / A rög alatt*, (Turda, 1935).

² *Recenzii. Sociologie Românească*, nr. 2-3 (1937) : 139-141.

Szabó, Zoltán, *A tardi helyzet*, Ed. Szolgálat és Írás, Budapest, 1935

Venczel, Józse, *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom / Munca la sate și mișcare ardeleană de muncă la sate*, Colecția Erdélyi Tudományos Füzetek, Ed. Erdélyi Múzeum Egyesület, Cluj, 1935

Viola, Tomori, „*A parasztság szemléletének alakulása*”, Ed. Szegedi Fiatalok Művészeti Kolégiuma, Szeged, 1935

***A Pro Christo Diákok Háza Falukutató Munkaközösségének tagjai, *Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete*. Ed. Sylvester, Budapest, 1936

Henri H. Stahl – un sociolog social-democrat

■ ALINA JURAVLE

[The University of Bucharest]

Abstract

The following paper is an attempt to reveal Henri H. Stahl's political views and the means by which he managed to work and publish during the Romanian communist regime. We thus uncover a social-democratic sociologist, concerned with the problems of Romania's peasant class, interested mostly in socialist theories of social change and viewing historical materialism as a powerful methodological tool. His political beliefs are anti-bolchevik and his works on the social history of the peasantry challenge Stalin's version of history, reviving the delicate and potentially subversive subject of oriental despotism. Apparently privileged, he in fact strives to overcome the numerous constraints and challenges that he faces during the communist era.

Keywords

Henri H. Stahl; Bucharest School of Sociology; historical materialism; social-democracy; bolchevism; oriental despotism; collectivization

Lucrările publicate de către Henri H. Stahl după cel de-al doilea război mondial pot fi simplist catalogate drept „marxist-leniniste”. După 1989, pe baza acestei etichete, dată fiind conotația puternic negativă pe care această etichetă o dobândește, ele pot fi clasate printre operele sociologice „nedemne”, „depășite” poate chiar „neștiințifice” ale sociologiei românești. Conținutul științific al lucrărilor sale riscă să fie astfel marginalizat, în virtutea presupusei „contaminări” a acestuia cu o ideologie atribuită statului comunist astăzi dezavuat. Aparenta libertate a lui H. H. Stahl de a profesa, cerceta și publica sub regimul comunist poate fi și este pretext pentru desconsiderarea operei sale.

Nu este deloc întâmplător faptul că, după revoluție, în calitate de editor al operei tatălui său, republicând lucrări esențiale ale acestuia sau publicându-le pe cele ce nu au răzbit dincolo de cenzură, P. H. Stahl explică de fiecare dată, în introducerile pe care le redactează, dificultățile întâmpinate de H. H. Stahl în publicarea lucrărilor sale. Menționează de fiecare dată străduințele sale de a-și reformula scrierile în așa fel încât să nu fie considerate problematice de către reprezentanții puterii de stat precum și prezența în lucrările acestuia a unor adăugiri ale editorilor epocii, menite și ele să branșeze lucrările lui Stahl la „știința oficială” a Partidului. În ciuda tuturor modificărilor aduse, unele din lucrările sale sunt considerate totuși prea

„periculoase” pentru a fi publicate. Același Paul H. Stahl face eforturi pentru a purifica, la rândul-i, opera tatălui său de referințele la teorii și teoreticieni marxist-leniniști sau chiar staliști din text și din note. Pe de o parte, în acest fel încearcă să le aducă la o formă apropiată de cea autentică, cea pe care ar fi preferat-o H. H. Stahl însuși. Pe de alta parte însă, cel mai probabil toate aceste precizări și modificări sunt făcute și din cauza presiunilor sociale ale epocii, de natură ideologică, pentru apărarea valorii științifice a lucrărilor precum și reputației lui H. H. Stahl.

Rămâne astfel ca noi să încercăm să răspundem astăzi, măcar în parte, în cele ce urmează, la mai multe întrebări. În ce condiții reușește Stahl să își continue munca și să obțină recunoașterea meritelor profesionale în perioada comunistă? În ce măsură sunt Stahl sociologul precum și opera sa sociologică supuse determinărilor sociale, politice, istorice? Care este orientarea politică veritabilă a lui H. H. Stahl și cum reverberează sau se reflectă aceasta în opera sa științifică? Din ce cauză sunt lucrările de sociologie istorică sau istorie socială ale lui H. H. Stahl considerate „periculoase” într-un moment sau altul de către regimul comunist de sorginte sovietică instituit în România?

*

Contactul lui H. H. Stahl cu mișcarea socialistă, în latura sa social-democrată, survine de timpuriu, în perioada tinereții sale, înainte ca acesta să îl cunoască pe Dimitrie Gusti și sa devină membru al Școlii sale. Adeziunea la social-democrație survine treptat, într-un context în care acționează mai mulți factori. În primul rând, simpatia lui H. H. Stahl pentru țărănime, legată probabil de marea sa admirație față de gândirea și opera lui N. Iorga, este sursa interesului său științific pentru „chestiunea țărănească” din România. Încercarea de a-și lămuri sursele acesteia îl conduce către operele lui Constantin Dobrogrănu Ghenea. În teoria gheristă privind neoiobăgia Stahl identifică doar o jumătate de adevăr, anume adevărul privind calea pe care pătrunde capitalismul în economia românească, bazată pe agricultură, și efectele nocive ale acestei pătrunderi. Stahl consideră însă că Ghenea nu cunoaște de fapt realitatea socială a țărănimii române. Feudalismul satelor românești așa cum este reprezentat în concepția gheristă este considerat un neadevăr istoric de către Stahl, ce consideră mult mai apropiată de adevăr poziția lui Nicolae Iorga în privința caracteristicilor și evoluției satelor românești. Stahl va sfârși însă apropiindu-se mai mult de cercurile și teoriile socialiștilor. Aceasta din mai multe motive.

Stahl este îndrumat, pentru a-și lămuri problemele pe care le studia, de către fratele său vitreg, Șerban Voinea, membru și teoretician influent în Partidul Social-Democrat, către teoreticienii socialiști de orientare social-democrată. Acesta îi facilitează și accesul la librăria partidului social-democrat, pe care Stahl o frecventează – se aprovizionează de aici cu cărți și cunoaște oameni importanți ai mișcării. Apoi, vizitele la tipografia unde se tipărea o lucrare a fratelui său, în absența acestuia, sunt pentru Stahl prilejul cu care îl cunoaște pe Ilie Moscovici, un alt social-democrat, „furios antibolșevic”, de la care primește baza concepțiilor politice. În fine, în Viena precum și în țară, Stahl cunoaște diferiți membri ai facțiunii austro-marxiste a mișcării socialiste.

Contactele cu diferiți membri ai mișcării social-democrate precum și cu lucrările diferiților teoreticieni socialiști îi permit lui Stahl să își definească o poziție politică, pe care putem să o reconstituim în măsura în care Stahl însuși ne-o indică. Primul fapt de care trebuie să ținem seama este acela că Stahl nu se situează pe poziția „clasică” a socialistului promotor al drepturilor și partizan al proletariatului industrial. Stahl este un pasionat cercetător al clasei țărănești din România și partizan

¹ Zoltan Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu H.H. Stahl (1985-1987)* (București: editura Paidea, 2000), 15.

al intereselor sale. Din cuprinsul teoriilor socialiste privind istoria și viitorul societăților, Stahl este interesat, drept urmare, în primul rând, de viziunea acestora privind țăranii. Cum explică aceștia istoria și soarta țăranimii și cum văd ei remediarea problemelor cu care se confruntă aceasta?

În ceea ce privește problemele țăranimii – legate în principal, în viziunea socialiștilor, de pătrunderea capitalismului în relațiile de producție din spațiul rural – cooperăția este văzută de majoritatea socialiștilor, inclusiv Stahl, ca fiind soluția cea mai potrivită. P. J. Proudhon, K. Marx, Fr. Engles, K. Kautsky, Ed. David și Ed. Bernstein, narodnicii din Rusia dar și alții au viziuni diferite, într-o măsură mai mică sau mai mare, asupra cooperăției în spațiul rural și agricultură. Punctul comun al acestora este ideea că asocierea țăranilor în vederea eliminării relațiilor capitaliste de producție este benefică. Diferă în schimb opiniile privind soarta proprietăților în cooperative, nivelul la care și scopul pentru care asocierea trebuie să se producă – aprovizionare, vânzare, producție pe suprafețele proprii de teren, pe cele arendate sau pe cele de stat? – și impactul pe care cooperativele îl pot avea în transformarea societăților. Cunoscând aceste viziuni divergente, Stahl își formează o poziție proprie. Din punctul său de vedere, cea mai eficientă formă de cooperativă este cea de producție, creată prin arendare sau punerea în comun a propriilor mijloace de producție – deși nu respinge nici cele de aprovizionare sau vânzare. Stahl nu crede însă în rolul și impactul revoluționar al cooperativelor țăărănești, precum narodnicii ruși și poporaniiștii români. În viziunea sa, social-democrată, cooperativele nu sunt o rezolvare deplină a problemei țăranilor, sunt însă o îmbunătățire semnificativă a situației lor. Sunt o formă de apărare împotriva capitalismului însă nu sunt un leac suficient de puternic, nu sunt capabile să se substituie acestuia și să îl elimine definitiv. Apoi, în chestiunea proprietății, el este împărtășește o viziune ce aparține, la origine, lui Proudhon, preluată fiind apoi de Marx și de social-democrați: proprietatea asupra mijloacelor de producție precum și asupra produselor muncii lor este și trebuie să fie a muncitorilor, a celor ce lucrează propriu-zis. Pentru prevenirea transformării întreprinderilor de tip cooperativ în întreprinderi capitaliste, Proudhon, Marx, teoreticienii social-democrați și H. H. Stahl recomandă socializarea mijloacelor de producție (terenurile agricole, pădurile, islazurile precum și utilajele agricole moderne în cazul satelor), respectiv instituirea proprietății colective, de obște asupra acestora. Socializarea este însă văzută de Stahl și social-democrați ca fiind opusă etatizării practicate de statul sovietic. În fine, în concepția social-democratului Stahl, țăranii cooperatori ar trebui să fie liberi să decidă asupra producției pe care o realizează și asupra modului de împărțire între ei a rezultatelor muncii lor.

Pentru a clarifica poziția lui H. H. Stahl în problema statului socialist de tip bolșevic, putem porni de la un fapt. În interviurile din anii '80, Stahl spune despre sine, printre altele, că este un „kautskist”¹. Karl Kautsky, un „mare dascăl” pentru Stahl, conform spuselor sale, este un teoretician și ideolog marxist ultra-ortodox, de orientare social-democrată și un antibolșevic vehement. Kautsky este unul din cei mai activi și mai duri critici ai regimului sovietic, încă de la instituirea sa în 1917. El susține că statul sovietic instituit prin revoluție este unul despotic, similar despoțiilor asiatice pe care le descrie Marx într-una din lucrările sale. Statul este, astfel, condus de un despot și nobilimea sa, stăpânitori – nu și proprietari propriu-zisi – ai tuturor mijloacelor de producție, concentrând puterea în mâinile lor prin teroare și abolirea principiilor democratice. „Dictatura proletariatului” în interpretarea bolșevică este, susține Kautsky, o despoție mai aspră decât a cunoscut Rusia vreodată. Prin teroare, prin abolirea proprietății private asupra mijloacelor de producție, instituirea proprietății socialiste de stat și a capitalismului de stat, bolșevicii, o minoritate în fapt, își asigură stăpânirea asupra mijloacelor de producție. În spațiul rural, constituirea

¹ Rostás, *Monografia ca utopie*, 14.

sub teroare a colhozurilor îi transformă pe țărani, din nou, în lucrători pe terenurile unor stăpâni ce au dreptul de a controla și rechiziționa producția. Aceasta este analiza critică pe care o face K. Kautsky în perioada interbelică statului sovietic al bolșevicilor și politiciii acestora în ceea ce privește țăranimea. H. H. Stahl o cunoaște, cu siguranță, și o acceptă. Apoi, pe linia lui Marx, Karl Kautsky și a social-democrației, Stahl nu susține revoluția, precum bolșevicii lui Lenin, ci susține ameliorarea pe cât posibil a situației claselor muncitoare – țărani sau proletari – și sprijinirea acestora în procesul lor de maturizare și organizare politică până în momentul în care, odată cu decăderea capitalismului, pe cale pașnică și democratică, aceștia vor prelua puterea în stat. Pe filiera Bernstein însă, Stahl nu consideră ca fiind inevitabilă decăderea și prăbușirea capitalismului și instituirea unei noi orânduiri de către proletariat – cea socialistă – idee ce se constituie într-o deviație de la evoluționismul-fatalist și optimist al unor autori precum Marx și Kautsky.

Apoi, anti-bolșevismul lui Stahl, teoria sa privind constituirea statului pe o structura de exploatare fiscală instituită de cuceritorii nomazi, controlul boieresc al acestuia și dezvoltarea puterii de stat pe măsura dezagregării obștilor sătești și aservirii satelor devălmașe libere, credința sa în capacitatea de organizare și de creație a țăranimii (Rostás, 2000, pg. 296) precum și afirmația sa că este „foarte impresionat de Proudhon” (Rostás, 2000, pg. 14) par să indice o orientare anti-etatistă a lui H. H. Stahl. Anti-etatism ce nu este însă dus până la ideea desființării administrației statului ci – și aici putem întrezări și influența austro-marxistă asupra lui Stahl – până la ideea descentralizării, creșterii participării țăranilor la luarea deciziilor ce îi privesc, cunoașterii și luării în considerare a dreptului lor obișnuielnic, a organizării lor sociale și economice tradiționale, culturii, nevoilor și problemelor reale. Administrația de stat, în viziunea lui Stahl, trebuie să fie un for de îndrumare și sprijin pentru populație în demersurile sale de creație și organizare. După cum spune la un moment dat, *„statul nu poate decât să le puie la îndemână îndrumări juste, să ridice cultura, adică școli, să acorde credite. Asta poate s-o facă, dar mai multe nu.”*¹

În fine, în lucrările și teoriile socialiștilor, Stahl află aceleași preocupări ca ale sale – cele pentru înțelegerea transformărilor dar și a problemelor sociale. Teoreticienii socialismului, între care domină Karl Marx și Fr. Engels, se disting în epocă prin dorința de a da un fundament științific opțiunilor lor etice și politice, operând o analiză pluridimensională, voit științifică a istoriei. Cercetarea științifică a proceselor istorice și a rezultatelor lor, promovată de socialiști, este un deziderat pe care Stahl îl împărtășește și un liant puternic pentru aderarea sa la mișcarea socialistă. Mai mult, în analiza socialistă a istoriei Stahl întâlnește și o unealtă metodologică pe care o va găsi foarte potrivită pentru explicarea evoluției formelor sociale în spațiul românesc – materialismul istoric. Utilizarea acestuia de către Stahl nu este una justificată de vreun fanatism ideologic ci de credința sa în puterea de explicare a realităților satelor românești de către o analiză bazată pe această unealtă. Conform spuselor sale, *„Am fost convins că materialismul istoric este o admirabilă unealtă de cercetare științifică, însă atâtă. Nu am fost prea entuziast nici ca socialist.”*². În marxismul „materialism istoric” Stahl află un mod de a pune în relație diferitele dimensiuni ale realității sociale, pornind de la supoziția că baza oricărei realități sociale studiate este una economică. În funcție de această bază se structurează apoi toate celelalte dimensiuni. Iată de ce este ușor pentru Stahl, în contextul contactului său cu sistemul teoretic marxist, să adere la sistemul sociologic al lui Dimitrie Gusti, ce caută a stabili relații între cadrele și manifestările vieții sociale. Mai mult, Stahl explică prin cunoașterea și adeviziunea sa la metodologia marxistă faptul că a fost capabil să realizeze o sinteză teoretică pe baza cercetărilor monografice:

1 Rostás, *Monografia ca utopie*, 297.

2 Rostás, *Monografia ca utopie*, 14.

„Ei, asta exista, în cadrul însuși al monografiilor se spunea că trebuie să lucrezi pe cadre și pe manifestări. Dar nici unul nu a ajuns la concluzia că rostul adevărat al sociologiei este o sinteză de discipline sociale particulare. Singur eu am susținut treaba aceasta. Sutele de oameni care au trecut prin monografiile sociologice nu au ajuns la asta. [...] Fiecare a făcut bucățica lui. Dar, nici unul n-a îndrăznit să întrebe: dar o corelație între toate acestea nu există? Eu am pus problema și sunt convins că am pus-o pentru că aveam și informație marxistă. [...] Te obligă marxismul să faci această sinteză între toate disciplinele sociale particulare.”¹

Deși agreează sistemul sociologic al lui D. Gusti, Stahl consideră că el are un defect important – orientarea sa în principal către cercetarea prezentului și a influențelor trecutului recent precum și desconsiderarea proceselor istorice de durată ce au condus la structurarea formelor actuale ale vieții sociale. El transformă, drept urmare, grație materialismului istoric, sistemul teoretic al Școlii, ajungând astfel să vadă sociologia ca pe o știință de sinteză între toate disciplinele sociale particulare, ce ar trebui să explice nu doar stările prezente ci și procesele sociale ce au condus la acestea. Sistemul lui Gusti nu admite cercetarea trecutului îndepărtat de către sociologi însă este mult similar metodologiei marxiste de analiză a interdisciplinară a istoriei – drept urmare Stahl participă bucuros la cercetările Școlii, folosind datele de cercetare obținute pentru a-și construi teoria.

*

În vremurile comunismului românesc, pentru H. H. Stahl, la fel ca și pentru alții, se ridică problema supraviețuirii – fizice, sociale, profesionale. Mai mulți dintre colegii săi, membri ai Școlii lui Dimitrie Gusti, sunt închiși, câțiva dintre aceștia mor în temniță, majoritatea își văd curmat sau deturnat traseul profesional. Cum și de ce reușește Stahl să supraviețuiască într-o asemenea orânduire socială, după desființarea învățământului sociologic în 1948 și suprimarea Școlii sociologice de la București?

Stahl este unul din membrii Școlii a cărui soartă sub regimul comunist pare a fi din cele mai bune. Reușește să publice lucrările sale nu doar după reabilitarea sociologiei ci și înainte de aceasta; publică și în străinătate; participă la reinstituirea învățământului sociologic; este primit și ocupă funcții în organizații academice de prestigiu. În aparență, doar persoanele aflate în deplin acord cu regimul comunist din România ar putea beneficia de asemenea „privilegii”. În realitate însă, „privilegiile” sale sunt doar aparente. Lucrările pe care le publică reușesc cu greu să treacă de cenzură iar unele nu vor vedea lumina tiparului niciodată. După reabilitarea sociologiei, în ciuda faptului că ocupă poziții de prestigiu, este lipsit de o putere reală, ce ar fi făcut posibilă reorganizarea învățământului sociologic conform principiilor sale și publicarea nestingerita a lucrărilor proprii. Stahl este mai curând folosit de către M. Constantinescu pentru împlinirea planurilor sale și de către regim în eforturile sale de a-și îmbunătăți imaginea, prin reabilitarea sociologiei și atribuirea unor roluri de fațadă unor intelectuali valoroși precum H. H. Stahl. Mai mult chiar, Stahl este nevoit, în mod repetat, să caute căi prin care să facă posibilă publicarea lucrărilor sale sau prin care să evite represaliile regimului, mai mult sau mai puțin dure.

În primul rând, Stahl se folosește, la nevoie, de legătura cu fratele său, Șerban Voinea (utilă doar în primii ani după război, până ce acesta emigrează) precum și de legăturile cu persoane având o poziție importantă în noua administrație de stat, precum Miron Constantinescu și Ștefan Voitec. Șerban Voinea este fratele său, cu care împărtășea mare parte din convingeri și care îl influențase și îndrumase pe Stahl în stabilirea acestor convingeri. Miron Constantinescu, comunist încă din perioada interbelică, fusese studentul lui H. H. Stahl și colaborase cu acesta în cadrul Serviciului Social. Pentru el, Stahl este profesorul a cărui muncă și operă o respectă, pe care, cel mai probabil, chiar o admiră. În 1949, când se discută în sânul partidului comunist

¹ Rostás, *Monografia ca utopie*, 256.

începerea colectivizării agriculturii, M. Constantinescu invocă teoria lui Stahl privind satele devălmașe pentru a susține că există un substrat al organizării sociale a sate-
lor românești ce ar fi compatibil cu colectivismul de tip sovietic¹. Pe Ștefan Voitec H. H. Stahl îl cunoaște de multă vreme, interacționând inclusiv în gruparea universita-
ră a profesorilor social-democrați din care amândoi făceau parte. După război Stahl
devine membru al partidului social-democrat iar semnăturile de care avea nevoie
pentru a fi primit în PSD le primește de la fratele său și de la același Șt. Voitec. În
primii ani de după război, legăturile cu Voinea și Voitec, dintre care cel de-al doilea
ocupa funcția de ministru al educației, constituie mijlocul său de protecție în fața
represiunii comuniste în momentul în care afirmă pentru prima dată într-o lucrare
că organizarea Moldovei și Țării Românești, în anumite perioade ale istoriei lor, es-
te similară într-o oarecare măsură cu despoțiile orientale². Afirmarea tezei acesteia
era una deosebit de periculoasă în era comunismului stalinist, după cum vom vedea
mai departe. Apoi, după fuziunea și difuziunea social-democraților în partidul co-
munist și după plecarea din țară a fratelui său, Henri H. Stahl va mai putea beneficia
de protecția lui Ștefan Voitec și de influența lui Miron Constantinescu, deveniți între
timp lideri comuniști. În contextul demersurilor de reabilitare a sociologiei, când se
pune problema numirii profesorilor în catedra de sociologie, Miron Constantinescu
ezită să îi acorde un post lui Stahl. Dornic să revină la catedră și să se implice în re-
organizarea sociologiei, Stahl apelează atunci la un alt fost social-democrat, Nicolae
Deleanu, mâna dreaptă a lui Ștefan Voitec, pentru a-i susține cauza în fața acestu-
ia din urmă. Voitec intervine pentru Stahl iar M. Constantinescu primește „dezlega-
re”, după cum se exprimă Stahl³, și îi acordă lui Stahl un post de suplinitor în catedra
de sociologie, pe care Stahl îl va ocupa pentru o scurtă perioadă, înainte să iasă la
pensie. M. Constantinescu este de altfel o persoană care are un rol important în ca-
riera lui Stahl, dirijand-o, folosindu-l pe Stahl pentru propriile interese, limitându-l
adesea la servirea acestora, acordându-i totuși șansa de a lucra și de a se exprima,
în măsura posibilă. Persoane sus-puse în noua orânduire de stat au avut uneori, în
măsura în care Stahl însuși apelează la ele la nevoie, un rol și în deciziile de publica-
re a lucrărilor sale.

Nu există însă nicio dovadă ce să reiasă din analiza legăturilor sale cu membrii
partidului comunist ce să indice adeziunea, fie parțială, fie deplină, a lui H. H. Stahl
la politica partidului. Legăturile sale cu persoanele cu funcții importante în partid se
bazează pe alte criterii. Stahl are nevoie de ei pentru a surmonta dificultățile cu ca-
re se confruntă. Într-o anumită măsură, pentru diferite calități morale sau intelectu-
ale, îi respectă pe Voitec și Constantinescu. De partea cealaltă, un factor important
în relația liderilor comuniști cu Stahl este respectul pe care aceștia îl au pentru el ca
om de știință. Acesta, precum și convingerea că acesta este compatibil și, în același
timp, inofensiv din punct de vedere politic, îi determină să îi permită să profeseze în-
tr-un domeniu sau altul (sociologie sau istorie). Stahl nu este însă un om liber ci este
îngrădit, lipsit de putere reală și folosit pentru ridicarea calității publicațiilor, activi-
tăților și învățământului sociologic precum și pentru îmbunătățirea imaginii statului
comunist romând în străinătate.

Stahl este conștient, cu certitudine, de statutul său precar și de dependența
de bunăvoința Partidului Comunist. Membru al Partidului Social-Democrat, el es-
te „deversat”, în cuvintele sale, în rândurile celui comunist. În 1952, însă, cu prilejul
unei acțiuni de curățare a partidului de elemente necorespunzătoare lui Stahl i se
aduc diferite acuzații și este dat afară din Partidul Comunist. În interviurile din anii
,80 el relatează că una din acuzațiile aduse a fost aceea că a citit lucrările unui so-
cial-democrat acuzat în epocă de deviaționism – E. Bernstein. Stahl își construiește

1 Dan Cătănuș, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România: dimensiunea politică*,
vol. 1 (București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005)

2 Rostás, *Monografia ca utopie*, 175.

3 Rostás, *Monografia ca utopie*, 235.

însă o apărare eficientă, ce îl scutește de represalii mai dure în epoca proceselor, închisorilor, a crimelor politice. Iată apărarea sa:

„Am spus, domnule, în religia catolică sunt o serie întreagă de autori apocrifi, pe care n-ai voie să-i citești. Cu o dezlegare: dacă ești episcop. Și am spus: eu, în materie de marxism, mă consider episcop, i-am citit pe toți. [...] Sunt dator ca om de știință, de carte, să-i citesc pe toți, nu?”¹

Se refugiază astfel, în raport cu Partidul, în rolul omului de știință, intelectualului complet imparțial. Conștient că afirmarea oricărei alte opțiuni politice afară de cea a puterii de stat este pasibilă de pedeapsă, Stahl, precum mulți alții, preferă să nu își facă opțiunile politice cunoscute, publice:

„Am fost odată întrebat [...] dacă sunt un cetățean conștient, dacă merg după indicațiile date de partid. Am spus: da sunt de acord cu partidul, în măsura în care partidul este de acord cu mine. Sunt anumite teme, în care sunt sută la sută de acord cu el, în altele, ba. Nu fac obiecții, pentru că nu fac politică, nici nu strig în gura mare ce nu-mi place, tac din gură, îmi văd de treburile mele [...]”²

Strategia sa – discreție sau chiar autocenzură privind propriile opinii politice și promovarea imaginii de om de știință marxist – este suficient de convingătoare pentru cei aflați la putere și, grație relațiilor sale cu aceștia, face posibilă, în anumite limite, continuarea activității sale de cercetare și publicare. Stahl oferă comuniștilor o interpretare acceptabilă pentru ei privind identitatea sa. Profită apoi, conștientizând mecanismele noului sistem politic, de conexiunile sale cu câțiva membri de seamă ai Partidului, parte din noua aristocrație a statului comunist, pentru a-și putea continua munca și traiul de zi cu zi.

În fine, o ultimă parte a explicației „supraviețuirii” profesionale a lui H. H. Stahl se regăsește în lucrările sale din perioada comunistă. În acestea, pentru a evita nu numai respingerea lor de către edituri dar și represaliile posibile – variind, în funcție de epoca postbelică în care se situează, de la închisoare și moarte la marginalizarea profesională și împiedicarea publicării lucrărilor sale – construiește și întreține aparența acordului cu „linia oficială de partid”, așa cum este aceasta într-o perioadă sau alta a comunismului românesc. În acest scop utilizează mai multe tehnici.

Opera lui Stahl este publicată de-a lungul unei perioade de 50-60 de ani. Tematica pe care o abordează, cea a țăranimii, este aleasă în funcție de mai mulți factori – întâi, pentru că este o problemă socială dominantă în conștiința oamenilor epocii, apoi din simpatie pentru această categorie socială dar și din credința sa în faptul că abordarea unei teme specifice spațiului românesc, pe care niciun altul nu a tratat-o până atunci, este calea de urmat către succesul academic. În același timp însă, Stahl trebuie să țină cont de contextul organizațional și politic în care încearcă să își publice lucrările.

În perioada interbelică, poziția sa în raport cu teoriile marxiste privind etapizarea dezvoltării societăților precum și orientarea sa politică este aproape complet invizibilă în lucrările sale științifice. Stahl scrie în cadrul Școlii sociologice de la București și, în acest context precum și cel politic general, își impune anumite limite. Standardele Școlii nu permit membrilor săi să amestece în lucrările lor științifice valori și valorizări politice. Chiar și după 1934, când Școala este implicată în acțiuni pro-dezvoltare cu valențe politice, Gusti încearcă să facă din sociologii săi specialiști în dezvoltare, care decid căile de urmat în vederea ridicării satelor românești în principal în baza cercetării științifice directe, de teren, a realității și nevoilor satelor – nu în baza unor ideologii și a unor directive politice. De aceea, în lucrările științifice redactate în această perioadă ca membru al Școlii, Stahl urmează în genere liniile directoare ale acesteia. Preferă materialismul istoric al marxiștilor ca metodologie însă, dată fiind compatibilitatea acestuia cu metodologia sistemului lui D. Gusti și implicarea sa benevolă în activitățile Școlii, nu face nicio trimitere la acesta în niciuna

¹ Rostás, *Monografia ca utopie*, 14.

² Ibidem.

din lucrările din această perioadă. Nu face trimitere, de altfel, la niciun aspect al convingerilor sale politice, chiar dacă acestea sunt deja foarte clar conturate. Spre sfârșitul anilor '30 Stahl scrie, în apărarea țăranilor vrânceni, un articol în care critică dur, din perspectiva omului de știință, necunoașterea realităților satelor de către autoritățile statului și reglementarea complet neadecvată de către acestea a situației obștilor vrâncene. Am putea vedea în acest articol și o manifestare foarte discretă a socialistului Stahl, apărătorul intereselor clasei țărănești în fața statului claselor suprapuse, promotoarele capitalismului. În aceeași perioadă totuși, înainte de a fi publicată, partea din monografia Nerejului referitoare la manifestările politice și administrative de aici este eliminată, dat fiind că semnala aspecte foarte problematice ale acestora¹.

În 1946, în „Sociologia satului devălmaș românesc”, discursul său începe să trădeze într-o oarecare măsură viziunea sa – sociologică, etică și politică în același timp – privind antagonismele claselor sociale și pătrunderea capitalismului în spațiul rural românesc, prezentând într-o aură negativă boierii și chiaburimea ce luptă pentru cucerirea și extinderea proprietăților lor, antrenând astfel dezagregarea obștilor libere, egalitare. Nici urmă însă în această lucrare de vreo trimitere la lucrările sau teoriile lui Marx, Lenin sau Stalin. În 1947, Stahl publică într-un manual de sociologie marxistă redactat împreună cu fratele său o primă formă a tezei sale privind lipsa feudalismului în țările române și asemănarea orânduirii acestora cu despotismul asiatic. Pentru aceasta afirmație riscă să sufere represalii din partea comuniștilor din ministerul educației însă intervine pentru el pe atunci social-democratul Șt. Voitec, ministru al învățământului. S-ar părea că, dată fiind ascensiunea social-democraților și adeziunea oficială a lui Stahl la partidul acestora, în perioada 1946-'47 Stahl purcede pentru prima dată, eliberat în parte de constrângerile Școlii și perioadei interbelice, la sugerarea, cu maximă discreție, a valorilor și orientării sale chiar în conținutul lucrărilor sale științifice. Se poate însă ca și aici să se regăsească influența puterii crescânde a comuniștilor, sprijiniți de ocupația sovietică.

Mai mulți ani mai târziu, aducând teoria sa privind satele devălmașe aproape de completitudine, Stahl încearcă să facă publicabile rezultatele muncii sale de-o viață. Reușește, publicând în 1958, '59 și '65 cele trei volume din „Contribuții la studiul satelor devălmașe românești”. Sunt vizibile în acestea nu doar preferința sa pentru materialismul istoric ci și eforturile sale – și, pare-se, și ale editorilor săi – de a sprijini afirmațiile făcute pe cele ale unor predecesori agreeți de regim, intangibili, de necontestat. Cele trei volume sunt asezonate din belșug cu trimiteri la teoreticieni pe care Partidul îi agreează și cu ale căror teorii este de acord.

Pentru diferiții teoreticieni ai socialismului, a adopta o viziune sau alta asupra istoriei atrage automat și formularea anumitor opțiuni politice în ceea ce privește calea pe care ar trebui să o urmeze societățile studiate. Cursul formelor istorice ale societăților indică analistului socialist sursele și formele injustiției sociale, categoriile sociale blamabile, justetea sau injustetea anumitor organizări sociale, caracteristicile diferitelor clase sociale, cauzele problemelor sociale ale omenirii, necesitatea revoluției sau reformei – chestiune esențială în dezbaterea socialistă – formele pe care revoluția sau reforma ar trebui să le îmbrace. În special pentru regimurile comuniste instituite sub impactul forței sovietice, orice încercare de teoretizare a istoriei sociale a unui teritoriu este încărcată de pericole. Dacă un teoretician încearcă să contrazică „linia de partid” în ceea ce privește cursul istoriei, cititorii săi pot să găsească în teoriile acestuia argumente pentru a contesta acțiunile Partidului și ale liderilor săi. Stahl, precum mulți alții, cunoaște pericolele încălcării „liniei de partid” și încearcă să ofere imaginea respectării întocmai a teoriilor magiștrilor agreeți de puterea de tip sovietic. Celor ce l-ar acuza de erezie poate oricând să le răspundă cu faptul că nu el ci înșși acești magiștri au susținut o teză sau alta.

¹ Paul H. Stahl, *Cum s-a stins Țara Vrancei. Nereju, sat din Vrancea* (București: editura Paideia, 2002), 8.

Un ultim mijloc pe care Stahl îl folosește pentru a asigura publicarea și acceptarea în epocă a lucrărilor sale este referirea la lucrările autorilor români ce, pentru merite reale dar și pentru poziția în partid, beneficiază de prestigiu și credibilitate. În 1980, când publică volumul său de „Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare”, Stahl menționează autorii care ridicaseră anterior în România problema despotiei asiatice sau a orânduirii tributare. Din cei 4 menționați, tezele lui Miron Constantinescu sunt expuse pe larg. Nu doar pentru că acesta pornește de la lucrările de istorie socială ale lui Stahl și dă un nume și o oarecare dezvoltare suplimentară teoriei enunțate inițial de acesta – ci și pentru că, pe autoritatea și statutul său, Stahl își poate construi și sprijini, în continuare, afirmațiile.

*

De ce, totuși, puteau fi atât de periculoase lucrările lui H. H. Stahl în viziunea comuniștilor români, de ce este atât de greu pentru acesta să le facă acceptate și de ce unele nu trec niciodată de cenzura comunistă? În anii '30, K. Kautsky, o voce socialistă dominantă a epocii, critică dur regimul înstituit în Rusia de Lenin și dus mai departe, în forme și mai opresive, de către Stalin, caracterizându-l drept o nouă despotie. După cum relatează Stahl, Marx, Engels, G. V. Plehanov și chiar Lenin însuși vorbiseră anterior despre un tip oriental de despotism, ce ar fi o etapă istorică specifică regiunilor estice, predominant agricole. Or Kautsky îi acuză pe bolșevici, în vremea lui Stalin, de a fi reînstituit o astfel de orânduire, nicidecum una socialistă sau comunistă. În 1938, cel mai probabil nu fără legătură cu aceste critici, Stalin neagă existența acestei despotii și impune lumii sovietice viziunea sa privind istoria. Istoria lui Stalin cunoaște cinci tipuri esențiale de relații de producție: comunismul primitiv, orânduirea sclavagistă, orânduirea feudală, orânduirea capitalistă și orânduirea socialistă¹. În lumea lui Stalin, cea a statelor comuniste organizate după modelul bolșevic, istoria va fi, drept urmare, rescrisă. Nimeni nu ar trebui să mai pună în discuție, în lumea sovietică, problema orânduirii tributare sau a despotismului oriental. Stalin se simte probabil amenințat de posibilitatea ca și alte persoane, asemenea lui Kautsky, să poată să interpreteze în același sens istoria și, prin prisma acesteia, prezentul. H. H. Stahl însă, dezvoltă în cel de-al treilea volum din „Contribuții...” mai multe idei potențial periculoase – țările române nu au cunoscut orânduirea sclavagistă; satele au fost inițial libere, dispunând de o organizare proprie, confederală; feudalism de tip vestic nu a existat în țările române; domnitorul este stăpânul absolut al teritoriilor românești; cedează treptat din drepturile sale boierilor și manăstirilor, ce rămân simpli stăpâni, neimplicați în producție și fără drept real de proprietate asupra satelor stăpânite, organizate devălmaș, până într-un moment târziu al istoriei. Abia odată cu comodificarea produselor satelor, stăpânitorii caută să se erijeze în proprietari ai unor terenuri tot mai vaste din satele lor, instituind zilele obligatorii de clacă și, astfel, un feudalism românesc. Un număr foarte mare de sate rămân totuși libere, chiar până în secolul al XX-lea, datorate doar cu birul către domnie. Istoria socială a României în versiunea Stahl nu urma, pare-se, directivele lui Stalin, având conținuturi subversive. O avantajează totuși faptul că nu face trimitere directă la odiosul despotism oriental. Chiar dacă Stalin este mort și lumea sovietică în proces de „destalinizare”, durează șase ani până ce și acest volum este acceptat pentru publicare, nu se știe după câte modificări operate de autor și editori. Abia mai târziu, în anii de distanțare generală față de stalinism și a României față de U.R.S.S., cercetătorilor li se permite să repună în discuție ipoteza existenței în istoria omenirii a unei despotii orientale. Stahl are însă grijă să se separe, în volumul din 1980, de critica vestică din anii '50 a regimului sovietic – despotie orientală, de care se pare că este de asemenea informat. Crezând în „dezghețul” și distanțarea față de sovietici a României, Stahl încearcă apoi să publice tezele sale privind falsificarea

1 I. V. Stalin *apud* H.H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980), 22.

istoriei sub regimul de sorginte stalinistă. Însă, după apariția în 1983 a lucrării sale „Eseuri critice: despre cultura populară românească”, Stahl este aspru criticat de către reprezentanții puterii naționalist-comuniste, ce-i interzic, practic, să mai publice. În plus față de aceasta, regimul nu își permite oricum să admită o critică ce i-ar putea submina fundamentele puterii. Drept urmare, volumul cuprinzând aceste idei, va fi publicat abia după 1990, după moartea lui H. H. Stahl, de către fiul său, Paul, cu titlul de „*Probleme confuze în istoria socială a României*”.

BIBLIOGRAFIE

- Pierre Ansart, *Marx et l'anarchisme: essai sur le sociologies de Saint-Simon, Proudhon et Marx* (Paris: Presses Universitaires de France, 1969);
- Celestin Bougle, *La sociologie de Proudhon* (Paris: Librairie Armand Colin, 1911);
- Dan Cătănuș, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România: dimensiunea politică*, vol. 1 (București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005);
- Karl Kautsky, *Dela democrație la robia de stat. Răspuns lui Troțki*, trad. de Șerban Voinea (București: editura Cultura Națională, 1922);
- Karl Kautsky, *Le bolchevisme dans l'impasse* (Paris: Presses Universitaires de France, ed. 1982);
- Gromoslav Mladenatz, *Istoria doctrinelor cooperative* (București: editura Lupta, 1931);
- Gromoslav Mladenatz, *Socialismul și cooperația* (București: editura Independența Economică, 1946) ;
- Zoltan Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuuri cu H.H. Stahl (1985-1987)* (București: editura Paideia, 2000);
- Zoltan Rostás, „H.H. Stahl, sau un savant solitar într-o comunitate”, în Gusti, Dimitrie et al., *Cornova: 1931* (Chișinău: editura QUANT, 2011);
- Zoltan Rostás, „O istorie nefardată a reabilitării sociologiei românești”, în *Revista Transilvania*, anul anul XL (CXLIV), nr. 11-12 (Sibiu: Centrul Cultural Interetnic Transilvania, 2012)
- Henri H. Stahl, Gh. Serafim, „O situație juridică intolerabilă. Neorganizarea obștilor răzășești din Vrancea”, în *Sociologie românească*, anul IV, nr. 1-3 (București: editura Institutul de Științe Sociale al României, 1939);
- Henri H. Stahl, *Sociologia satului devălmaș românesc: Organizarea economică și juridică a trupurilor de moșie*, vol. 1 (București: Fundația Regele Mihai I, 1946);
- Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, 3 volume (București: editura Academiei Republicii Populare Române, 1958-1965);
- Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980)
- Henri H. Stahl, *Eseuri critice: despre cultura populară românească* (București: editura Minerva, 1983)
- Henri H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României* (București: Editura Academiei Române, 1992)
- Henri H. Stahl, *Satele devălmașe*, 3 volume (București: editura Cartea Românească, 1998)
- Paul H. Stahl, ed., *Cum s-a stins Țara Vrancei. Nereju, sat din Vrancea* (București: editura Paideia, 2002).

Un monografist uitat: D.C. Georgescu

■ FLORENTINA ȚONE

[„Historia” Magazine]

Abstract

This paper deals with a paradox: the fact that today Dumitru C. Georgescu – the only researcher that took part in every monographic campaign organized by the sociologist Dimitrie Gusti in rural Romania, in 1920-1930 – is practically anonymous. Coming from the Faculty of Medicine (Bucharest), D.C. Georgescu played, in fact, an essential part in the shaping and development of Gusti's theoretical perspective when it came to the „biological frame” of the village. In addition, he was the sole member of the biological team who left written traces of his participation in the campaigns: Georgescu published numerous studies on rural demography, rural morbidity, peasant households, nutrition habits of the peasantry.

Keywords

sociological monographic campaigns; Bucharest Sociological School; peasant households; rural nutrition regime; rural demography; rural hygiene

Introducere

La data primei campanii monografice, cea de la Goicea-Mare, din 1925, Dumitru C. Georgescu nu împlinise încă 21 de ani. Era student la Facultatea de Medicină din București, iar intrarea în fenomenul care va fi cunoscut ulterior sub numele de Școala sociologică de la București avea să-i schimbe complet traseul profesional. Dintr-un viitor medic, D.C. Georgescu va deveni unul dintre cei mai de seamă membri ai „statului major” al campaniilor monografice¹, pilon de bază al Școlii, cel mai vechi și mai constant monografist. Și, foarte important, singurul component al echipei biologice pe parcursul anilor – cu excepția lui Francisc Rainer și a asistenților săi, cu alte sarcini pe teren – care va lăsa urme scrise ale activității sale; și nu puține.

La 88 de ani de la campania de cercetare cu numărul 1, care s-a produs în prezența tânărului D.C. Georgescu (Mitu, pentru ceilalți monografiști), considerăm că e relevant și legitim să ne întrebăm: Ce a făcut el pentru Școala sociologică de la București? Și, de cealaltă parte, ce a făcut Școala pentru el? Care au fost zonele sale predilecte de cercetare? Cum s-a transformat medicinistul D.C. Georgescu în statisticianul D.C. Georgescu (și cu ce

¹ Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Editura Minerva, București, 1981), 23.

consecințe pentru activitatea sa științifică)? Arătăm pe parcursul acestui articol că studentul la Medicină D.C. Georgescu a avut un rol fundamental în conturarea și dezvoltarea teoriei celor patru cadre și patru manifestări – mai cu seamă în ceea ce privește cercetarea cadrului biologic, că prin prezența și activitatea sa a legitimat introducerea, în premieră, în cercetarea monografică a unor tematici legate de viața biologică (demografie, alimentație, locuințe, morbiditate etc.) și că – o altă noutate – a avut o contribuție hotărâtoare în utilizarea metodei statistice în cadrul monografiei sociologice. Doar că, pe parcursul acestui drum, medicinistul și monografistul D.C. Georgescu a făcut loc statisticianului D.C. Georgescu; iar pentru câțiva dintre apropiații săi, participanți la campanii, transformarea aceasta a fost învăluită într-un nor de regrete: Mitu Georgescu s-ar fi „pierdut” în statistică, pierzând astfel și șansa de a fi un mare sociolog. Totuși, statistica l-a salvat pe D.C. Georgescu, care, după interzicerea sociologiei, în 1948, a fost încadrat într-un institut de cercetări oncologice și nu a avut soarta altor monografiști, care au fost eliminați din viața științifică a țării (Dimitrie Gusti, Henri H. Stahl) sau au intrat de-a dreptul la închisoare (Anton Golopenția, Traian Herseni, Mircea Vulcănescu).

Încercăm, așadar, un exercițiu de recuperare în ceea ce-l privește pe D.C. Georgescu; fie și numai pentru că monografistul acesta – singurul care a participat la toate campaniile în sate inițiate și organizate de Dimitrie Gusti pe parcursul anilor 1920-1930 – nu a avut parte de o prezentare detaliată, coerentă, sistematizată a personalității și activității sale¹. Aceasta, deși a existat posibilitatea, după 1990 cel puțin, a consultării studiilor sale, pe teme de demografie, alimentație, locuințe, boli – studii realizate în urma participării la campaniile monografice.

Dumitru C. Georgescu în preluarea primei campanii monografice și o imagine a traseului său educațional și profesional

Stop-cadru: suntem în 1925, iar în mijlocul Seminarului de Sociologie, Etică și Politică din cadrul Universității din București se dezbate chestiuni importante, se diseacă teorii, se fac planuri. Se pregătește prima ieșire pe teren a studenților lui Dimitrie Gusti, iar efervescența e maximă. Printre tinerii aceștia entuziaști, care pun pe hârtie coordonatele primei campanii de radiografiere a unei localități rurale, e și unul care nu vine de la Litere, ci de la Facultatea de Medicină: D. Georgescu², adus,

1 Medicinistul și apoi statisticianul D.C. Georgescu nu a beneficiat de un efort coerent de prezentare a activității și personalității sale, în ciuda numeroaselor studii care îl au drept autor. Am identificat doar două portrete de mici dimensiuni ale lui D.C. Georgescu, în fapt, fișe de personaj: cea realizată de Marin Diaconu în Dimitrie Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Zoltan Rostás, Vasile Șoimaru (Chișinău: Editura Quant, 2011), 761-763; și portretul scurt, realizat de Dumitru Danciu în Ștefan Costea (coord.), *Sociologi români. Mică enciclopedie*, (București: Editura Expert, 2001), 193-194; ultimului îi lipsesc elemente esențiale, precum anul nașterii și cel al morții. Aceste goluri de informație în ceea ce-l privește pe D.C. Georgescu fac posibile erori de catalogare/identificare, precum cea care apare în catalogul general de colecție al Bibliotecii Centrale Universitare, în care D.C. Georgescu apare trecut ca Dan Corneliu Georgescu (corect: Dumitru C. Georgescu). Ne vom întâlni și noi pe parcursul acestui exercițiu de recuperare cu mai multe zone „albe” în biografia lui D.C. Georgescu; sau cu informații venite din mai multe surse, care nu se suprapun perfect. Recunoscând încă de pe-acum potențialele lipsuri ale prezentării noastre, insistăm asupra acestui aspect: profilul nostru reprezintă un început de organizare a informației, putând suferi îmbunătățiri consistente pe măsură ce identificăm surse utile.

2 Așa cum apare într-un proces-verbal redactat în urma unei ședințe a Seminarului din 8 februarie 1925: „Se constituie un comitet din sânul Seminarului de Sociologie, format din următoarele domnișoare studente: M. Dimitriu, M. Banu, V. Cristofovici și A. Suci și d-nii studenți: I. Costin, D. Prejbeanu, D. Georgescu, Al. Popescu, Gh. Popescu-Goicea, C. Constantinescu, Gh. Dumitrescu și P. Ionescu”; în H.H. Stahl, „Școala monografiei sociologice”, în Mircea Vulcănescu, Tr. Herseni, G. Vlădescu-Răcoasa, Em. Bucuța, Ion Zamfirescu, H.H. Stahl, Apostol D. Culea, O. Neamțu, *D. Gusti și Școala sociologică de la București* (București: Institutul Social Român, 1937), 179.

pare-se, la întâlniri de Dumitru (Mitu) Prejbeanu¹. Nu știm ce anume l-a atras pe medicinist în sânul studenților lui Gusti. Caracteristicile acelui seminar, care strângea tot ce era mai bun în Universitate?² Nesfârșitele discuții, pe teme științifice, care aveau loc în încăperile sale? Potențialele aplicații practice ale celor discutate, de parte de ședințele inutile, fără rezultate, care caracterizau timpurile, orice timpuri? Nu știm asta, dar știm altceva: odată ajuns în grupul studenților de la Seminarul de Sociologie, Etică și Politică, medicinistul n-a mai plecat, devenind, în câțiva ani doar, unul dintre stâlpii monografiei sociologice. Și, la Fundul Moldovei, în 1928, chiar unul dintre cei patru „bătrâni”, recunoscute fiind astfel, chiar și informal, vechimea și autoritatea sa în campanii. Reținem pentru frumusețea istorisirii, dar și pentru buna înțelegere a statutului lui D.C. Georgescu în campanii, următorul fragment din interviul acordat de Henri H. Stahl, în anii 1980, sociologului Zoltán Rostás: „(...) în grupul acela mare al monografiștilor care a fost la un moment dat, noi am format un fel de nucleu clandestin – ca să zic așa. Pentru că la Fundul Moldovei ne-am trezit că eram câțiva care aveam mai multă experiență decât toți ceilalți. Era Vulcănescu, eram eu, era Mitu Georgescu, era Xenia Costa-Foru. Și căroră ceilalți ne-au spus să suntem «bătrâni». Bătrâni monografiei. Aveam mai multe campanii monografice. Și în joacă eu am organizat monografia pe patru bătrâni. Monografia bazată pe patru bătrâni, care eram noi patru. (...) Țștia patru la rândul lor au avut oameni pe care i-au format. Și erau deci «descendenții» lor, pe care i-am organizat pe «spite de neam». În jucărie. Am o fotografie în care ne-am așezat în deal, așa: erau cei patru bătrâni sus în deal și pe urmă fiecare grup pe care-l conducea și pe care îl forma”³. Pe parcursul aceluiași interviu, Stahl detaliază: „Mitu Georgescu, de pildă, a reușit să strângă în jurul lui tot ce era demografie și tot ce era medicină. Și au fost destule mediciniste și medici care au lucrat. Aia era o grupă specială”⁴.

De la început chiar, D.C. Georgescu s-a impus drept o figură cheie a monografiilor, coordonând, în cadrul echipei biologice, pe aceia care aveau în sarcinile lor studierea unor tematici legate de „demografia și igiena socială” a respectivelor comunități rurale. Și, foarte important, monografistul acesta n-a lipsit de la niciuna dintre campaniile organizate de Dimitrie Gusti până la mijlocul anilor 1930. Le inventariem: Goicea-Mare (1925), Rușetu (1926), Nerej (1927), Fundul Moldovei (1928), Drăguș (1929)⁵, Runcu (1930), Cornova (1931)⁶, campania de reluare a Drăgușului (1932),

1 „Și au rămas ăștia, Nel Costin, de care am mai spus, Constantinescu-Mircești, Mitu Georgescu, ei au rămas până la urmă. Nu erau toți sociologi sau de la facultatea de litere. În afară de Mitu Georgescu care era medicinist, toți ceilalți erau studenții lui Gusti. Și cum s-a lipit Mitu Georgescu? Prin Mitu Prejbeanu”; în Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl (1985-1987)* (București: Editura Paideia, 2000), 240.

2 Henri H. Stahl povestește: „Pe urmă, când am început să lucrez cu Gusti, s-a schimbat povestea pentru că seminarul lui era un loc de adunare a tot ce avea mai bun la vremea aceea tineretul. Nu numai elevii lui Gusti, dar tineri din toate facultățile veneau, și era un permanent loc de discuții și dezbateri pe probleme. Seminarul acela nu era de la ora cutare la ora cutare, ci de dimineață până noaptea târziu. Găseai acolo oameni cu care să poți să stai de vorbă despre te miri ce. Dumitru Georgescu era la medicină, Viforeanu era coleg cu mine la drept, Veniamin era coleg cu mine la drept. Eram trei la drept și unul de la medicină, în primul an. Și găseai acolo tot ce vrei, istorici și filosofi și economiști. Și se discuta, și biblioteca era admirabilă, aprovizionată cu tot ce trebuia. Era Mircea Vulcănescu în plină eferescență, Herseni știa carte și erau discuții în permanență, pe toate problemele posibile. Avea unul de făcut la geografie, sau un istoric. Venea la seminarul de sociologie și spunea, «vreau să fac lucrarea cutare, ce părere aveți?» Și apoi începea, ăla cutare, ăla cutare, ăla cutare. Se discuta teza lui înainte s-o redacteze, până la cele mai mici amănunte. Era un laborator de creație științifică” (în Rostás, *Monografia*, 19).

3 Rostás, *Monografia*, 85.

4 Rostás, *Monografia*, 249.

5 După cum subliniază Henri H. Stahl, el și D.C. Georgescu au fost responsabili de alegerea Drăgușului, pentru campania din 1929 (Stahl, *Amintiri*, 119).

6 D.C. Georgescu și arhitecta Marica Cotescu au plecat, în iunie 1931, în Basarabia, în căutarea unui sat care să-i găzduiască pe monografiști în vara aceluiași an; și, într-un referat redactat în urma vizitei, au făcut o listă de recomandări – satul Cornova, printre ele.

campania de redactare din Făgăraș (1933), prima campanie monografică de la Șanț (1935). Dar (de-acum) statisticianul D.C. Georgescu a fost implicat și în efortul de completare a monografiilor Nerejului și Drăgușului: în anul 1938, cele două sate au primit din nou vizita monografiștilor lui Dimitrie Gusti – D.C. Georgescu printre ei – pentru a finaliza cercetările și a le publica în volume de sine stătătoare, care să fie prezentate participanților la cel de-al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie, care urma să fie găzduit de București în 1939. Anul 1938 trebuie să fi fost însă unul foarte plin pentru D.C. Georgescu; acesta a coordonat împreună cu Anton Golopenția o cercetare în premieră, cu caracteristici aparte: în vara anului cu pricina, cei aproximativ 860 de membri ai echipelor de acțiune culturală au avut sarcina de a sonda „amănunțit starea economică, sanitară și culturală a unui sat tipic, pentru câte una din atât de variatele regiuni ale țării”¹. Concret, „60 echipe studențești au înregistrat în 1938, în tot atâtea sate, răspândite pe întreg întinsul țării: populația, numărul nașterilor, mortalitatea, evoluția proprietății în ultimii 15 ani, întinderea de pământ stăpânită și folosirea ei, bugetul gospodăriilor de țărani săraci, mijlocași și bogați, inventarul mort și viu, alimentația, igiena locuinței, sporul științei de carte, trecerile în școli secundare și superioare a copiilor de la țară, cititul adulților”². Iar Golopenția și Georgescu au fost responsabili pentru conducerea cercetării, a redactării rezultatelor și a publicării lor într-o lucrare în mai multe volume, intitulată chiar așa, *60 sate românești*.

În rândul monografiștilor și colaboratorilor profesorului Dimitrie Gusti, Dumitru C. Georgescu a fost, așadar, o prezență constantă. Iar portretul în tușe sumare pe care i-l schițează Dumitru Danciu într-un dicționar al sociologilor români reține drept caracteristică principală chiar această constanță a sa în campanii³, accentuând apoi contribuțiile lui D.C. Georgescu la „teoria și tehnica de cercetare a școlii, într-un domeniu dificil cum e cadrul biologic”: „În cadrul școlii s-a manifestat printr-o pilduitoare modestie, probitate științifică și hărnicie. Contribuția sa esențială se referă la punerea în perspectivă sociologică a unei vaste problematice referitoare la aspectul biologic al sistemelor sociale: probleme demografice, ale alimentației și locuinței, ale situației sanitare etc. Beneficiind de o temeinică pregătire statistică a contribuit hotărâtor la introducerea aparatului statistic în cercetarea sociologică concretă. La aceasta se adaugă aportul său pentru elaborarea planului general de cercetare a cadrului biologic din volumul *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, precum și activitatea organizatorică, tehnică și științifică desfășurată pentru elaborarea monumentalei Enciclopedii a României realizată sub conducerea lui D. Gusti”⁴.

Dar cine era, de fapt, D.C. Georgescu, la momentul primei campanii monografice? Tânărul se născuse la 24 octombrie 1904, la Strehaia⁵, și, după absolvirea, în 1923, a Gimnaziului „Frații Buzești” din Craiova, hotărâse să urmeze cursurile Facultății de Medicină din București. Presupunem că a început facultatea în același an 1923 și, pe baza acestei presupunerii, în aprilie 1925, în timpul vacanței de Paște care prilejuiește ieșirea la Goicea-Mare, Dumitru C. Georgescu ar fi fost deja în anul II la Facultatea de Medicină. Mai departe, de la 1 noiembrie 1927 și până la 27 noiembrie 1929 îl regăsim

1 D. Gusti, „Starea de azi a satului românesc”, în *60 sate românești cercetate de echipele studențești: anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și dr. D.C. Georgescu*, vol. I (București: Institutul de Științe Sociale al României, 1941), V.

2 D. Gusti, „Istoricul cercetării”, în *60 sate românești cercetate de echipele studențești: anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și dr. D.C. Georgescu*, vol. I (București: Institutul de Științe Sociale al României, 1941), XIII.

3 „D.C.G. reprezintă cel mai vechi și mai constant monografist” – din portretul lui Dumitru C. Georgescu, întocmit de Dumitru Danciu în Costea, *Sociologi*, 193.

4 Din profilul lui Dumitru C. Georgescu, întocmit de Dumitru Danciu în Costea, *Sociologi*, 193-194.

5 Fișa lui Dumitru C. Georgescu, realizată de Marin Diaconu, în Gusti și colaboratorii, *Cornova* 1931, 761.

ca medic extern la Epitropia Așezămintelor Brâncovenesti¹. Iar de la 1 aprilie 1930 începe să lucreze, ca referent tehnic, la Institutul Central de Statistică, pe care îl va mai părăsi abia la 1 octombrie 1948, după ce va fi trecut, succesiv, prin funcțiile de șef de laborator, șef de secție, director, subdirector general².

Același portret scurt întocmit de Marian Diaconu reține și faptul că tânărul născut la Strehaia ar fi urmat și cursurile Facultății de Filosofie și Litere din București, pe care ar fi absolvit-o în 1931, cu specializările: filosofie, materiile sociologice, psihologie, pedagogie³. Aceasta este însă o informație pe care trebuie să o tratăm cu precauție, de vreme ce nu o găsim confirmată de nicio altă sursă. În *Sociologi români. Mică enciclopedie*, dicționarul coordonat de Ștefan Costea, portretul lui Dumitru C. Georgescu, întocmit de Dumitru Danciu, înregistrează o informație care exclude frecventarea Facultății de Litere: „Fiindu-i elev lui Dimitrie Gusti *numai în cercetare*, poate fi considerat totuși unul din discipolii lui direcți datorită contribuției sale la teoria și tehnica de cercetare a școlii, într-un domeniu dificil cum e cadrul biologic”⁴. Iar Henri H. Stahl, colaborator apropiat al lui Dimitrie Gusti, cunosător în detaliu al componenței Școlii sociologice și atent cronicar al acesteia, nu reține, nici în volumul de memorii, nici în interviurile de istorie orală acordate în anii 1980 sociologului Z. Rostás, amănuntul potrivit căruia D.C. Georgescu ar fi absolvit și Literele. Dimpotrivă: de fiecare dată când numele lui D.C. Georgescu apare în discursul lui Stahl, fie el scris sau oral, e însoțit de precizări clare, neechivoce, privind formația sa academică: D.C. Georgescu este în anul primelor campanii „student la medicină”⁵, „cel dintâi nesociolog”⁶, „medicinist”⁷, și mai apoi „doctorand” (în Medicină)⁸, demograf și statistician⁹. Aceasta, pentru că, de la finalul anilor 1920, D.C. Georgescu a fost antrenat de către Sabin Manuilă în lucrările Recensământului din 1930¹⁰ și, mai apoi, a trecut cu totul în cadrul Institutului de Statistică¹¹; și-atunci, când și de ce să mai fi făcut și Literele? Corect din punct de vedere științific este să nu exclu-dem cu totul, cel puțin în acest moment, varianta absolvirii Facultății de Litere, pe

1 Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, 762.

2 Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, 762.

3 Gusti și colaboratorii, *Cornova 1931*, 761.

4 Profilul lui Dumitru C. Georgescu, întocmit de Dumitru Danciu în Costea, *Sociologi*, 193; sublinierea ne aparține.

5 „Profesorul Gusti avea un real talent de «causeur» (ceea ce nu se poate spune și despre darul lui oratoric). Ne-a vorbit în tren, la masă, seara la hotel, despre prima lui echipă de monografie sătească, încercată la Goicea Mare, pe care o vedea amplificată în anii următori, în cadrul Seminarului său de sociologie, pe un profil «interdisciplinar». În acest sens antrenase în prima lui campanie, pe un student în medicină, D.C. Georgescu, care avea să devină unul din cei mai de seamă membri al «statului major» al campaniilor monografice” (Stahl, *Amintiri*, 23).

6 Stahl despre D.C. Georgescu: „De fapt era cel dintâi nesociolog din echipele interdisciplinare ale profesorului Dimitrie Gusti, șirul lor având să crească apoi necurmat, prin aderarea unor reprezentanți de seamă a multor alte discipline” (Stahl, *Amintiri*, 25).

7 Henri H. Stahl: „În afară de Mitu Georgescu care era medicinist, toți ceilalți erau studenții lui Gusti” (în Rostás, *Monografia*, 240).

8 Henri H. Stahl: „Din rândurile «monografiștilor», Sabin Manuilă era firesc să se oprească mai întâi la D.C. Georgescu care, deși era încă doctorand, avea în campaniile monografice răspunderea problemelor legate de recensământ și sănătate publică” (Stahl, *Amintiri*, 148-149).

9 Henri H. Stahl: „Mitu Georgescu a lăsat toate deoparte și s-a transformat în demograf. A lucrat acolo (n.n. – la Institutul Central de Statistică) ca director de studii, nu?” (în Rostás, *Monografia*, 115).

10 Henri H. Stahl: „(...) atunci a fost amestecat Mitu Georgescu, care a fost secretarul recensământului din '30” (în Rostás, *Monografia*, 141).

11 Henri H. Stahl: „Dr-ul Georgescu a ajuns apoi director în acest Institut de Statistică, ulterior adăugându-i-se un grup de alți «monografiști», printre care Anton Golopenția și subsemnatul, Institutul preluând în cele din urmă unele din sarcinile «monografice» când Seminarul de Sociologie nu a mai fost în măsură să și le realizeze în toată amploarea lor” (Stahl, *Amintiri*, 148-149).

care – dacă, într-adevăr, ar fi urmat-o – D.C. Georgescu ar fi trebuit să o înceapă în 1927, după campania de la Nerej, Vrancea.

Participarea la desăvârșirea teoriei gustiene a cadrelor și a manifestărilor, dar și realizarea planului de cercetare a cadrului biologic

După această paranteză privind traseul educațional și profesional al lui D.C. Georgescu – fie el și sumar schițat – ne întoarcem la mijlocul anilor 1920, în care se pregătesc și se desfășoară primele monografii sociologice inițiate și coordonate de Dimitrie Gusti. Reținem, dar cu niște rezerve, o observație interesantă a monografistului Ernest Bernea, făcută retrospectiv, în anii 1980, în cadrul unui interviu de istorie orală acordat sociologului Zoltán Rostás: „Gusti a fost un mare animator și un mare organizator. Eu nu cred în mintea savantului Gusti. De altfel, și sistemul de sociologie al lui Gusti, după mine, 30% e a lui Vulcănescu, al lui Mircea. Deci, el pentru mine rămâne marele animator și marele organizator! Omul ăsta când simțea la seminar un student capabil... (...) Ei, asta era într-adevăr calitatea lui. El când pune mâna pe unul – nu-l scăpa! Că era el de la Drept, de la Medicină sau din altă parte, el îl lua în seamă”¹. Credem că D.C. Georgescu a fost unul dintre acești studenți cărora profesorul Dimitrie Gusti le-a intuit potențialul; iar anii care au urmat i-au dovedit lui Gusti că a avut dreptate în ceea ce-l privește pe Georgescu.

Am arătat, de altfel, într-unul dintre capitolele tezei mele de doctorat² – pe parcursul unei prezentări detaliate a modului în care a evoluat cercetarea cadrului biologic al satelor în campaniile monografice – că D.C. Georgescu era singurul care ar fi putut să pună pe hârtie, dată fiind formația sa academică, principiile – fie ele și timpurii – de studiere a „biologicului”³. Avansam, de altfel, ideea că „biologicul” a fost încă de la început favorizat în schema de lucru, de vreme ce a existat în echipa restrânsă a Seminarului de Sociologie, unde s-au elaborat planurile de cercetare pentru fiecare cadru și fiecare manifestare, un om cu pregătire de specialitate. Avem, deci, în grupul mic de seminariști care pregătește – mai cu seamă din punct de vedere teoretic – prima ieșire în sate un nesociolog, singurul; iar acesta, prin prisma educației sale, e îndrumat aproape în mod natural către elaborarea unor principii de cercetare a cadrului biologic în campaniile monografice.

Lăsând la o parte articolul retrospectiv al lui Henri H. Stahl, redactat post-evenimente, în urma unei investigații asupra începuturilor Școlii sociologice de la București⁴, aducem în prim-plan mărturia unui participant direct la aceste ședințe de pregătire, dar și la mai multe dintre campaniile monografice: studentul la Litere și Filosofie Ion (Nel) Costin. Acesta confirmă că a existat, la începuturile campaniilor, un plan colectiv de cercetare a satului (un chestionar care să treacă prin cele opt mari problematice: patru cadre și patru manifestări) și că „biologicul” a căzut în sarcina lui D.C. Georgescu; atât ca identificare a direcțiilor de studiu în ședințele Seminarului, cât și ca studiere efectivă, pe teren. Îi dăm cuvântul lui Nel Costin, păstrând și intervențiile lui Zoltán Rostás, care îl intervievează în anii 1980: „La început

1 Ernest Bernea, „Eu eram mai năist decât alții”, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene* (București: Editura Paideia, 2003), 55.

2 Florentina Țone, „Evoluția problematicei sănătății în cadrul Școlii gustiene” (teză de doctorat, Școala Doctorală de Sociologie, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București, 2012).

3 Amintim că „biologicul” era în concepția teoretică a profesorului Dimitrie Gusti unul dintre cadrele condiționante; acela care ar fi determinat un anume fel de manifestare a vieții sociale în comunitatea studiată.

4 Stahl, „Școala”, 171-206.

au fost trei-patru, care să facă un chestionar pentru toate cele opt grupe. Ce întrebări să pună, ce trebuie să știm, cine ar trebui să facă, ce instrumente ne trebuie. Fiecare venea. Erau aproape zece, se făcuse un ciorchine, din care putea face. *Văd că în această primă etapă a venit și un medic, Mitu Georgescu.* Un bun prieten, împreună cu Trăișteanu. El a primit biologicul cu medicina. Fiecare avea o pregătire excepțională, în domeniul său. S-a hotărât, la geografie să avem un geograf, la biologie un medic, să constate starea de sănătate. *Chiar și la Goicea Mare profesorii au stabilit sarcinile, ce anume studiază fiecare?* Când se făceau cercetările, dacă găseai ceva, făceai fișe separate. Și împărțeai o coală în patru, și scriai: Mitu Georgescu, vezi cu divorțul cutare, că se pare că a fost scandal mare. Și cu fiecare... De fapt nu scormoneai tu, decât ca să vezi ce să-i indici celuilalt. Pe urmă pasai mai departe¹.

Interesant e însă altceva, iar aspectul acesta a fost sesizat și subliniat în lucrările sale de către Zoltán Rostás, acela care și-a făcut o misiune de credință din a recupera istoria Școlii sociologice de la București: discuțiile de la Seminar, privind cercetarea efectivă a cadrelor și manifestărilor, s-au mutat apoi în sate, în ședințele din „sala luminoasă”, când teoria lui Gusti a fost în continuare analizată și disecată, în vederea unei cât mai bune „cuprinderi” sociologice a satului. Ca toate celelalte componente ale planului de cercetare, cadrul biologic a suferit un proces continuu de sistematizare în cadrul acestor întâlniri nocturne, în care D.C. Georgescu a avut un rol esențial. Monografistul Mihai Pop insistă, de pildă, asupra importanței campaniei de la Fundul Moldovei din acest punct de vedere: „Ceea ce a fost interesant la Fundul Moldovei, a fost că acolo s-a elaborat teoria. Că pe urmă toată lumea a lucrat de dimineață și până seară, și seara după ce se servea masa de seară, toată lumea intra în sala mare de școală, și începeau discuțiile. Cu Vulcănescu, cu Stahl, cu Mitu Georgescu, cu toțiăștia, și acolo s-a elaborat, după părerea mea, teoria gustistă cu cadrele și manifestările și cu toate astealalte, după lungi discuții. Durau uneori până la două noaptea, discuțiile”². Cine participa efectiv la discuții? Cine era foarte implicat și vocal? „Toți. Stahl, Vulcănescu, Mitu Georgescu, Argintescu...”³.

Un lucru e cert: deși s-a plecat în mod evident la drum cu o schiță de plan cât privește cercetarea cadrului biologic, aceasta a cunoscut numeroase sistematizări pe parcurs, în urma confruntării cu realitățile din sate. Pierderea arhivei Seminarului/ Institutului Social Român face imposibilă cunoașterea acestor etape intermediare din „viața” planului de cercetare a cadrului biologic, dar e sigur că D.C. Georgescu a fost pionul principal atât în stabilirea direcțiilor de studiu, cât și în punerea în practică a lor. De altfel, Mitu Georgescu a fost singurul component constant al echipei biologice în cadrul ieșirilor în sate; și singurul din această echipă care a lăsat urme scrise ale participării la campanii pe tematici de „demografie și igienă socială”. Iar în 1940 a fost publicată „chintesența” experienței sale de cercetător al „biologicului”: „Planul general pentru cercetarea cadrului biologic”, cuprins în volumul *Îndrumări pentru monografiile sociologice*⁴.

Nu știm când anume a fost redactat acest document detaliat și complex, dar credem că el reprezintă forma finală a străduințelor lui D.C. Georgescu, în urma unei confruntări continue, permanente, cu lumea satului. Și chiar dacă a fost alcătuit retrospectiv (primele campanii, cel puțin, nu au avut cum să beneficieze de instrucțiuni atât de clare și de numeroase), planul întocmit de D.C. Georgescu e extrem de important pentru că oferă posibilitatea identificării marilor teme de studiat în sate sub „umbrela” cadrului biologic. Redăm, în acest punct, o formă schematică, mult

1 Ion Costin, „Ne simțeam foarte bine”, în Rostás, *Sala*, 91.

2 Mihai Pop, „Arhiva de folclor... la șura de fân”, în Rostás, *Sala*, 264.

3 Pop, „Arhiva”, 274.

4 *Îndrumări pentru monografiile sociologice* redactate sub direcția științifică a d-lui Prof. D. Gusti și conducerea tehnică a d-lui Traian Herseni de Biroul Cercetărilor Sociologice din Institutul de Științe Sociale al României (București: Institutul de Științe Sociale al României, 1940).

redușă ca dimensiuni, a acestui plan de cercetare a „biologicului”, tocmai pentru a identifica direcțiile de studiu urmate chiar de către D.C. Georgescu în timpul campaniilor monografice. Iată:

Planul de cercetare a cadrului biologic; o variantă redusă ca dimensiuni a planului întocmit de către D.C. Georgescu

- A. Antropologie
 - a. Antropometrie (structură morfologică, tipuri rasiale, tipuri constituționale)
 - b. Serologie (grupe sanguine: bărbați, femei; indice biologic de rasă)
 - c. Genealogie (familii originare; familii nou venite)
- B. Demografie
 - a. Starea populației
 - 1. Familia și gospodăria
 - 2. Populația satului, în general.
 - b. Mișcarea populației
 - 1. Natalitatea
 - 2. Mortalitatea
 - 3. Excedentul natural
 - 4. Mortinatalitatea
 - 5. Nupțialitatea
 - 6. Divorțuri
 - 7. Emigrări
 - 8. Imigrări
- C. Factori de variație
 - a. Factori cosmici
 - 1. Clima
 - 2. Pământul
 - 3. Așezarea și gradul de izolare al satului
 - 4. Faună și floră
 - b. Factori bio-sociali
 - 1. Munca
 - 2. Alimentația
 - 3. Odihna
 - a. Locuința
 - b. Repaosul propriu-zis
 - c. Igiena locuinței
 - d. Iluminatul și încălzitul
 - e. Igiena familială și individuală
 - c. Factori patologici: epidemii, endemii, boli sociale
 - d. Factori bio-politici
 - 1. Asistența sanitară medicală și socială
 - a. Instituțiile de asistență medicală și sanitară existente în comună
 - b. Medicul de circumscripție
 - c. Personalul medical auxiliar
 - d. Statistica sanitară și morală
 - e. Ruralism
 - 2. Asistența neoficială
 - a. Practicante și practicanți empiri
 - b. Procedee, intervenții, leacuri empirice
 - c. Descânțece, magie, restricții
 - d. Plante medicinale¹

¹ Dr. D.C. Georgescu, „Plan general pentru cercetarea cadrului biologic”, în *Îndrumări*, 91-101.

Așadar, cele trei mari direcții/tematici de cercetare vizau *antropologia, demografia și influența factorilor de variație* care interveneau efectiv în viața populației, în sens pozitiv sau negativ (clasificați de către D.C. Georgescu în: factori cosmici, bio-sociali, patologici, bio-politici). Totuși, planul acesta complex a fost imposibil de aplicat în totalitatea sa în campaniile monografice; mai cu seamă în cele din primii ani, când documentul acesta detaliat nici măcar nu exista. În realitate, în campaniile din anii 1920-1930 au fost urmate mai cu seamă anumite direcții de studiu, amplasarea sau, dimpotrivă, dimensiunile reduse ale activității de cercetare fiind direct influențate de „mâna de lucru” din echipă, dar și de disponibilitatea de a aborda cu responsabilitate aceste chestiuni.

Știm deja că singurul component constant al echipei biologice din grupul de monografiști a fost D.C. Georgescu. În rest, echipa de cercetători a „biologicului” a fluctuat continuu, componența ei suferind numeroase schimbări pe parcursul anilor. E lesne de înțeles că o asemenea variație nu putea crea premisele unei constanțe în cercetare; singurul care își stabilește niște direcții de lucru și rămâne fidel acestora pe parcursul anilor e același D.C. Georgescu. Alături de acesta vin însă, în fiecare an, oameni noi, însărcinați cu studiul unor tematici de „demografie și igienă socială”: dr. Alfred Dimolescu în campania de la Nerej (1927), Carmen Anghelide și, potențial, I. Georgescu¹ în campania de la Fundul Moldovei (1928), dr. Constantin Giugiuc, dr. Elena Roșca, drd. George Georgescu și drd. Gh. Văcărescu în campania de la Drăguș (1929), dr. Tisu, dr. Roșianu în campania de la Runcu (1930), dr. Belciu, dr. Ungureanu, dr. Gh. Stoica și dr. I. Feneșan în campania de la Cornova (1931) etc². Niciunul nu a lăsat însă vreo urmă scrisă a participării sale; și nici nu trebuie să perseverăm în a le identifica, dintr-un motiv cât se poate de evident: ele nu există. Chestionat, de pildă, de Zoltán Rostás, cu privire la doctorii care participă la campania de la Runcu, Henri H. Stahl e categoric: „N-au făcut altceva decât medicină. Ar fi trebuit să facă mai mult decât atât. Dar n-au făcut, decât numai Mitu Georgescu a făcut altceva. Ceilalți s-au mulțumit să fie doctori consultanți. N-a rămas un rând scris de la ei, o observație, ceva. Nimic”³. Ulterior, critica lui Stahl se extinde chiar și asupra lui D.C. Georgescu; deși recunoaște că acesta e autorul unor studii foarte bune⁴, cronicarul Școlii sociologice face totuși diferența între școala de medicină de la București și cea de la Cluj: „Mitu Georgescu a încercat să facă. Dar, nici el nu a făcut ceea ce ar fi putut să facă. Era școala București. Școala București nu le dăduse o formație de igienă socială”⁵.

Revenind la cele trei direcții de cercetare din planul întocmit de D.C. Georgescu, suntem astăzi în măsură să concluzionăm că de chestiunile antropologice s-au ocupat pe parcursul anilor mai mulți cercetători, contribuția cea mai consistentă aparținând însă echipei coordonate de dr. Francisc Rainer; Rainer și colaboratorii săi de la Institutul de Anatomie și Embriologie al Facultății de Medicină din București au participat la campaniile monografice de la Nerej (1927), Fundul Moldovei (1928) și

1 Știm că fratele lui D.C. Georgescu a fost și el, într-unul sau mai multe rânduri, membru al echipei biologice; nu știm însă, în această etapă a cercetării, dacă e vorba de I. Georgescu sau de G. Georgescu.

2 Inventariere realizată pe baza informațiilor furnizate de H.H. Stahl în articolul-privire istorică „Școala monografiei sociologice”, în Vulcănescu, Herseni, Vlădescu-Răcoasa, Bucuța, Zamfirescu, Stahl, Culea, Neamtu, D. *Gusti*, 171-206. Inventarierea noastră nu îi cuprinde însă pe membrii echipei lui Francisc Rainer, ci doar pe aceia însărcinați în campaniile monografice cu studiul unor tematici de „demografie și igienă socială”; am reținut numele lor o singură dată, chiar dacă puțini dintre ei au mai multe (cel mult două-trei) campanii la activ.

3 Rostás, *Monografia*, 325.

4 Henri H. Stahl despre D.C. Georgescu: „A scris studii. Studiul despre alimentația poporului român este foarte bun. Lucrări de statistică propriu-zisă, foarte bune. Dar nu cărți, mici contribuții, câteva, 20-30 pagini maximum” (în Rostás, *Monografia*, 250).

5 Rostás, *Monografia*, 262.

Drăguș (1932). La prima campanie de cercetare a Drăgușului, cea din 1929, însărcinată cu studiul caracterelor antropologice ale sătenilor a fost o echipă condusă de dr. Sabin Manuilă, care, din păcate, nu a lăsat nicio urmă a activității sale. Iar un an mai târziu, la Runcu, chiar D.C. Georgescu a fost implicat în studiul antropologic, publicând un articol pe această temă în 1936, în revista *Sociologie românească*; aceasta, deși cercetările antropologice nu intraseră deloc, până atunci, în paleta sa de preocupări.

Pe parcursul tuturor celorlalte campanii monografice, interesele de cercetare ale lui D.C. Georgescu au vizat *demografia* – el va studia evoluția demografică a satului Cornova în campania din 1931¹, dar și evoluția demografică a Drăgușului în campania de completare din 1938³; *obiceiurile alimentare ale sătenilor* – acestea vor fi cercetate în 1931 la Cornova, în 1932 la Drăguș⁴, în 1938 la Nerej⁵, dar și către finalul anilor 1930, când monografistul va prelucra datele (privind alimentația) strânse de către componenții echipelor de acțiune culturală în câteva zeci de sate românești⁶; *locuințele rurale, cu amănunte privind odihna, igiena gospodăriei, iluminarea și încălzirea, igiena familială și individuală* – acestea vor fi studiate în detaliu în timpul campaniilor de completare din 1938 de la Nerej⁷ și Drăguș⁸; *morbiditatea în mediul rural* – chestiune care e studiată pe baza unor date strânse la Drăguș în 1936 și 1938⁹.

Observăm, așadar, că D.C. Georgescu a acoperit pe parcursul anilor mare parte din planul de cercetare a cadrului biologic făcut public în 1940. Evident, cu resursele de energie și de acțiune ale unui singur om; căci au rămas nestudiate în amănunt (ci doar amintite, cu titlu informativ, în studiile sale) chestiuni privind, de pildă, munca în mediul rural, factorii patologici (epidemii, endemii, boli sociale), dar și factorii bio-politici (adică asistența sanitară medicală și cea neoficială). Se poate ca acestea să fi fost direcții de studiu care au intrat în sarcinilor altor cercetători din echipa biologică; dar aceștia, din păcate, n-au lăsat urme ale activității lor.

O concluzie intermediară se impune: D.C. Georgescu a avut o contribuție esențială în stabilirea principiilor de cercetare a cadrului biologic al satului și, apoi, în punerea în practică a acestor principii. De fapt, activitatea monografistului – atât în materie de concepție teoretică, dar și cât privește studiul propriu-zis – a făcut posibilă introducerea sub umbrela monografiei sociologice a unor tematici privind viața biologică. Studii privind alimentația în mediul rural, locuințele sătenilor, igiena acestora, mortalitatea infantilă sau bolile satului fuseseră realizate cu mult înainte de sosirea în sate a monografiștilor lui Dimitrie Gusti de către specialiști din zona medicală;

1 D.C. Georgescu, „Schita antropologică a satului Runcu-Gorj”, *Sociologie Românească* 5 (1936): 25-28.

2 D.C. Georgescu, „Evoluția demografică a satului Cornova 1817-1930”, *Arhiva pentru știința și reforma socială* 1-4 (1932): 74-117.

3 Dr. D.C. Georgescu, *Demografia și igiena populației*, în *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș)* (București: Institutul Social Român, 1945), 11-71.

4 D.C. Georgescu, „Considérations sur l'alimentation de la population paysanne de Roumanie”, *Archives pour la Science et la Reforme Sociale* I (1936): 2-32; D.C. Georgescu, „Problema alimentației țărănești”, *Sociologie românească* 2 (1936): 6-10; Georgescu, *Demografia*, 86-109.

5 D.C. Georgescu, „L'alimentation des habitants”, în Henri H. Stahl (dirigée par), *Nerej, un village d'une région archaïque: monographie sociologique*, vol. 1 (Bucarest: Institut de Sciences Sociales de Roumanie, 1940); Dr. D.C. Georgescu, *L'habitation et l'alimentation paysannes de Nerej-Vrancea*. Extrait de *Nerej, un village d'une région archaïque*, (Bucarest, 1940), 19-32.

6 Dr. D.C. Georgescu, *L'alimentation de la population rurale en Roumanie* (Bucarest: Institut Central de Statistique, 1940); Dr. D.C. Georgescu, „Nivelul și compoziția alimentației populației noastre rurale pe provincii”, *Revista de Igienă Socială* 1-6 (1940): 304-322.

7 D.C. Georgescu, „L'habitation”, în Stahl, *Nerej*; Georgescu, *L'habitation et l'alimentation*, 3-18.

8 Georgescu, *Demografia*, 110-125.

9 Georgescu, *Demografia*, 74-85.

chiar de la mijlocul secolului al XIX-lea, dr. Iacob Felix realizase numeroase și detaliate anchete sanitare în mediul rural. Tot dinspre medicină vine și D.C. Georgescu, dar – spre deosebire de predecesorii săi – cercetătorul așază observațiile sale în contextul mult mai larg al studiilor monografice, le sistematizează și le interpretează din perspectivă sociologică, realizând legături clare, coerente, între viața biologică a sătenilor și cea socială. Acesta este, fără dubii, marele merit al lui D.C. Georgescu.

D.C. Georgescu, din monografii către statistică. Regretele, dar și marele câștig al transformării

Pentru buna înțelegere a activității a lui D.C. Georgescu în cadrul campaniilor monografice, o revenire la traseul său – științific, profesional – e necesară. Suntem la Drăguș, în 1929, și, în peisajul monografiilor, își face apariția un personaj care va schimba din temelii parcursul medicinistului nostru. E vorba de dr. Sabin Manuilă, căruia campania lui Dimitrie Gusti i-a oferit un bun prilej să-și pună în aplicare planul de a recruta colaboratori pentru viitorul Institut Central de Statistică.

Îi dăm cuvântul lui Henri H. Stahl, care descrie cu acuratețe întâlnirea dintre Sabin Manuilă și monografiști, insistând asupra consecințelor acesteia pentru unii dintre tinerii cercetători, atât pe termen scurt, dar mai cu seamă pe termen lung: „(...) venise însă cu noi drul Sabin Manuilă, însoțit de cinci medici, cu scopul de a face aci cercetări de antropologie. Dar prezența lui în echipa monografică a Drăgușului avea și un alt scop, marcând o etapă nouă în istoria sociologiei noastre. Asupra acestei probleme însă se cuvine să insistăm ceva mai mult. Drul Sabin Manuilă, fost bursier Rockefeller, de curând întors din America, avea sarcina de a organiza, în 1930, recensământul general al României și, în consecință, să pună la punct un Institut statistic în stare să asigure efectuarea acestui recensământ și, în continuare, să țină la zi informațiile statistice, demografice, economice și în general sociale, necesare bunei organizări a statului. Soția lui, Veturia Manuilă, venise și dânsa tot din Statele Unite ale Americii, cu hotărârea de a înființa în țară un învățământ de «asistență socială», pe model american de «social work». Amândoi aveau nevoie, pentru a-și realiza planurile, de colaboratori tineri, apti a se forma și dedica acestor două cariere noi, amândouă având la bază învățământul sociologiei. Dr. Sabin Manuilă credea că va găsi în rândurile colaboratorilor profesorului D. Gusti oamenii de care avea nevoie. S-a adresat deci acestuia, cu atât mai mult cu cât Gusti era și Președintele Comisiei de Recensământ, între Institutul Social Român și Institutul de Statistică stabilindu-se astfel legături de colaborare. Începute deci în acest an 1929, ele au continuat necurmat până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Din rândurile «monografiștilor», Sabin Manuilă era firesc să se oprească mai întâi la D.C. Georgescu care, deși era încă doctorand, avea în campaniile monografice răspunderea problemelor legate de recensământ și sănătate publică. Dr-ul Georgescu a ajuns apoi director în acest Institut de Statistică, ulterior adăugându-i-se un grup de alți «monografiști», printre care Anton Golopenția și subsemnatul, Institutul preluând în cele din urmă unele din sarcinile «monografice» când Seminarul de Sociologie nu a mai fost în măsură să și le realizeze în toată amplexarea lor”¹.

Paragraful vorbește de la sine: D.C. Georgescu a fost cel dintâi „curtat” de Sabin Manuilă, care l-a atras în acțiunea de realizare a Recensământului din 1930 și, prin aceasta, în Institutul Central de Statistică². Profilul scurt, întocmit de Marin

¹ Stahl, *Amintiri*, 148-149.

² Politica aceasta de „recrutare” a monografiștilor a continuat și mai târziu, în anii 1930-1940. Roman Cresin povestește, de pildă, cum a ajuns el însuși în cadrul ICS: „Și pe urmă doctorul Manuilă m-a luat la Institutul de Statistică în ‘37. Eu lucrasem cu el, în ‘30 am lucrat la recensământul din 1930, și pe urmă am ținut legătura. Și, în sfârșit, în ‘37 el m-a poftit să lucrez

Diaconu, înregistrează sec transformarea din punct de vedere profesional, dar și din punct de vedere instituțional, a lui D.C. Georgescu: din medic extern la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești, unde funcționa din noiembrie 1927, Georgescu devine – la 1 aprilie 1930 – referent tehnic la Institutul Central de Statistică, trecând, până la 1 octombrie 1948, prin funcțiile de șef de laborator, șef de secție, director, subdirector general¹. Henri H. Stahl confirmă: Mitu Georgescu a fost cel dintâi care a intrat în Institutul Central de Statistică, el fiind, de altfel, secretar al Recensământului din 1930². Dar tot Stahl își ia libertatea de a critica într-o oarecare măsură noile preocupări ale lui Georgescu, atunci când se oprește, în volumul său de memorii publicat în 1981, asupra împrăstierii monografiștilor: „D.C. Georgescu s-a lăsat prins aproape exclusiv de lucrările lui din Institutul de statistică și demografie”³. Chestiunea revine și în interviul de istorie orală acordat lui Zoltán Rostás în aceiași ani 1980: „În primul rând au fost o serie întreagă de specializări din rândul echipierilor. Mitu Georgescu a lăsat toate deoparte și s-a transformat în demograf. A lucrat acolo ca director de studii, nu?”⁴. Regretul lui Stahl vizează, vedem, lipsa de timp (pentru activitățile monografiei) a lui D.C. Georgescu, în contextul înglobării sale în institutul lui Sabin Manuilă: „s-a lăsat prins aproape exclusiv...”, „a lăsat toate deoparte...”.

Participanță la campaniile de la Fundul Moldovei, Drăguș, Runcu, Cornova și Șanț (1935, dar și 1936), Marcela Foța l-a cunoscut, se pare, bine pe Mitu Georgescu și enunță un alt tip de regret în ceea ce-l privește: acela că, prin mutarea (și, deci, metamorfoza) aceasta, medicinistul și sociologul Georgescu s-ar fi pierdut în statistică; mai cu seamă că, alături de Herseni, Vulcănescu, Stahl, Mitu ar fi fost unul dintre oamenii „strălucitori” ai monografiei⁵. Vedem că admirația la adresa lui Mitu Georgescu crește gradual în interviul acordat de Marcela Foța sociologului Z. Rostás. Ea spune mai întâi: „Mitu Georgescu era doctor, adică era student la medicină pe vremea aceea. Era un băiat foarte deosebit Mitu Georgescu! Foarte deștept și foarte cultivat. Dar el nu s-a ocupat de medicină. A terminat facultatea de medicină, dar după aceea a intrat la Statistică, și a făcut acolo statistică, probabil în sectorul demografic. Dar sociologie propriu-zisă nu a fructificat. Era un băiat foarte deștept și foarte cultivat”⁶. Abia ghicit aici (nu a fructificat, deși era un băiat deștept și cultivat...), regretul capătă ulterior concretețe: „Mitu Georgescu era un tip foarte deosebit. El ar fi putut să facă ceva mai interesant la deșteptăciunea lui și la cultura lui. Uite, și ăsta-i un om care s-a pierdut în statistică!”⁷.

Găsim totuși necesară nuanțarea acestor regrete, de vreme ce D.C. Georgescu a început să publice studii pe diferite teme abia *după* trecerea la Institutul Central de Statistică, produsă în 1930. Și, anterior publicării, cercetătorul a utilizat tocmai metoda statistică cu care se familiarizase în institut pentru studierea unor chestiuni privind populația satelor, privind obiceiurile alimentare sau locuințele rurale; experiența de statistician i-a folosit, așadar, lui D.C. Georgescu în campanii, iar noi avansăm ipoteza că datorăm articolele științifice care-i aparțin tocmai pregătirii sale statistice.

la noul lui institut, și mi-a dat mie secția agricolă în primire. (Roman Cresin, „Cel mai plăcut concediu pe care l-am avut eu în viață...”, în Rostás, *Sala*, 99). Și, mai târziu, în 1941, s-a întâmplat același lucru; tot Cresin povestește, utilizând – credem – cea mai potrivită formulă pentru a ilustra această tendință acaparatoare a lui Manuilă de a atrage oamenii buni: „Manuilă a luat *toată smântâna*. Era Mitu Georgescu acolo subdirector general, și cam el îi spunea doctorului Manuilă pe cine să ia, pe cine să nu ia” (în Rostás, *Sala*, 103; sublinierea ne aparține).

1 Fișa lui Dumitru C. Georgescu, realizată de Marin Diaconu, în Gusti și colaboratorii, *Cornova* 1931, 762.

2 Rostás, *Monografia*, 141.

3 Stahl, *Amintiri*, 211.

4 Rostás, *Monografia*, 115.

5 „Ei, acolo [în monografii – n.n.] era Herseni, era Vulcănescu, era Stahl, era Mitu, erau din ăștia așa, strălucitori” (Marcela Foța, „Pe vremea mea fiecare era altfel”, în Rostás, *Sala*, 188).

6 Foța, „Pe vremea”, 132.

7 Foța, „Pe vremea”, 144.

E adevărat: cei mai mulți monografiști au debutat în paginile *Arhivei pentru știința și reforma socială* și ale *Sociologiei românești* tot după 1930 (1932, respectiv 1936); dar dacă, dintre cercetătorii lui Gusti, unii publică texte și pe baza experiențelor de teren de dinainte de 1930, primul studiu al lui D.C. Georgescu are în centrul său campania de la Cornova, din 1931, când studiază – cu ajutorul metodei statistice – evoluția demografică a satului în intervalul 1817-1930¹. Niciun rezultat din campaniile monografice anterioare anului 1930 nu e fructificat în studiile publicate de el, deși noi știm că D.C. Georgescu a făcut parte din echipa biologică încă de la prima ieșire pe teren, cea de la Goicea-Mare. Deducem de aici că monografistul devenit statistician a început să scrie (și să publice) abia după însușirea metodei statistice ca metodă de cercetare. De aici, necesitatea nuanțării regretului Marcelei Focșa, cum că D.C. Georgescu s-ar fi pierdut în statistică, pierzând astfel și șansa de a fi un mare sociolog. Noi avansăm ideea că e vorba, de fapt, de un mare câștig în ceea ce-l privește și considerăm relevante întrebări precum: Ar fi făcut altceva, ar fi făcut mai mult D.C. Georgescu în campanii dacă ar fi decis să rămână doar cu experiența sa de medicinist? I-ar fi fost ea suficientă în abordarea/expunerea/explicarea unor probleme privind cadrul biologic al satului? Cine ar fi fost D.C. Georgescu în absența pregătirii statistice și ce regretă, de fapt, monografiștii/monografistele cu privire la persoana sa?

Discuția poate merge în mai multe direcții; un lucru e însă cert: Dumitru C. Georgescu studia chestiuni privind cadrul biologic și înainte de încadrarea sa la Institutul Central de Statistică – nu știm cu ce metode și cu ce rezultate, de vreme ce nu s-a păstrat nimic² – însă atunci când a apărut la orizont perspectiva publicării rezultatelor din campanii, Georgescu a decis să privilegieze studiile în care folosisese metoda statistică. Noi credem, de fapt, că acest proces de transformare, de metamorfoză, a contribuit esențial la edificarea „omului de știință” D.C. Georgescu, care lucra cu o metodă cu care se familiarizase la Institutul Central de Statistică și care putea să încredințeze acum tiparului rezultatele cercetărilor sale. Căci dacă n-ar fi considerat metoda statistică esențială pentru studiile sale, ar fi fost de acord, poate, să publice în *Arhivă...* sau în *Sociologie românească* și observații fragmentare din primele campanii; așa cum a făcut, de pildă, Traian Herseni, cu informațiile strânse la Nerej, în 1927, privind stănele sau câteva gospodării ale localității³. Câteva dintre rezultatele investigațiilor lui Herseni în campania de la Nerej, din 1927, au apărut, astfel, în anii '30, fără prea multe intervenții ulterioare, deși monografistul și-a asumat cumva golurile de cunoaștere, naivitățile și neîndemânarea specifice oricăror începuturi⁴.

O observație finală se impune însă: pe lângă înrăurirea esențială pe care a exercitat-o perioada petrecută la institutul lui Sabin Manuilă asupra lui D.C. Georgescu, această plonjare în statistică a avut totuși repercusiuni asupra modului de redactare a studiilor sale de început; privilegierea cifrelor, a procentelor va duce astfel la eliminarea, până aproape de dispariție, a *omului* din primele sale articole științifice – și, din acest punct de vedere și în această cheie de interpretare, înțelegem regretele Marcelei Focșa.

1 Georgescu, „Evoluția”, 74-117.

2 Ne sunt cunoscute doar titlurile câtorva dintre manuscrisele sale, redactate în urma primelor două campanii și inventariate de Henri. H. Stahl în articolul-privire istorică „Școala monografiei sociologice”. Aceste manuscrise s-ar fi aflat, în 1936, în Biblioteca Seminarului: „Fragment din cadrul biologic” (campania de la Goicea-Mare), „Note cu privire la cadrul biologic”, „Diverse concluzii de ordin general” și „Schite și desene” (campania de la Rușetu).

3 Traian Herseni, „Stăni nerejene”, *Sociologie românească* 7-9 (1936): 12-24; Traian Herseni, „Gospodării țărănești din Nereju”, *Sociologie românească* 11 (1936): 7-21.

4 „Campaniile monografice de început aveau un caracter mai mult experimental, de stabilire a metodei și tehnicii de lucru, încât rezultatele lor sunt inferioare celor obținute mai târziu” (Herseni, „Gospodării”, 7).

BIBLIOGRAFIE

Costea, Ștefan (coordonator), *Sociologi români. Mică enciclopedie*, București, Editura Expert, 2001.

Georgescu, D.C., „Evoluția demografică a satului Cornova 1817-1930”, *Arhiva pentru știință și reforma socială*, an X, nr. 1-4 [ianuarie-decembrie] 1932.

Georgescu, D.C., „Considérations sur l'alimentation de la population paysanne de Roumanie”, *Archives pour la Science et la Reforme Sociale*, XIII-e Année, I, Bucarest, 1936.

Georgescu, D.C., „Problema alimentației țărănești”, *Sociologie românească*, anul I, nr. 2, februarie 1936.

Georgescu, D.C., „Schița antropologică a satului Runcu-Gorj”, *Sociologie Românească*, anul I, nr. 5, mai 1936, București.

Georgescu, Dr. D.C., „Nivelul și compoziția alimentației populației noastre rurale pe provincii”, *Revista de Igienă Socială*, anul X, nr. 1-6, ianuarie-iunie 1940.

Georgescu, D.C., „L'habitation et l'alimentation paysannes de Nerej-Vrancea”, în Henri H. Stahl (dirigée par), *Nerej, un village d'une région archaïque: monographie sociologique*, vol. I, Bucarest, Institut de Sciences Sociales de Roumanie, 1940.

Georgescu, Dr. D.C., *L'habitation et l'alimentation paysannes de Nerej-Vrancea*. Extrait de *Nerej, un village d'une région archaïque*, Bucarest (s.n.), 1940.

Georgescu, Dr. D.C., *L'alimentation de la population rurale en Roumanie*, Bucarest, Éditeur Institut Central de Statistique, 1940.

Georgescu, D.C., „Planul general pentru cercetarea cadrului biologic”, în *Îndrumări pentru monografiile sociologice* redactate sub direcția științifică a d-lui Prof. D. Gusti și conducerea tehnică a d-lui Traian Herseni de Biroul Cercetărilor Sociologice din Institutul de Științe Sociale al României, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940.

Georgescu, Dr. D.C., *Demografia și igiena populației*. Extras din *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș)*, București, Institutul Social Român, 1945.

Gusti, Dimitrie și colaboratorii, *Cornova 1931* (ediție îngrijită de Marin Diaconu, Zoltán Rostás, Vasile Șoimaru), Chișinău, Editura Quant, 2011.

Herseni, Traian, „Stâni nerejene”, *Sociologie românească*, anul I, nr. 7-9, iulie-septembrie 1936.

Herseni, Traian, „Gospodării țărănești din Nereju”, *Sociologie românească*, anul I, nr. 11, noiembrie 1936.

Rostás, Zoltán, *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl (1985-1987)*, București, Editura Paideia, 2000.

Rostás, Zoltán, *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene*, București, Editura Paideia, 2003.

Stahl, H.H., „Școala monografiei sociologice”, în Mircea Vulcănescu, Tr. Herseni, G. Vlădescu-Răcoasa, Em. Bucuța, Ion Zamfirescu, H.H. Stahl, Apostol D. Culea, O. Neamțu, D. Gusti și Școala sociologică de la București, București, Institutul Social Român, 1937.

Stahl, Henri H., *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, București, Editura Minerva, 1981

Vulcănescu, Mircea, Herseni, Tr., Vlădescu-Răcoasa, G., Bucuța, Em., Zamfirescu, Ion, Stahl, H.H., Culea, Apostol D., Neamțu, O., D. Gusti și Școala sociologică de la București, București, Institutul Social Român, 1937.

*** *Îndrumări pentru monografiile sociologice* redactate sub direcția științifică a d-lui Prof. D. Gusti și conducerea tehnică a d-lui Traian Herseni de Biroul Cercetărilor Sociologice din Institutul de Științe Sociale al României, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940.

*** *60 sate românești cercetate de echipele studențești*: anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și dr. D.C. Georgescu, vol. I, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1941.

The Nation as Epistemic Regime:

On the Bucharest Sociological School,
State Consolidation and Interethnic Relations

■ ION MATEI COSTINESCU

[The University of Bucharest]

Abstract

This article analyzes Bucharest Sociological School from the perspective of state consolidation and interethnic relations. It outlines the constitution of a nationalist epistemic regime linking the Romanian people to territory across a multilayered field of discourse and national boundaries. As case studies, I highlight the monographic action, The Encyclopedia of Ro-mania, and the concurrent development of Hungarian rural sociology. These framed an oscillating policy of inclusion/exclusion towards ethnic minorities.

Keywords

Bucharest Sociological School; state consolidation; nationalism; epistemic regime; interethnic relations

Introduction

This article assesses some of the contributions of the Bucharest Sociological School to the project of Romanian nation-state consolidation during the interwar period. It focuses on modalities of addressing the issue of ethnic heterogeneity. The new political context following the formation of Greater Romania in 1918 gave powerful impetus to the established cultural project of Romanian intellectuals of creating a modern nation in a country where traditional communities still predominated. This challenge was now compounded by the existence of strong ethnic particularisms. What makes the Bucharest Sociological School so compelling case of national consolidation is the fact that its transformation of sociology into a „national science” by means of monographic sociological surveys remained cosmopolitan in intellectual outlook and eschewed narrow ethnic affiliations in its research practices. For example, many Hungarian researchers from Transylvania participated in the School’s activities.¹

Far from preempting the defense of the national idea, these international and inter-ethnic exchanges illustrate an important facet of the state’s ongoing

¹ See Keith Hitchins, „Erdelyi Fiatalok: The Hungarian Village and Hungarian Identity in Transylvania in the 1930s”, *Hungarian Studies* 21: 1-2 (2007), 85-99.

battle for the sovereignty of its powers. They contributed to the crystallization of a nationalist epistemic regime' well suited to the dual task of national boundary maintenance and regulatory control over patterns of social loyalties and interactions.

My analysis seeks to clarify certain facets of this epistemic regime across a multidisciplinary field of discourse and political boundaries. To this end, I deploy two intertwined frames of analysis. First, the elaboration of what some scholars have termed a „sedentarist metaphysics”², that is a set of discursive practices linking the Romanian people to territory. In this context, I highlight certain principles of Dimitrie Gusti's (1880-1955) sociological system. These were applied not only in the monographic action, but also in his coordination between 1938 and 1943 of an unprecedented body of scientific knowledge about the nation in the form of *The Encyclopedia of Romania*.³ The Gustian School's comprehensive attempt to map national space also implied the intellectual policing of national borders in the form of methodological debates concerning domestic and international developments in the social sciences. In this context, I highlight the concurrent development of Hungarian rural sociology. Second, I look at the monographic action as modality of framing a dual, oscillating policy of assimilation and exclusion towards ethnic minorities.

Constructing a Sedentarist Metaphysics

Any analysis of these phenomena must start from a brief appreciation of Gusti's institutional position as a crucial interlocutor between the state apparatus, the academic community, and the wider social-national reform movement that he helped to inspire. His roles as founder and leader of the Romanian Social Institute (1921-1939), Minister of Education and Culture (1932-1933), Director of the Royal Cultural Foundation 'Prince Carol' (1934-1939), and Head of the Social Service (1938-1939) have already been analyzed in other works. These official positions show that he was uniquely placed to act as a mediator between the intellectual and political fields. What, then, were the premises that guided the implementation of his vision of an activist sociology?

At the core of Gusti's sociology was an organicist model of national culture overlaid by a determined empirical approach. This model originated with Herder and was creatively adapted by Gusti via the German *Kulturwissenschaften*⁴ pioneered by Wilhelm Wundt, Karl Lamprecht, and Friedrich Ratzel. These scholars sought to build „nomothetic foundations” for the social sciences, in other words to fashion the principles of a single discourse applicable to every field of knowledge.⁵ Gusti's explanatory framework thus militated against any epistemological division of social reality. Since reality itself had a „totalitarian character”, it followed that monographic sociological research must comprehend the nation in its „entire being.” The research data was organized around two core concepts: frames (cosmic,

1 An *episteme* is „the total set of relations that unite, at a given period, the discursive practices that give rise to epistemological figures, sciences, and possibly formalized systems” See Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, 2nd ed., (London: Routledge, 2002), 106.

2 Liisa Malkki, „National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees”, *Cultural Anthropology* 7:1 (1992), 31.

3 *Enciclopedia României*, (eds.) Dimitrie Gusti, C. Orghidan, Mircea Vulcănescu, and Dan Botta, Vols. I-IV, (București: Imprimeria Națională, 1938-1943).

4 These disciplines, such as Wundt's „folk psychology” and Ratzel's „anthropogeography”, complemented the more traditional sciences of the nation. The latter included political history, ethnology, linguistics, philosophy, and economics.

5 Woodruff Smith, *Politics and the Sciences of Culture in Germany, 1840-1920* (New York: Oxford University Press 1991), 3.

biologic, psychic, historic) and their interrelated manifestations (economic, spiritual, cultural, political).¹

Considering that Romania was still a predominantly agrarian nation, the practical starting point had been the study of all „social subunits” of the village. The sociological monographs thus examined all conceivable characteristics of rural life including, but not limited to: geographic conditions, handicrafts and trade, social groups and relations, village government, and popular beliefs. While these comprehensive studies had to start at the village level, Gusti was adamant that the next step must be their gradual extension to cities, regional administrative units, ethnic regions, and finally to the nation as a whole. He also made clear that a genuine science of the nation could not ignore whether a nation „lives far from the influence of other nations...or is surrounded or even intermingled with nations that have tendencies to dominate, or feel called to achieve a mission at odds with the cohabiting nation.”²

The Gustian sociological system thus had certain affinities to Herbert Spencer’s evolutionary schemata, and therefore the advantage of explaining both diachronic and synchronic phenomena in a framework that was holistic. Underpinned by the disciplinary apparatus of the social sciences, backed by a wealth of empirical data, this method enabled the elaboration of nationalist truth-claims from a position of epistemic authority that willed itself unassailable. This is not to downplay the ideological diversity of the School, as well as the methodological differences that emerged as the monographic method matured; moreover, some of Gusti’s closest collaborators such as Henri Stahl (1901-1991) or Anton Golopenția (1909-1951) – to name just a few – evolved into formidable sociologists in their own right. Rather, I wish to emphasize that the more than 600 villages, towns, and regions that had been surveyed³ by 1938 resulted in a conceptual „hardening” of the „nation” as an object of intellectual inquiry and field for political intervention.

An important moment in the conceptual consolidation of the „nation” as a scientific object of study occurred with the publication of the *Encyclopedia of Romania*, an impressive six-volume undertaking, of which only four were published.⁴ The *Encyclopedia* synthesized the current state of research across virtually all fields of social inquiry. It drew contributions from distinguished intellectual figures across both sides of the great ideological divide about the national character between „traditionalists” and „modernizers”, as well as from numerous government officials. This testifies to the importance of this project for all actors concerned with national ideology and national consolidation. As Anton Golopenția explained, this was no „mere dictionary”, but the „unitary representation” of „that great political entity called Romania.” As such, it displayed a „new conception about the meaning and purpose of science [original emphasis].”⁵

1 Dimitrie Gusti, „Știința Națiunii”, *Sociologie Românească* II: 2-3(1937), 51-54.

2 Ibid., 53-56.

3 This was accomplished first by the monographic teams and later by large interdisciplinary teams of researchers and social activists. By 1934, Gusti’s scope had expanded to include rural social work undertaken by the volunteer Royal Student Teams. The activity of the teams was preceded by a quick sociological survey of the villages selected for interventionist policies order to identify their principal problems. This gave new momentum to the established research strategy, solidified the theoretical bases of monographic research, and contributed to the institutionalization of sociology as a science. See Zoltán Rostás, *Strada Latină nr. 8*, (București: Curtea Veche, 2009), 19-22.

4 The fifth volume was actually completed and typeset at the National Printing Office, but was included on the list of banned publications by the communist authorities and destroyed. See „Biographical Note”, in Dan Botta, *Limite Și Alte Eseuri*, (coord.) Dolores Botta (București: Editura Crater, 1996), 359.

5 Anton Golopenția, *Opere Complete, Vol. I. Sociologie*, (ed.) Sanda Golopenția (București: Editura Enciclopedică, 2002), 132-133.

The *Encyclopedia* was conceived as a true national monograph, in that it reversed the hitherto „bottom-up approach” of the monographic surveys. Its overall organization followed the „frames and manifestations” paradigm. Revealingly, the first two volumes, published in 1938 and 1939 respectively, were entitled *The State* and *The Country* (*Țara Românească*).¹ This should alert us to other moves having to do with defining the nation. The first volume debuts with an explanation by Gusti concerning the principles governing the „Science of the Nation.” Gusti’s exposition was immediately followed by an excursus penned by Nicolae Iorga on the „Origins, Character, and Destiny of the Romanian People.” Therein, Iorga traced the Thracian descent of the Romanians.² A less primordialist approach would have proceeded with the Daco-Roman origins of the Romanians. The Thracianist argument was forcefully restated by the historian Constantin Giurescu in the section dealing with „The History of the Romanians”. Giurescu asserted that the history of the Romanians unfolded over a vast territory associated with the Thracians, „from the Vistula to Aegean Sea, and from the Bug to the Adriatic...,” but that „most of all the Romanians have been „tied to the core of this territory [emphasis mine].”³

The remainder of the first volume continues with an explanation of the state seal and then proceeds to analyze virtually all state institutions ranging from the Constitution to the penal system. It also includes chapters about the social organization of diverse social strata such as workers and peasants, as well as a thorough demographic survey based on age groups, sexes, population density, ethnicity, and religious denomination – to name just a few categories of analysis. Volume II goes into even greater depth, detailing the administration of the country based on regional administrative units (*județe* and *plase*). It then proceeds with monographic outlines of each *județ*, summaries structured yet again according to the principle of „frames and manifestations.” What is striking about this volume is the conspicuous absence of ethnic data and information in spite of the stated attempt to present a comprehensive picture of the country.

The Epistemological Defense of the Nation

This formidable disciplinary apparatus readily lent itself to deployment in support of of state borders and boundary-maintenance between Romanians and minority populations. In a programmatic article⁴ for the periodical *Romanian Sociology*, one of the flagship publications of the Gustian School, Anton Golopenția advocated an important role for the social sciences in shaping foreign policy. Since the geographical extent of nations was not to be confused with their political organization within clearly defined state borders, significant groups of „kinsmen” (*cosângenii*) often lived within neighboring states. These neighboring states, along with the Great Powers, constituted the „political environment” of a particular state. Consequently, such groups of co-nationals could become „bastions” of state borders, especially „if they [were] settled adjacent to them.” The task of the social sciences was to gather as much information as possible about groups of „kinsmen” living across state borders, so that this data could be utilized in the „service of the

1 Volume III (1939) examined the national economy in terms of „frames and production”. Volume IV (1943) detailed the consumption and distribution aspects of the economy. Volumes V and VI would have concentrated on national culture.

2 Nicolae Iorga, „Originile, Firea Și Destinul Poporului Român”, in *Enciclopedia României*, Vol. I. *Statul*, 33.

3 Constantin Giurescu, „Istoria Românilor”, in *Enciclopedia*, Vol. I., 51.

4 Anton Golopenția, „Contribuția Științelor Sociale la Conducerea Politicii Externe”, *Sociologie Românească* II: 5-7 (1937), 193-195.

State.”¹ It is not difficult to see how the same logic applied in reverse to national minorities living within in the Romanian state and, by extension, to the neuralgic issue of Hungarian irredentism.

The concurrent flowering of Hungarian rural sociology complicated this issue for the Gustian School. Hungarian village research was inspired by the populist (*népi*) movement. By virtue of their great sociographic literary works², the populists stimulated the formation of village reform groups both inside and outside the border of Hungary. At the same time, Hungarian rural sociology owed much to the monographic method of investigation pioneered by Gusti and the Romanian Social Institute. Not surprisingly, this produced a deeply ambivalent attitude, characterized in equal measure by fertile intellectual exchanges and heated polemics.

The two schools popularized each other's work. No less a personality than László Németh, one of the foremost theoreticians of populism, traveled to Romania and had appreciative things to say about in the Hungarian press about the activity of the Gustian School. The School also established close links with the Transylvanian village reform movement centered around such publications as *Erdélyi Fiatalok*, *Hitel*, and the more left-wing *Korunk*.

These intellectuals shared with Gusti an appreciation of the determinant social role of the peasantry and saw in their association with the Gustian School a good opportunity to secure their place as a minority in Greater Romania.³

At the other end of the spectrum of relationships with Hungarian intellectuals, we find arguments concerning the discipline of political geography and the geopolitical implications of its methodology. An article in *Romanian Sociology*, authored by D.C. Georgescu and entitled „Magyar Revisionist Arguments”⁴, conveys the flavor of these polemical exchanges. The article was in response to a study authored by a certain A. Ronai. Ronai had argued that the post-World War I redrawing of national borders based on ethnic criteria flouted the fundamental orohydrographic unity of the Carpatho-Danubian basin as the natural setting of a coherent Hungarian state. Such a state, he reasoned, was logically based on the readily available networks of communication and exchange between the geographical center located in Budapest and the Transylvanian periphery. Georgescu's response was to label Ronai a naïve determinist. In his view, „civilization and technics” were well capable of emancipating human beings from their natural environment.⁵ By implication, the Carpathians were no obstacle to the integration of Transylvanian Romanians into Greater Romania.

The national-integrative aspects of all these intellectual démarches are underscored in the case of the Transylvanian Roma, though their circumstances were atypical in some respects. Although statistics concerning their preponderance vary, the Roma were clearly the least integrated minority. From a nationalist standpoint, they were perceived differently from other groups such as the Hungarians or the Germans, who were less prone to assimilation partly because they possessed institutionalized high cultures. The rural monographic surveys of the 1930s also examined

1 Ibid., 193-194.

2 For a classic example see Gyula Illyés, *Poporul Pustelor* [A *puszták népe/People of the Puszta*], trans. Emil Giurgică (București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1952). This autobiographical novel was first published in 1936.

3 Zoltán Rostás, „Școala sociologică gustiană văzută de la Budapesta”, *Secolul 21*, no. 1-6 (2012), 149-158; Hitchins, „Erdélyi Fiatalok”, 91.

4 D.C. Georgescu, „Argumente Revizioniste Maghiare”, *Sociologie Românească* I: 7-9 (1936), 66-71. For an article in the same genre touching on the issue of Bulgarian claims on Dobrogea see C. Noe, „Balcanismul și 'Revista Geografică Română'”, *Sociologie Românească* III: 7-9 (1938), 421-423.

5 Georgescu, „Argumente”, 68-69.

Roma communities. The chief question addressed was their potential for integration into Romanian society.¹

An article titled „The Integration of the Gypsies From Șanț (Năsăud) in the Romanian Community of the Village”² reveals the modalities whereby the Roma were implicated in a hegemonizing discourse of exclusion, purification, and inclusion. „The Gypsies are one of the most curious people”, asserts the opening sentence, by virtue of their „origin, customs, and language, and above all their nomadic ways.” This sets the stage for a typical civilizing fable with a clear disciplinary intent, and which shows the subordination of the Roma to both the methodological demands of Gustian sociology and to the policies of the local authorities. The integration of the Roma is sutured here by a mechanism of inclusion based on exclusion, underwritten by the articulation of difference. Interspersed throughout the wider village community, who often resented their presence because of their unruly behavior, the Roma of Șanț bore witness to the salutary effects of a sedentary lifestyle. For the Romanians, being „much more numerous and superior in all respects”, succeeded in time „to impose on them certain forms of life which lessened the differences between them.”³ The key moment in the subsequent melioration of interethnic relations was marked by the almost ritualized expulsion of the Roma from the consecrated space – the newly built Orthodox church was located there – of the village center. The author recounts how the Roma were bought off, threatened by the mayor, and then finally „tricked” into moving to the geographical periphery of the village. Revealingly, the „trickery” was accomplished through the cooptation of the most stubborn resisters to the move into the local administrative structure.⁴ By way of showing the steady progress achieved henceforth, the article concludes by outlining a comparative socio-cultural typology asserting a convergence in the folkways and living standards of the two groups, which nonetheless retained a separate identity despite the occurrence of intermarriage.

Conclusion

The Roma of Șanț may thus justifiably be regarded as a microhistorical case of „internal colonialism”⁵. In this instance, the ethnic integration of a peripheral group was clearly driven by a thrust towards administrative centralization backed by claims of ethnic superiority of the core group and the corresponding hierarchized allocation of social roles. Whether this model may also be extended to the monographic action as a whole remains an open question awaiting further empirical research and theoretical adaptation.

It is, however, clear that the epistemological defense of the Romanian nation conducted by the Bucharest Sociological School was instrumental in creating an integrative, hegemonic national ideology, ideally suited for state consolidation. At the same time, the fact that the Gustian School actively engaged in wide-ranging

1 See also Viorel Achim, *The Roma in Romanian History*, trans. Richard Davies (Budapest: CEU Press, 2004), 4.

2 Aurel Boia. „Integrarea Țiganilor din Șanț (Năsăud) in Comunitatea Românească a Satului”, *Sociologie Românească* III: 7-9 (1938), 351-365.

3 Ibid., 352

4 Ibid., 353.

5 I highlight certain aspects of Hechter’s seminal model. The emphasis here is on the thrust towards administrative centralization and the persistence of cultural distinctions rather than on the regional effects of uneven economic development. See Michael Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966* (Berkeley: University of California Press, 1975), 37-39.

intellectual exchanges with both native and minority/across the border interlocutors shows that the interwar state consolidation was predicated on the continuing elaboration of nationalism as a traveling modular form embedded in transnational networks of knowledge and power.

BIBLIOGRAPHY

- Boia, Aurel, „Integrarea Țiganilor din Șanț (Năsăud în Comunitatea Românească a Satului”, *Sociologie Românească*, An. III, no. 7-9 (1938), 351-356.
- Borbándi, Gyula, *Der Ungarische Populismus*, (München: Aurora Bücher, 1976).
- Burchell, Graham, Gordon, Colin, and Miller, Peter, (eds.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, (Chicago: University of Chicago Press, 1991).
- Foucault, Michel, *The Archaeology of Knowledge*, 2nd ed., (London: Routledge, 2002).
- Georgescu, D.C, „Argumente Revizioniste Maghiare”, *Sociologie Românească*, An. I, no.7-9 (1936), 66-71.
- Golopenția, Anton, „Contribuția Științelor Sociale la Conducerea Politicii Externe”, *Sociologie Românească*, An. II, no. 5-7 (1937), 193-196.
- Golopenția, Anton. *Opere Complete, Vol. I. Sociologie*, edited by Sanda Golopenția, (București: Editura Enciclopedică, 2002).
- Giurescu, Constantin, „Istoria Românilor”, in Dimitrie Gusti et al. (eds.), *Enciclopedia României, Volumul I. Statul*, (București: Imprimeria Națională, 1938), 51-58.
- Gusti, Dimitrie, „Știința Națiunii”, *Sociologie Românească*, An. II, no. 2-3(1937), 49-59.
- Gusti, Dimitrie, Orghidan C., Vulcănescu Mircea, and Botta, Dan, (eds.), *Enciclopedia României*, 4 vols., (București: Imprimeria Națională, 1938-1943).
- Hechter, Michael, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966* (Berkeley: University of California Press, 1975).
- Hitchins, Keith, *Rumania, 1866-1947*, (Oxford: Clarendon Press, 1994).
- Hitchins, Keith „Erdélyi Fialatok: „The Hungarian Village and Hungarian Identity in Transylvania in the 1930s”, *Hungarian Studies*, Vol. 21, no. 1-2 (2007), 85-99.
- Illyés, Gyula, *Poporul Pustelor*, translated by Emil Giurgică, (București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1952).
- Iorga, Nicolae, „Orginea, Firea Și Destinul Poporului Român”, in Dimitrie Gusti et al. (eds.), *Enciclopedia României, Volumul I. Statul*, (București: Imprimeria Națională, 1938), 33-41.
- Livezeanu, Irina, *Cultural Politics in Greater Romania*, (Ithaca & London: Cornell University Press, 1995).
- Malkki, Liisa. National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees”, *Cultural Anthropology*, Vol. 7, no. 1 (1992), 24-44.
- Momoc, Antonio, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*, (București: Curtea Veche, 2012).
- Noe, C. „Balcanismul și ‘Revista Geografică Română’”, *Sociologie Românească*, An. III, no. 7-9 (1938), 421-423.
- „Notă Biografică”, in Dan Botta, *Limite Și Alte Eseuri*, coordinated by Dolores Botta, (București: Editura Crater, 1996), 357-359.
- Ornea, Zigu, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treileilea*, (București: Editura Eminescu, 1980).
- Rostás, Zoltán, *Strada Latină nr. 8*, (București: Curtea Veche, 2009).
- Rostás, Zoltán, „Școala sociologică gustiană văzută de la Budapesta”, *Secolul 21*, no. 1-6 (2012), 149-158.

Salamon, Martin L., „The Relations between the Romanian and the Hungarian Sociologists in the Interwar Period”, *Acum 2011*, Vol. 5, no.1 (2011) <http://www.cooperativag.ro/the-relations-between-the-romanian-and-the-hungarian-sociologists-in-the-interwar-period/> (accessed July 11, 2013).

Văcărescu, Theodora-Eliza, „Trei în unu sau Despre cum încap dreapta, stânga și centrul în aceeași oală. O abordare comparată de istorie orală a Școlii sociologice de la București”, *Sociologie Românească*, Vol. X, no. 2 (2012), 21-41.

Sociologia monografică în perspectiva etnografiei critice americane

■ ȘERBAN VĂETIȘI

[Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca]

Abstract

The paper attempts to reconsider some theoretical and methodological principles practiced by the Bucharest School of Sociology by invoking some concepts put forward by the so called Critical Ethnography. It considers three major ideas of the Monographic Sociology, that can be also found as theoretical assumptions of the postmodern critical ethnographic theory, in an interesting parallel that can be, thus, reconstructed and further suggested as useful paradigm within current approaches in social sciences and policies: interdisciplinarity, activism and criticism. The paper concludes on the contribution that the Monographic School may have to the current social theory, research and policy developed today in Romania.

Keywords

Monographic School; critical ethnography; interdisciplinarity; activism; criticism

Afirmăm dintru început necesitatea recuperării Școlii monografice și recunoașterea ei ca tradiție utilă în discipline care se (re)formează acum în România (precum antropologia culturală), se redefinesc, ieșind din izolarea naționalistă (precum folclorul sau etnologia), sau se reorientează metodologic (și) spre abordarea calitativă (precum sociologia), respectiv se formulează ca discursuri critice noi (precum studiile culturale). Din punctul nostru de vedere, făcut explicit în articolul de față, principala contribuție a Școlii monografice nu o constituie atât „metodologismul” său (prezentarea extensivă, și adesea repetitivă, a tehnicilor, strategiilor, planurilor etc. unei cercetări monografice), cât *teoria* (sau filozofia) sa: o teorie etnografică, foarte modernă și deschisă unor „aplicații” și „practici” dintre cele mai fecunde.

Metodologia gustiană era în mod hotărât una calitativă, iar proiectul său era unul deosebit de ambițios, care viza nu doar *monografierea* (și deci panoramarea și înțelegerea) ci și *îmbunătățirea* vieții (adică formularea unui „plan de intervenție”) în comunitățile studiate. Din aceste considerente Școala monografică se înscrie pe direcții care au făcut carieră în a doua parte a secolului XX în științele sociale, fiind apreciate până astăzi (și util a fi recuperate), precum: „acțiunea socială”, antropologia aplicată, activismul socio-cultural și proiectele de

„dezvoltare comunitară”.¹ Alături de acestea, prin metodele și pedagogia elaborate, Școala a favorizat, metodologic vorbind, *interdisciplinaritatea* (prin studierea realității sociale din perspectiva combinată a unor științe particulare) iar, teoretic, *criticismul* (prin delimitarea de sociologia speculativă și reevaluarea critică a unor afirmații care căpătaseră valoare de dogmă despre realitatea socio-culturală românească).²

Aceste trei aspecte, asupra cărora intenționăm să ne oprim, *interdisciplinaritatea*, *criticismul* și *activismul*, sunt teoretizate în cuprinsul științelor sociale de studii recente, precum cele înscrise în curentul „etnografiei critice”, îndeosebi în accepțiunea formulată în universitățile americane.

Apreciem, astfel, că principală caracteristică și valoare a monografiei sociologice gustiene (reprezentată de contribuțiile teoretice și pedagogice ale lui Dimitrie Gusti și ilustrată și dezvoltată îndeosebi prin scrierile lui Henri H. Stahl) a constat în faptul că a fost „etnografică” – într-un sens care avea să se dezvolte ulterior, sub acest termen, și care a înglobat interdisciplinaritatea, criticismul și activismul, formulate la nivel teoretic și practic de curentul postmodern „criticist” american al etnografiei. Vom încerca să recitim aserțiuni și practici ale Școlii din această perspectivă a unui discurs critic contemporan novator, care a avut (și are) o influență majoră în științe precum antropologia culturală, sociologia sau studiile culturale și care poate dezvolta, la limită, o influență „neașteptată” asupra practicilor cercetării sociale și politicilor publice în România contemporană.

Introducere: Stahl și „perspectiva critică americană”

În 1980 Henri H. Stahl, reprezentant major al Școlii monografice, a conceput și coordonat un volum omagial, „la o sută de ani de la nașterea marelui cărturar și cetățean care a fost Dimitrie Gusti”, în care sunt reevaluate multe dintre direcțiile pe care le-a deschis activitatea lui Gusti în cadrul Școlii. Volumul, intitulat *Studii critice*, se deschide cu unul dintre cele mai concise și autorizate studii despre Gusti și activitatea Școlii monografice, intitulat tocmai „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”.³ Sunt atinse în acest eseu aspecte precum: „climatul științific în care s-a format”, „«unealta» metodologică de investigare a realităților sociale”, „teoria sociologică”, „organizarea instituțională a cercetărilor sociale” sau „activitatea profesorală” a lui Dimitrie Gusti și, consecutiv, a Școlii monografice, după cum sunt sugerate și câteva aspecte critice ale activității acesteia. Propunem reevaluarea de față pornind de la acest text și de la anumite idei pe care acesta le vehiculează, restrospectiv, în anii '80, adică la o distanță de 40-50 de ani de la vârful de activitate al Școlii.⁴

1 Cf. Dumitru Sandu, „«Ridicarea satului» prin el însuși. Ideologii și practici în interbelicul românesc”, în *Secolul 21*, 1-6 (2012): 215-244. Într-o intervenție recentă, Vintilă Mihăilescu afirmă explicit: „în toată opera Școlii Gusti există o serie întreagă de idei, de soluții pe care ar trebui ca noi să le reciclăm, adică să le folosim în prezent – și o facem foarte puțin” (Vintila Mihailescu, „O reasezare în istoria socială a perioadei interbelice prin «cazul» Școlii Gusti”, *Dezbateri în jurul numărului Les études sociales* dedicat Școlii Gustiene, București: Institutul francez, 26 februarie 2013).

2 Această din urmă contribuție constituie o idee nu foarte evidentă, care a fost pusă în lumină în anii din urmă îndeosebi de demersurile „recuperatorii” de istorie socială ale lui Zoltán Rostás, cf. Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl* (București: Paideia, 2000); Zoltán Rostás, *Strada Latină nr. 8. Monografiști și echipieri gustieni la Fundația Culturală Regală „Principele Carol”* (București: Curtea Veche, 2009).

3 Henri H. Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, în *Dimitrie Gusti. Studii critice* (București: Editura Științifică și Enciclopedică), 9-53.

4 Nu este locul aici să reluăm activitatea și producțiile Școlii. Sunt îndeobște menționate cercetările desfășurate între 1925 și 1936 în localitățile Goicea-Mare, Rușețu, Nerej, Fundu Moldovei, Drăguș, Runc, Cornova și Șanț, adică zone rurale din România interbelică. Există mai multe argumente pentru această opțiune: legate de distribuția propriu-zisă a populației

Apreciem (și considerăm relevant) tipul de istorie critică propus în acest studiu de Henri H. Stahl din cel puțin trei motive: (i) Henri H. Stahl a fost unul dintre colaboratorii cei mai constanți ai lui Gusti, cunoscând intim organizarea și activitatea Școlii; (ii) a manifestat în scrierile sale un interes viu pentru evaluarea istorică și critică atât a societății românești¹, cât și a grupului profesional din care făcea parte²; (iii) respectiv, a fost unul dintre autorii care au produs, probabil, monografia cea mai semnificativă în spiritul Școlii: monografia Nerejului.³ Remarcabil, Henri H. Stahl a produs în anii '80 și un studiu critic singular⁴, de reevaluare metodologico-textuală a unor vârfuri ale culturii oficiale (precum Blaga, Noica și Eliade), ideologic utili naționalismului ceaușist (și intrați, astfel, în „galeria” modelelor intelectuale și a autorilor naționali), dar criticabili din perspectiva științei sociale și a instrumentării lor ideologice. Cu această lucrare Stahl ilustrează tendința criticistă (chiar și textualistă) a „noii etnografii”.

Noua etnografie critică americană își are originea teoretică în *teoria interpretativistă* a lui Clifford Geertz (care reia și amplifică idei deja exprimate de Franz Boas și teoria *particularismului istoric*, sub influența *relativismului*, *textualismului* și a *filozofiei deconstructiviste* dezvoltate începând cu anii '70). Astfel, în cadrul reevaluarilor și experimentelor postmoderne din anii '80 o serie de antropologi (dar și autori proveniți sau formați în alte discursuri) s-au orientat spre etnografie ca formulă *descriptivă* care permitea reflecția *critică* asupra „culturii” (de pildă, prin interogații reflexive privind propria poziționare a antropologului și a culturii antropologului pe teren exprimate la nivelul descrierii și textualizării cunoașterii), respectiv experimentarea unor noi descrieri ale culturii, care să integreze (și crediteze) vocile subalterne ale celor descriși, și astfel să le ofere o posibilitate de re poziționare a lor, dincolo de relația dezzechilibrată cercetător occidental/nativ primitiv, ca expresie a unui raport de putere ilustrat de istoria colonială.⁵ Astfel, o serie de discursuri critice, majoritatea (re)chestionând construcții și relații socio-politice constituite istoric, precum relațiile Occident/Orient, rasiale, de clasă, de gen etc. au adoptat noua etnografie critică pentru a deconstrui, prin descrierea acestor relații, raporturile de putere, respectiv a afirma o poziție favorabilă celor anterior excluși (din istorii oficiale, din cultura normativă, din „știința normală”). Colonialismul, rasismul, naționalismul, sexismul și, în genere, toate formele de hegemonism care au privilegiat poziții de putere și control (inclusiv sub raportul producerii de cunoaștere asupra ceilalți) au primit o critică „neșteptată” din partea unui discurs aparent neutru, întrucât descriptiv, dar

României, preponderent rurală, de teoria *reformei* și a viziunii asupra *națiunii*, cât și de faptul că s-a dorit studierea *problemelor sociale* – mai evidente și mai simplu de monografiat în zonele rurale; cf. Henri H. Stahl, coord., *Dimitrie Gusti. Studii critice* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980).

1 Vezi Henri H. Stahl, *Probleme confuze din istoria socială a României* (București: Editura Academiei Române, 1992).

2 Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”* (București: Minerva, 1981).

3 Henri H. Stahl, *Nerej, un village d'une région archaïque*, 3 volume (București: Institutul de Științe Sociale), 1939, este printre puținele lucrări românești citate ca și contribuții majore în volume de referință în știința socială europeană (*Nerej...* este invocat, de exemplu, în Jean Poirier, sub dir., *Ethnologie générale* (Paris: Gallimard, 1968)).

4 Henri H. Stahl, *Eseuri critice. Despre cultura populară românească* (București: Minerva, 1983).

5 Autori precum Lila Abu-Lughod, Ruth Behar, James Clifford, Vincent Crapanzano, Norman Denzin, Michael M.J. Fischer, Deborah A. Gordon, George E. Marcus, Paul Rabinow, Renato Rosaldo, Jim Thomas, Stephen A. Tyler, Kamala Visweswaran ilustrează în diferite stilistici această „nouă etnografie” critică. Am discutat *in exenso* contribuția acestor autori la reînnoirea discursului antropologic precum și resorturile, caracteristicile, teoriile și formulele acestor etnografii critice în lucrarea noastră *Noile teorii etnografice și conceptul de descriere a culturii* (Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene, 2008).

care a fost dublat de un viguros corpus teoretic care i-a fixat o influență semnificativă și decisivă în știința socială contemporană. Multidisciplinaritatea și interdisciplinaritatea, experimentalismul și criticismul, activismul politic și propunerile de reconsiderare culturală și politică a marginalilor și exclușilor apar ca formule firești în scrierile acestor autori și se integrează logic în argumentațiile care dublează descrierile/rescrierile culturale. Din acest motiv aceste etnografii au un pronunțat stil teoretic, textual și ideologic.

Aceste tendințe recente în antropologia culturală occidentală (îndeosebi americană, dar cu influențe care merg până la reconsiderarea antropologiei culturale ca știință) au funcționat și funcționează, desigur, în paralel cu evoluția sociologiei monografice în România. Nu dorim, prin urmare, să trasăm aici nicio comparație între antropologia/etnografia americană sau occidentală contemporană și sociologia monografică românească interbelică, ci doar să semnalăm relevanța unui discurs teoretic-critic recent, din perspectiva căruia putem să aruncăm o nouă lumină asupra sociologiei monografice în România. Și aceasta, tocmai întrucât putem remarca modernitatea/actualitatea unor formule teoretice, metodologice și politice formulate în cadrul Școlii monografice, perfect utile și fecunde și azi, și, în plus, relevante din perspectiva unui discurs științific contemporan.

Ca un comentariu metacritic am putea trasa, însă, încă o apropiere între cele două perspective, dincolo de „criticismul”, implicit sau manifest, al diferitelor formule, atât teoretice (programatice), cât și efective (de descriere culturală) în ambele cazuri, și anume „*utopismul*” lor. Atât monografia sociologică gustiană, cu ambiția sa de a produce monografii sintetice „corecte metodologic”, cât și etnografiile critice „posthegemonice”, care urmăresc prin descriere eliberarea unor categorii culturale „corecte politic” urmăresc, în fapt, descrieri „ultimative” asupra unor condiții sociale care solicită atenție sau intervenție imediată. Aceste caracteristici țin, evident, de trăsătura politică, activistă, implicată în ambele tipuri de teorii etnografice și etnografieri.

Școala monografică între utopie și criticism

Formula utopiei este vehiculată încă dintru început în eseu sintetic al lui Stahl și expusă drept trăsătură parțială (sau efect secundar) a activității lui Gusti („[R]ecunoscând ce ni se pare a fi fost deosebit de valoros în străduințele sale, de asemenea, mărturisind, fără părere de rău, ce a fost insuficient lămurit și uneori de-a dreptul *utopic* în scopurile pe care le-a urmărit...”).¹

Zoltán Rostás în seria de interviuri luate în anii '80 lui Stahl² conceptualizează prin mijlocirea aceluiași concept de *utopie* activitatea Școlii, atmosfera intelectuală și politică din jurul acesteia, precum și retrospectiva „personalizată” furnizată de unul dintre personajele principale ale sociologiei monografice din România. Stahl se prezintă în acest interviu de istorie orală drept un critic nu doar al istoriei și relațiilor socio-culturale din România secolului XX ci și al grupului profesional din care face parte, Școala monografică, care, dimpreună cu metoda sa, devin subiect al unei reevaluări critice, al unei contextualizări ideologice, politice, culturale și științifice. Din nou, această trăsătură „autocritică” o regăsim și în rândul antropologilor „reflexivi” „postmoderni”.

Stahl vede, în primul rând, în utopia monografică un metodologism *totalist*, care nu lasă loc pentru studiul problemelor sociale.

1 Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 9, s.n..

2 Rostás, *Monografia ca utopie*.

Era mai mult o demonstrație de metodă, de tehnică [...] Până la urmă socotesc că încercarea de a face o monografie de sinteză din toate punctele de vedere într-un singur discurs este *utopică*. Și inutilă. E irealizabilă și inutilă. [...] Un doctor s-a dus de a studiat sănătatea, și altul a studiat formele de rudenie. Păi, cum să faci sinteză între astea două aspecte care nu se pot îmbina? Adică, oamenii n-au știut ce caută. [...] Lucrarea științifică nu poate să-și puie ambiția să rezolve problema aceasta a unei monografii *totale* a unei localități. Nu se poate. Sunt așa de multe elemente care nu au legătură între ele, încât nu le poți povesti dintr-o singură dată. Trebuie să te axezi pe probleme. Numai așa se poate face o treabă serioasă. Problema aceea – repet – analizată *pluridisciplinar*.¹

Soluția „axării pe probleme”, era realizabilă în opinia lui Stahl fie prin alcătuirea de „monografii sumare”², care se centrează pe anumite aspecte ale realității sociale, în detrimentul unei tratări „totale”, fie prin urmărirea unor teme (probleme) sociale. Aceste formule pot fi regăsite în modul în care Stahl însuși și-a conceput și scris opera (de pildă, prin studierea unor probleme de istorie socială, precum cele dedicate satelor devălmașe sau eroului eponim), dar și la alți reprezentanți ai sociologie monografice, precum Anton Golopenția, prin decelarea unor probleme, tratate succesiv (precum în studiul său *60 de sate*) sau Xenia Costa-Foru, prin centrarea pe un aspect anume al monografierii (monografia familiei) etc.

În sine, aceste soluții și realizări țin de o viziune modernă asupra realității sociale, pragmatică și critică, spre care studiile calitative, de altfel, au mers în secolul al XX-lea. Este suficient să ne gândim cum a evoluat înțelegerea antropologiei culturale în știința occidentală, de la monografia „exhaustivă” a Insulelor Trobriand propusă de Bronislaw Malinowski (1922) (devenită canonică în etnografie), la antropologiile tematice din anii ‘60-’70 (exprimate inclusiv la nivel terminologic prin dezvoltarea unor „sub-antropologii” precum antropologia economică, antropologia politică, antropologia genului etc.). Mai recent, noua etnografie critică a denunțat inclusiv teoretic „totalismul” viziunii clasice, opunându-se totodată înseși ideii de canon. Stahl nu face altceva în aceste interviuri decât să se războiască cu „canonul” impus de Gusti, recunoscându-i, totodată, desigur, meritele profesorului său.

Celălalt aspect definitoriu al monografiei gustiene, scos în evidență de citatul de mai sus, și anume „pluridisciplinaritatea” (sau multidisciplinaritatea) este, din nou, o trăsătură spre care au mers științele sociale (și, desigur, cercetarea calitativă) în secolul XX, și prin urmare o contribuție valoroasă, demnă de recuperat, a școlii monografice. În esul din 1980 Stahl se arată conștient de valoarea acestei metode, pe care, în spiritul „sintezei” dar și al „centrării pe probleme” o vede exprimată sub forma unei contribuții combinate din partea mai multor discipline, care interacționează în vedere producerii unui studiu comun, adică drept *interdisciplinaritate*:

... [S]e încearcă nu numai cercetări multidisciplinare, ci și *interdisciplinare*, căutându-se modalități de a opera o sinteză între toate disciplinele sociale particulare, nu doar o juxtaținere a lor, sinteză fundamentată nu numai empiric, ci pe baza unei teorii sociologice deplin constituite.³

Gusti a putut argumenta această interdisciplinaritate, dincolo de resorturile metodologice, și ca o consecință a legii paralelismului sociologic⁴, exprimată ca „paralelism al științelor sociale particulare”.⁵ Stahl vede o influență a lui Herbert Spencer

¹ Rostás, *Monografia ca utopie*, 76-78, s.n.

² cf. Rostás, *Monografia ca utopie*, 148.

³ Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 11.

⁴ Dimitrie Gusti, *Opere*, vol. 1, ediție de Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu (București: Editura Academiei R.S.R., 1968), *passim*.

⁵ Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 17.

aici, cu a sa *Classification of Sciences* (1864), însă și o soluție găsită de Gusti pentru a „lămuri modul în care toate aceste științe particulare sunt coordonabile între ele”.¹ Interesant, acest „anti-ierarhism” al științelor particulare este conceput în sistemul gustian din perspectiva sociologiei, ca „supra-disciplină”, menită să producă, de fapt, această „coordonare”, și să organizeze, epistemologic vorbind, cunoașterea. Privind, din nou, din perspectiva etnografiilor critice, aceasta apare drept o „soluție” comună teoretizărilor recente în etnografie, atât ca privilegieri a discursurilor plurale, non-ierarhice, cât și ca subsumare a tuturor „descrierilor culturale” unui discurs înglobant, descriptiv, critic și teoretizant, precum noua etnografie se dorește a fi.²

În fine, o altă direcție pe care, la o privire retrospectivă, o deschide și o ilustrează monografia gustiană, este „criticismul”. Din perspectiva etnografiei critice contemporane, direcția critică în monografia sociologică poate fi observată la mai multe niveluri: independența și delimitarea de modele teoretice (și ideologice) anterioare sau contemporane; favorizarea unei perspective istorice, empirice și materialiste asupra realității sociale, în detrimentul viziunilor idealiste, psihologice și spiritualiste; înțelegerea constructivistă a realității sociale; în fine, deschiderea spre acțiunea socială și activismul cultural. Toate acestea sunt comentate în culegerea din 1980 coordonată de Stahl drept achiziții importante ale Școlii monografice și ale viziunii sale teoretice. Vorbind despre raportarea lui Gusti la „sociologia clasică”, de pildă, Traian Herseni, un alt reprezentant central al Școlii, comentează în articolul său din volum:

El [Gusti] povestește singur în *Fragmente autobiografice: Autosociologia unei vieți, 1880-1955*, cum a plecat, la 19 ani, în 1899, la studii în Germania și anume la Universitatea din Berlin. Acolo, „singurul care avusese curajul a anunța un curs despre sociologie” era G. Simmel. D. Gusti l-a audiat cu „cel mai mare interes”, dar a a fost „deceționat” atât de cursurile, cât și de scrierile sale. De ce? Pentru că „erau alcătuite din minunate eseuri, expuse cu pasiune și sub formă foarte abstractă. Pe Simmel nu-l interesa ceea ce se întâmpla în societate...”³

Această idee, de a cere de la știința socială să pornească dintr-o preocupare pentru societate și problemele sociale, iar nu dintr-un interes abstract, teoretic sau „eseistic”, asupra societății constituie deja o poziție critică. Gusti leagă însă această poziție de o anumită frondă, de „independență” față de formule criticabile, precum și de caracterizarea demersului „științific” în funcție de abordarea „realistă”, „critică”, „sintetică”, înțeleasă implicit drept superioară celei „idealiste”:

Nu aparțin nici unei școli filozofice; sunt pentru o filozofie științifică, pentru o filozofie *critică-realistă*, adică pentru o filozofie sintetică-critică a realității, a realității analizate de științele particulare.⁴

Gusti era un istorist, un „anti-idealism” și „anti-psihologism” (în ciuda perspectivei sale voluntariste asupra societății):

¹ *Ibid.*

² Diversi autori și lucrări, precum D. Soyini Madison, *Critical Ethnography: Methods, Ethics, and Performance* (Thousand Oaks: Sage Publications, 2005), Paul Willis, *The Ethnographic Imagination* (Cambridge: Polity Press, 2000) sau George W., Noblit, R. D. Hare, *Meta-Ethnography: Synthesizing Qualitative Studies* (Newbury Par: Sage 1988) sugerează ideea că etnografia, ca „descriere a culturii”, este cel mai potrivit discurs contemporan pentru exprimarea, teoretizarea și chestionarea critică a realității sociale.

³ Traian Herseni, „Concepția lui Dimitrie Gusti despre națiune”, în Stahl, *Dimitrie Gusti*, 90, s.a.

⁴ Citat în Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 19.

Gusti socotea că și faptele antecedente, istoria deci, explică pe cele actuale, măcar că e vorba de antecedente imediate.¹

Întreg grupul de explicări idealiste ale caracterului de omogenitate a vieții sociale este însă respins de profesorul Gusti, care refuză să acorde ideilor rolul de factor cauzator al vieții sociale.²

Profesorul Gusti, ca elev al lui Wundt, era la curent cu întreaga problemă a psihologiei popoarelor și cu cea mai veche, a spiritului popoarelor. Totuși, nici la această soluție nu s-a oprit, fiind în căutarea unei explicații a mecanismului social care asigură omogenitatea tuturor manifestărilor.³

Teoria „voinței sociale”, una dintre cele mai controversate viziuni gustiene⁴ este explicată (și amendată), în perspectiva aceluiași pragmatism, de către Stahl:

În acest scop a plecat de la constatarea că toate manifestările sociale sunt rezultatul unor acțiuni ale membrilor societății, deci implicând o voință pusă în slujba atingerii unor anumite scopuri.⁵

După care Stahl „corectează” imediat natura metafizică a voinței sociale și „unicitatea” sa în câmpul social, și o privește în perspectiva empirică, imanentistă, concretă și realistă pe care o regăsim și în etnografiile critice:

[O]biecția ce se poate aduce [...] rezidă în faptul că nu există în viața socială o singură conștiință și nici o singură voință, dat fiind că societățile sunt compuse din clase adverse, plus grupuri în interiorul claselor, care au, fiecare în parte, propria lor conștiință și propria lor voință. Voințele și conștiințele sociale unice, valabile pentru întreaga societate, nu corespund realităților.⁶

Acest comentariu, care invocă clasele sociale și conflictul de clasă, deschide perspectiva critică marxistă (împărtășită atât de către Stahl, cât și de către etnografiile critice postmoderne) în interpretarea concepției sociologice a lui Gusti. Gusti nu se considera pe sine „marxist”, dar anumite viziuni și sugestii teoretico-metodologice ale sale pot fi considerate astfel (și au putut fi prezentate ca atare în perioada comunistă). De la „elementele dialectice”⁷ ale concepției sociologice gustiene, trecând prin al său „realism social” și până la recomandarea explicită a marxismului ca fiind „cea mai bună” interpretare socială, Gusti trebuie înțeles și din perspectiva acestei paradigme:

D. Gusti, în pofida ideilor voluntarist-teleologice pe care le-a pus la baza concepției sale asupra vieții sociale, se declară adept al *realismului critic*, sub forma „realismului social”, conceput „nu ca o dogmă seacă, moartă, ci ca un adevăr realist, o cunoaștere profundă a procesului de dezvoltare”. Considerând „realismul” și „criticismul” ca fiind două „atitudini gnoseologice” ce pot fi cuprinse într-un singur sistem, sociologul român își definea propria-i concepție ca fiind un „realism social critic”.⁸

1 Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 24.

2 Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 20.

3 Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 21.

4 Constantin Stroe, *Etica lui Dimitrie Gusti* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978).

5 Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 21.

6 Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 23.

7 Liviu Marcu, „Elemente dialectice în concepția sociologică a lui Dimitrie Gusti”, în Stahl, *Dimitrie Gusti*, 54-85.

8 Marcu, „Elemente dialectice”, 76-77.

Recomandând tinerilor studenți, la sfârșitul carierei sale universitare, marxismul ca „cea mai bună interpretare în știința socială și o adevărată prolegomenă la adevărata știință socială”...¹

Stahl propune explicit o paralelă între marxism și teoria lui Gusti, iar Herseni observă, în aceeași perspectivă, formula „revoluționară” propusă de Gusti și deschiderea sa spre acțiune și militantism:

Din acest punct de vedere [al instrumentarului de cercetare alcătuit din modelul celor patru cadre și patru manifestări, n.n.] ar fi interesant de pus în paralelă schema gustiană cu teoria formulată de Marx, încă din 1859, conform căreia orice societate este caracterizată printr-o „structură economică de bază” cuprinzând, ca elemente componente, natura și populația, cu acțiunile ei economice, peste care se ridică imensul eșafodaj al unei suprastructuri politice, juridice și în general culturale.²

Sub raportul mijloacelor de investigare (metode, procedee, tehnici), sociologia „pură” s-a mărginit adeseori la simple speculații logice sau filozofice, iar în cazurile cele mai fericite la prelucrarea tot mai abstractă a materialelor documentare oferite de științele istorice și cele etnografice. Dimpotrivă, sociologia „militantă”, care nu a nesocotit aportul istoriei și al etnologiei, al științelor sociale și umanistice în general, la cunoașterea societății, nu s-a mulțumit cu izvoarele acestora indirecte, adică de „mâna a doua”, ea n-a ezitat să întreprindă cercetări directe, de teren, cu metode și tehnici specifice (observații sistematice, statistici complexe, monografii de tot felul), pentru a-și asigura un contact permanent și eficient cu realitățile sociale înconjurătoare, de la cunoaștere până la acțiune...³

Titlul revistei *Arhivă pentru știința și reforma socială* ilustrează clar această poziție, reformistă, pentru „acțiune”, iar titlurile unor cărți precum *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii* sau *Sociologia militans* constituie tot atâtea afirmări programatice ale îmbinării teoriei cu practica și ale orientării sale „militantiste”. Această perspectivă „activistă” derivă atât din pragmatismul „centrării pe probleme”, așa cum înțelegea Stahl activitatea Școlii, cât și din afirmarea explicită a „pragmatismului” politic și activismului. În plus, ideea de acțiune cuprinde și o dimensiune morală și ideologică, care merge până la credința rolului științei sociale în emanciparea indivizilor:

Încă din această primă campanie [Dioști, Dolj, din 1925, n.n.] s-a dovedit însă că monografia putea avea și alt scop decât cel pur teoretic, anume de a cerceta problemele sociale existente, nu numai pentru a le cunoaște, ci și pentru a le soluționa.⁴

Gusti [...] spre deosebire de Durkheim nu era numai un sistematizator teoretic, ci în primul rând un „activist” social.⁵

Pe de altă parte, sociologia românească a urmărit atingerea unui *scop practic*, de natură *politică*, adică de stabilire a tehnicilor de acțiune socială care să îngăduie atingerea unor țeluri imediate. Ceea ce este astăzi cunoscut

1 Marcu, „Elemente dialectice”, 80.

2 Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 28.

3 Traian Herseni, „Conceptia lui Dimitrie Gusti despre națiune”, în Stahl, *Dimitrie Gusti*, 89.

4 Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 45.

5 Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 23.

sub numele de inginerie socială, tehnică de acțiune pe bază de cunoaștere științifică ...¹

Politică, în alt înțeles însă decât cel vulgar de politicianism, de luptă între diverse grupări politice, în sensul larg al tehnicilor de acțiune socială, purtând numele de „politică economică”, „demografică”, de „sănătate publică”, etc.²

Ideea de acțiune străbate de la un capăt la altul, opera lui, atât sociologică cât și etică. Ea are, pentru Gusti, în același timp o semnificație socială și una morală.³

Gusti avea încredere în capacitatea maselor de a se strădui să se ridice pe trepte culturale mai înalte.⁴

Putem comenta, ajunși în acest punct, că o bună parte dintre motivele pentru care sociologia monografică a putut fi caracterizată drept „*utopică*” constă nu doar în aspecte metodologice, ci și în cele „politice” (de gândire, respectiv aplicare a unor politici, dar și în sens etic sau ideologic). De altfel, teoretizările din jurul noilor etnografii purtate în spațiul occidental au surprins aceste dimensiuni ale „criticii”, respectiv reflexivității etnografice. Iar ceea ce avea să dezvolte aceeași etnografie drept „critică textuală” sau culturală poate fi regăsit la același Henri H. Sahl, ca voce singulară, în piesajul critic al anilor 1980 în România, după cum vom arăta în secțiunea următoare.

Resursele monografiei sociologice ca etnografie critică

Unul dintre argumentele forte în jurul căruia s-a constituit noua teorie etnografică este *potențialul critic* al antropologiei. Aceasta este o trăsătură decisivă a antropologiei ca știință *comparativă* (care a comparat culturi diferite și culturi străine cu cultura din care provenea antropologul) și apoi *reflexivă* (care a reflectat asupra ce înseamnă studierea unei alte culturi, respectiv cum s-a format cunoașterea antropologică de-a lungul istoriei). Aceste comparații și reflecții sunt inerent critice, chiar înainte de a fi înscrise într-un proiect al „antropologiei ca și critică culturală”.⁵

Într-o expunere sintetică, principalele linii care schițează teoretizarea critică din perspectiva noilor etnografii (care au recitat critic tradiția antropologică, și, în general, discursivă a „descrierii culturii”) pot fi formulate ca următoarele enunțuri teoretice: (i) *datele etnografice nu preexistă terenului ci provin de pe urma unei întâlniri, a unui dialog, care ia aspectul unei textualizări, ca formă a unei convenții și înțelegeri culturale*; (ii) *etnografia este o cunoaștere situată, iar „datele culturale” ale etnografului sunt la fel de relevante precum cele ale „nativului”*; (iii) *etnografia este scriitură, text și retorică*; (iv) *etnografia presupune o implicare în emanciparea obiectului studiat*.⁶

Pe urma acestor afirmații s-a teoretizat modul în care etnografia poate funcționa ca *manifest* al celor neauziți sau necuprinși în „marile narațiuni” sau istorii ale

1 Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 11, s.n.

2 Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 30.

3 Stroe, *Etica lui Dimitrie Gusti*, 70, s.a.

4 Stahl, „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, 48.

5 George E. Marcus, Michael M. J. Fischer, *Anthropology as Cultural Critique. An Experimental Moment in the Human Science* (Chicago: University of Chicago Press, 1986).

6 Vezi Văețiș, *Noile teorii etnografice*, 63-96, pentru o explicitare și dezvoltare a acestor asumptii.

modernității, respectiv al „subalternilor”, „minoritarilor”, „izolaților”, „oprimaților” societății și culturii. Însă, tocmai datorită faptului că antropologia și-a teoretizat retorica și subiectivitatea, activismul său poate fi privit drept unul mai puțin ideologizat și mai apropiat de o neutralitate care să-i facă acceptabilă relevanța cercetărilor, implicării și utilității sale. Aceste forme de reflexivitate în social, fie că au fost numite „activism circumstanțial”, „integrare circumstanțială” sau „cercetare activă” (*action research*) au surprins implicațiile morale, politice și de acțiune ale etnografiei și au indicat, adesea, soluții morale, politice sau manageriale. Următorul pas a fost, firesc, acela al implicării în emanciparea, democratizarea, îmbunătățirea vieții sau propunerea de soluții (alternative, politice sau nu) la situația critică în care se dovedeau a fi categoriile și populațiile descrise.¹

Dacă privim Școala monografică din această perspectivă recentă a etnografiei critice îi putem regăsi potențialități și aplicații până astăzi, pe linia activismului gustian, în multe zone sociale și culturale precum cele care descriu marginalitatea, sărăcia, inegalitatea, raporturile de putere, dezvoltarea comunitară, implicarea civică, diversele probleme de viațuire și locuire rurală și urbană etc.

Cel de-al doilea argument al criticii etnografice a fost, așa cum menționam, reevaluarea critică a tradiției teoretice și discursive a științei sociale (antropologice îndeosebi). Aici, referințele teoretice au invocat deconstructivismul, experimentul postmodern, studiile critice (postcolonialiste, feministe, posthegemonice), respectiv noile istorii critice (microistoriile, istoriile orale și marginale). Acestea au operat deschis sau implicit o critică a ideologiei (dominante), respectiv a „științei normale” și au recitat critic producțiile științifice în contextele politice și al relațiilor sociale inegale. Producții care au contribuit (susținut) la formularea unor modele societale și ideologice precum rasismul, colonialismul, etnocentrismul și eurocentrismul, sexismul și patriarhismul, care au descris relațiile politice și sociale și formele culturale din interiorul acestora drept „normale” și „preferabile” au fost criticate. Cel mai adesea acestora nu le-a fost deconstruit doar fundamentul teoretico-ideologic (de pildă teza superiorității occidentalului alb) ci și cel metodologic, atâta timp cât acestor construcții li se putea observa totalismul, părtinirea (*bias*), ideologismul și ilustrarea inadecvată a realității socio-culturale. Culegerile de studii *Anthropology as Cultural Critique*. *An Experimental Moment in the Human Science*² și *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*³ sunt, de regulă, invocate ca ilustrative și influente pentru această poziție. Aceste colecții de studii au reevaluat scrierile unor antropologi canonici, respectiv ale unor idei (ideologii) încetățenite în știința și cultura occidentale (în special americane) și le-au indicat aspectele critice. Forma discursivă în care această critică s-a exprimat a căpătat adesea aspectul unor etnografii (sau meta-etnografii) ca „noi descrieri culturale”, evident compuse într-un stil critic mult mai pronunțat (și explicitat teoretic) decât al „etnografiilor clasice”.

Contemporan cu aceste direcții „textualiste” și „criticiste” în știința socială occidentală, influențat sau nu de acestea, dar, evident înscriindu-se în tradiția critică și militantă a Școlii monografice gustiene, Henri H. Stahl, publică în 1983 studiul său de *Eseuri critice. Despre cultura populară românească*, lucrare care repudiază deliberat ideologismul studiului culturii populare românești practicat în etnografia tradițională românească. Această carte a fost la rândul-i criticată de către naționaliștii protocroniști (de pildă, în paginile revistei *Săptămâna*) și de către apărătorii autorilor criticați, Blaga, Noica și Eliade, care autori deveniseră adevărate mituri culturale

1 Cf. Thomas, *Doing Critical Ethnography*; Madison, *Critical Ethnography*; Willis, *The Ethnographic Imagination*.

2 Marcus și Fischer, *Anthropology as Cultural Critique*, 1986.

3 James Clifford, George E. Marcus, ed., *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography* (Berkeley: University of California Press, 1986).

în cadrul ideologiei culturii române „naționalist-ceaușiste”.¹ Încă înainte de această carte, în amplul său studiu metodologic, *Teoria și practica investigațiilor sociale*, din 1975, Stahl acuza „trăirismul” metodei etnografice practicate de folcloriști și filozofii culturii:

Una din marile probleme metodologice, pe care s-a încercat a o lămurii prin analiza conceptuală este determinarea „dimensiunilor”, „indicatorilor” tuturor conceptelor pe care le folosim, „construindu-le” pe înțelesul nostru, metodă cu care suntem de acord, fără însă ca prin aceasta să facem apel la „trăire”, sau „intuiție” ca singur criteriu al adevărului. [...] Păreră noastră e constant aceeași: trebuie să repudiem „trăirismul” de către oricine ni s-ar înfățișa...²

Acesta era „ilustrat” însă de către nume importante ale culturii naționale, persoane active în instituții culturale influente, precum *Academia Română*, regăsite în *Dicționarul etnologilor români*, și care girau și ofereau o greutate teoretică tuturor scrierilor etnografice. În lipsa unei teorii și metode științifice consistente în interiorul disciplinei etnografice, așa cum evoluase aceasta în perioada postbelică, trăirismul etnico-metafizic, morfologismul cultural (tip „spațiu mioritic”), simbolismul abisal („oceanic”, cum apare la Eliade) sau etnocentrismul și protocronismul (care vorbeau despre destinul civilizator al întregii culturi române ca *axis mundi*) erau cadrele teoretice cele mai înalte. Ele erau reprezentate de autori de prim rang, naționali, „recunoscuți”, și prin urmare nechestionabili critic. Vocea lui Stahl apărea singulară în concertul acestei producții științifice și ideologice:

Astfel de reconstituiri, savante uneori, cum sunt cele ale lui Mircea Eliade, dar și ale lui Constantin Noica (de pildă, în interpretarea basmului despre *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*) [...] sunt fermecătoare ca orice literatură științifico-filozofică, în măsura în care cuprind dezlegări de „mistere” care îți dau sentimentul euforic de a fi și tu un „inițiat” în științele oculte. Nu este mai puțin adevărat însă că asemenea „întoarceri în urmă” până la vremurile Genezei și la înțelesurile de foarte adânc ale mitologiei și metafizicii aparțin cercetătorului folclorului, nu însă și folclorului. Orice încercare de a găsi, în materialul folcloric până acuma cules sau în psihologia și în concepțiile celor care trăiesc folclorul, a unei indicații că ar fi vorba de o repetare a gesturilor făcute de către ființele supranaturale care au creat lumea, nu duce la nici un rezultat, o asemenea idee [...] nu reprezintă decât o interpretare personală a lui Mircea Eliade, după cum „apriorismele” lui Blaga nu erau decât opiniile personale ale acelui gânditor [...] Știți oricât de interesante ar fi personalitățile unor filozofi ca Blaga și Eliade am fi totuși dornici să aflăm de la ei și ceva mai sigur despre realitatea românească.³

Putem interpreta aceste „studii critice” propuse de Henri Stahl, desigur, în linia criticismului Școlii monografice, sau, pur și simplu, al proiectului de modernizare (de reformă) exprimat programatic de către Gusti și câțiva alți reprezentanți ai Școlii. Pentru că, în fond, putem vedea poziția lui Stahl, drept una dedicată *modernizării* discursului sociologic/antropologic/etnografic din România, și racordării sale la discuțiile și *problemele* contemporane din știința occidentală. Acest criticism al lui Stahl este însă mai mult decât atât, și exprimă o viziune care cunoaște în profunzime procesele și expresiile culturale ale României de-a lungul secolului XX. Stahl aderase încă din anii '30 la grupul „activiștilor culturali” „critici” din cadrul Școlii monografice (și al

1 Cf. Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu* (București: Humanitas, 1994).

2 Henri H. Stahl, *Teoria și practica investigației sociale* (București: Ed. Științifică, 1975), pp. 36-37.

3 Stahl, *Eseuri critice*, 273-274.

Fundației Culturale Regale) și cunoștea opțiunile celor care refuzau această direcție. Această polarizare apare, de altfel, la modul explicit de-a lungul interviurilor luate lui Stahl de Zoltán Rostás¹, unde critica este mai directă, iar „opozanții” sunt numiți explicit: „naționaliști”, „protocroniști” sau „legionari”, sau oricum îndepărtați de spiritul și metoda Școlii monografice. Prin aceasta, critica nu se exprimă doar la nivel ideologic (sau al „preferințelor politice”, ceea ce ar rezulta într-o critică foarte superficială, departe de spiritul Școlii sau al noilor etnografii) ci fundamentată teoretic și argumentată metodologic (evidentă în citatele de mai sus).

Trebuie înțeles faptul că Școala monografică s-a aflat, în epocă, într-o „competiție” cu alte organizații politice sau culturale de modernizare (sau „salvare”) a societății românești. Accentul pus pe națiune în viziunea militantă a lui Gusti (*sociologia militans*) a produs inevitabil o competiție între Școala monografică și Mișcarea Legionară.² Dar Școala monografică nu numai că și-a păstrat un echilibru politic (nu a alunecat spre extreme politice, chiar dacă unii dintre membrii săi au fost simpatizanți legionari), dar s-a formulat de pe poziții complet diferite comparativ cu organizațiile culturale naționaliste, xenofobe, ortodoxiste sau „trăiriste” specifice anilor '30, și anume de pe poziții „științifice” și „metodologice”.

Altfel spus, cu toate că activismul, militantismul și criticismul său (depistabile la membri ai săi până târziu, în anii '80, cum am văzut, în cazul lui Stahl) aveau o semnificativă componentă politică (de „centru”, totuși: țărănistă, social-democrată, carlistă, potrivit opțiunilor politice ale majorității reprezentanților săi, dar în primul rând axată pe „politici”, nu pe „ideologie”), argumentul acțiunii sociale nu venea dinspre politic, ci dinspre „problemele sociale” depistate și studiate de grupele monografice. Chiar și atunci când materialul critic nu îl constituie realitatea socială ci textul despre cultură, precum în cazul „eseurilor critice” ale lui Stahl, metoda critică prevalează asupra opțiunii ideologice (în fond, în anii '80, când Stahl produce acea critică, ideologia dominantă îi folosea și promova pe autorii criticați acolo). Stahl ilustrează astfel un *model critic* exprimat încă de la primele teoretizări ale monografiei sociologice, și anume unul bazat pe preeminența „realității”, pe observarea sa onestă (sau „critică”), și în ideea îmbunătățirii climatului în care realitatea se prezintă, respectiv descrie.

Considerăm, drept concluzie, că acest model constituie una dintre cele mai puternice resurse și valori ale „criticismului”, perfect operabile la distanță de aproape un secol de la momentul primelor cercetări monografice. În fond, același proces l-a parcurs și etnografia critică occidentală, prin dezvoltarea unui discurs critic care se întinde de la un proiect de metodă până la critica politică, trecând prin sugestiile de îmbunătățire a vieții sociale ale „subiecților descriși”, după cum exemplifică prin atitudinea sa programatică și Școala monografică.

BIBLIOGRAFIE

CLIFFORD, James, George E. MARCUS (ed.), *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*, University of California Press, Berkeley, 1986.

GUSTI, Dimitrie, *Opere*, Vol. 1, ediție de Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu, Editura Academiei R.S.R., București, 1968.

HERSENI, Traian, „Concepția lui Dimitrie Gusti despre națiune”, în H. H. Stahl, *Dimitrie Gusti. Studii critice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, 86-125.

¹ Rostás, *Monografia ca utopie*.

² Vezi Zoltán Rostás, *Atelierul gustian. O abordare organizațională* (București: Tritonic, 2005), pp. 75-84 pentru această discuție și, îndeosebi, Antonio Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism* (București: Curtea Veche, 2012).

- MADISON, D. Soyni, *Critical Ethnography: Methods, Ethics, and Performance*, Sage Publications, Thousand Oaks, California, 2005.
- MARCU, Liviu, „Elemente dialectice în concepția sociologică a lui Dimitrie Gusti”, în H. H. Stahl, *Dimitrie Gusti. Studii critice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, 54-85.
- MARCUS, George E., Michael M. J. FISCHER, *Anthropology as Cultural Critique. An Experimental Moment in the Human Science*, University of Chicago Press, Chicago, 1986.
- MIHĂILESCU, Vintilă, „O reazăzare în istoria socială a perioadei interbelice prin «cazul» Școlii Gusti” (dezbateri în jurul numărului *Les études sociales* dedicat Școlii Gustiene, Institutul Francez, București), dezbateri transcrise la <http://www.cooperativag.ro/dezbateri-les-etudes-sociales-scoala-gustiana/> accesat 10.07.2013.
- MOMOC, Antonio, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*, Curtea Veche, București, 2012.
- NOBLIT, George W., R. D. HARE, *Meta-ethnography: Synthesizing Qualitative Studies*, Sage, Newbury Park, 1988.
- POIRIER, Jean (sub dir.), *Ethnologie générale*, Gallimard, Paris, 1968.
- ROSTÁS, Zoltán, *Monografia ca utopie. Interviuuri cu Henri H. Stahl*, Ed. Paideia, București, 2000.
- ROSTÁS, Zoltán, *Atelierul gustian. O abordare organizațională*, Ed. Tritonic, București, 2005.
- ROSTÁS, Zoltán, *Strada Latină nr. 8. Monografiști și echipieri gustieni la Fundația Culturală Regală „Principele Carol”*, Ed. Curtea Veche, București, 2009.
- SANDU, Dumitru, „«Ridicarea satului» prin el însuși. Ideologii și practici în interbelic românesc”, în *Secolul 21*, nr. 1-6, 2012, 215-244.
- STAHL, Henri H., *Nerej, un village d'une région archaïque*, 3 vol., Institutul de Științe sociale, București, 1939.
- STAHL, Henri H., *Teoria și practica investigației sociale*, Ed. Științifică, București, 1975.
- STAHL, Henri H. (coord.) *Dimitrie Gusti. Studii critice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.
- STAHL, Henri H., „Dimitrie Gusti. Personalitatea și opera”, în *Dimitrie Gusti. Studii critice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, 9-53.
- STAHL, Henri H., *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, Ed. Minerva, București, 1981.
- STAHL, Henri H., *Probleme confuze din istoria socială a României*, Editura Academiei Române, București, 1992.
- STAHL, Henri H., *Eseuri critice. Despre cultura populară românească*, Minerva, București, 1983.
- STROE, Constantin, *Etica lui Dimitrie Gusti*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
- THOMAS, Jim, *Doing Critical Ethnography*, Sage, Londra, 1993.
- VĂEȚIȘI, Șerban, *Noile teorii etnografice și conceptul de descriere a culturii: cu o evaluare critică și contribuții la dezvoltarea etnografiei în România*, Editura pentru Fundația Studiilor Europene, Cluj-Napoca, 2008.
- VERDERY, Katherine, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Humanitas, București, 1994.
- WILLIS, Paul, *The Ethnographic Imagination*, Polity Press, Cambridge, 2000.

Științele Sociale și „Știința Națiunii”. Câteva considerații¹

■ ALINA BRANDA

[Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca]

Abstract

This article focuses on the contributions of the Monographic School members to social sciences in Romania of the interwar period. The main theories and methodologies configured and applied by these scientists are presented in broader, comparative, international frames. We aim to approach general analytical and interpretive trends in the social sciences of that period, emphasizing, in particular, the relation between the monographists' sociology and cultural/social anthropology. We also intend to assess the original views, interpretations, social analyzes profiled in the frames of this School.

Keywords

Monographic School; sociology as science of nation; functionalism; vitalism; methodology; fieldwork; research teams

Școala Monografică-repere generale.

Deși au trecut deja două decenii de când într-o formă sau alta, științele sociale au reintrat în curiculele academice în România, după ani de sincope, ideologizare, mistificare, pervertire,¹ a analiza continuitatea și discontinuitatea acestor domenii, modul în care au evoluat firesc, promițător, într-un context internațional o vreme, fiind apoi deviate de la o traiectorie normală, în totalitarism- e un demers încă obligatoriu.

În acest context, cazul Școlii Monografice de la București este unul care merită o atenție deosebită. Ne propunem în articolul de față să analizăm câteva aspecte teoretice și metodologice ale acestei Școli, accentuând modalitatea în care ea s-a încadrat într-un circuit ideatic internațional al vremii, reușind să fie totodată extrem de originală.

De asemenea, vom discuta cum anume acest demers a fost receptat intern, care au fost criticile aduse în perioadă de către specialiștii ne-membri ai grupării. O altă preocupare a noastră este de a discuta cum anume interdisciplinaritatea este prezentă în acest tip de analiză și, mai ales, raporturile stabilite între sociologie și antropologia

¹ Vezi Vintilă Mihailescu, *What is Anthropology at Home Good for in Times of Transition?*, în Viorel Anăstăsoaie, Csilla Konczei, Eniko Magyari-Vincze, Ovidiu Pecican (Eds.) *Breaking the Wall*, (Cluj-Napoca: Efes, 2003)

culturală/socială, chiar dacă nicăieri nu e explicit formulată această relație în contextul Școlii Monografice.

Proiectul de analiză socială promovat de Dimitrie Gusti și de colaboratorii săi, personalități în cel puțin egală măsură marcante, este unul foarte bine articulat teoretic și metodologic, absolut sincronizat cercetărilor sociale din Vest. El poate fi abordat în „dubla sa configurație: sistem de gândire sociologică și, simultan, metodă de investigație empirică”¹.

La baza sa stă conceptul de *voință socială*, ce constituie esența vieții fiecărei unități (familie, sat, oraș, comunitate religioasă etc.), având rolul de a actualiza manifestările constitutive ale vieții sociale, patru la număr: *economice, spirituale, moral-juridice, politico-administrative*.

Prin teoria manifestărilor vieții sociale, inspirată de studiile germane de psihologie a popoarelor (Wilhelm Wundt), de istorie comparată a culturilor (Karl Lamprecht), Gusti aprecia că nici un fapt social nu se poate sustrage acestui principiu organizator al vieții sociale, care este voința.

Dar aceasta este condiționată de un număr egal de cadre ale vieții sociale: *cosmic, biologic, psihic, istoric*. Voința socială creează unități sociale, solidarizând indivizii. Unitățile sociale sunt cele în atenția și observația analiștilor.

Această obsesie a identificării elementelor minimale ale societății/culturii este o constantă în antropologia socială a perioadei. Astfel, funcționaliștii britanici, pe cu totul alte terenuri, identifică instituțiile ca unități de bază ale societăților „primitive”, ce stau la baza structurii sociale.

Preocuparea pentru găsirea unor scheme universal valabile de funcționare social-culturală, prezentă în abordarea monografică, prin numirea unui principiu-concept, voința socială și a cadrelor sociale, constituite într-un fel de invariante, este ușor de identificat și în gândirea antropologică a perioadei.

Pentru antropologii britanici Alfred R. Radcliffe-Brown și B. Malinowski, structura și funcția, pe de-o parte, instituțiile și relațiile sociale, pe de altă parte, se constituie în invariante de care avem nevoie în decriptarea mecanismelor de funcționare social-culturală.

Dincolo de particularitățile sociale, aceste elemente sunt prezente în absolut orice grup-comunitate umană.² De asemenea, ceva mai târziu, Claude Levi-Strauss, fondatorul structuralismului în antropologie, analiza materialul empiric adunat în special din culturile amazoniene, în baza unor concepte-construite, universal valabile: structură, opoziție, relație, unitate minimală.³

Așadar, perspectiva monografiștilor se înscrie și la acest nivel al fundamentării teoretice într-un flux internațional (cu precădere occidental) de idei, propunând soluții originale.

Revenind la abordările monografice în contextul Școlii Gusti, ele pot fi subsumate următoarelor perspective, cu caracter programatic. Fiecare, în parte, pledează în favoarea modernității viziunii, a coerenței acesteia totodată:

1. interdisciplinaritatea în cercetarea realității rurale;
2. concentrarea intensivă, cu grupuri mari de specialiști, asupra unității sociale propusă spre investigare (familie, gospodărie, sat, oraș, district) sau asupra unui fenomen social; cercetarea va fi instrumentată multiplu;
3. studiul complex al structurilor sociale interne ale unității abordate, relaționat proceselor, manifestărilor sociale, văzute în funcțiile și corelațiile lor interne și externe;

¹ Maria Larionescu, *Dimitrie Gusti – fondatorul Școlii sociologice de la București*, în *Școala sociologică de la București. Tradiție și actualitate*, (București: Editura Metropoli 1996), p. 12.

² Vezi A.R. Radcliffe-Brown, *Structură și funcție în societatea primitivă* (lași: Polirom, 2000).

³ Vezi Claude Levi-Strauss, *Antropologie structurală*, (București: Editura Politică, 1978).

4. tendința de a găsi informația cea mai relevantă, semnificația și funcționalitatea launtrică a fenomenelor, în vederea realizării unei priviri globale, integraliste (holistice);
5. folosirea deopotrivă a metodelor calitative și cantitative în observația participativă de grup;
6. folosirea celor mai moderne proceduri de culegere a datelor.

Fiecare din aceste puncte denotă aceeași racordare la problematica teoretică și metodologică a științelor sociale, a antropologiei culturale-sociale în particular în contextul internațional al perioadei. E, însă, o filtrare absolut originală a acestor conceptualizări, din care rezultă un sistem propriu de analiză socială. Concentrarea intensivă asupra unității sociale analizate, dar și încadrarea acesteia în sistem, de unde rezultă stabilirea relațiilor cu alte unități sociale, holismul perspectivei, utilizarea metodologiei calitative și cantitative, așa cum o cer studiile de comunitate, denotă o bună înscriere într-un flux internațional al ideilor din științele sociale ale vremii: Franz Boas, fondatorul Școlii de antropologie culturală din SUA era promotorul empirismului, al holismului¹, discutând rolul și rostul acestei discipline în mod programatic.

Pe de altă parte, terenul² (fieldwork) devenea condiție sine qua non a antropologiei sociale funcționaliste, în viziunea promotorilor britanici ai domeniului.

Deopotrivă, în Germania, viziunea integrativ-sociologică substituise deja abordările fragmentare, fără capacitate explicativă. Cu toate alunecările ideologice, o asemenea perspectivă influențează planul de elaborare, în deceniul al treilea al secolului XX, a unui atlas etnologic ce susținea comparativismul și relativismul ca și principii cadru, analitice. Impactul acestor perspective asupra științelor sociale în Europa Centrală și de Est e întru totul pozitiv.

Viziunea propusă de Școala monografică este diferită doar datorită intenției ei programatice de a analiza introspectiv, cât mai în adâncime, spațiul social intern.

Aceasta demonstrează necesitatea (și posibilitatea) unei sondări în adâncime, intensive, a faptelor sociale, prin studii monografice asupra unor unități restrânse. Modalitatea amintită a fost urmată cu consecvență de sociologii români, începând din 1925, cu campania din satul Goicea Mare-Dolj, cercetarea monografică fiind considerată drept unica posibilitate de constituire a unei „științe a națiunii”³ cum o numea Gusti, atât de necesară în opinia acestuia.

Propunerile lui Gusti și ale colaboratorilor săi au fost subsumate experienței monografice, ce avea să se constituie drept o soluție de evitare a deficiențelor teoretice și metodologice ce caracterizau în general științele sociale particulare în România. Sociologia avea, de pildă, nevoie de o perfecționare a mijloacelor sale, ea trebuia să-și asume observația directă, participativă, ca metodă obligatorie de lucru, renunțând la interpretările de cabinet ale unor fapte sociale ori culturale.

După cum am menționat anterior, una din preocupările susținute în acea perioadă în antropologia culturală/socială, dar și în celelalte științe sociale, în Occident, era legată de perfectarea unei metodologii calitative: terenul, devenit obligatoriu, avea ca moment prim și obligatoriu observația participativă, prin care, faptele sociale erau sesizate și analizate de către specialiști în mediul în care acestea erau produse, configurate.

1 Vezi în acest sens Franz Boas, *General Anthropology*, (New York: D.C Heath and Company, 1938)

2 Vezi în acest sens Bronislaw Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific*, (London: George Routledge and Sons, 1932)

3 D. Gusti, *Sociologia monografică-știință a realității sociale. Introducerea* la Traian Herseni, *Teoria monografiei sociologice*, (București: I.S.R., 1934). Reeditată în D. Gusti, *Opere I*, (București:Editura Academiei, 1968, p. 312).

Constituită într-un sistem teoretic interesant, susținut de o metodologie adecvată, ce ilustra un apriorism social latent și o încredere în capacitatea fiecărei „unități sociale”, de la familie la națiune, de a „crea o personalitate”¹, și „vocații socializatoare” cu rădăcini afective și motivații interne, sociologia monografică datora destul de mult influențelor din științele sociale ale epocii: sisteme sociologice occidentale, proiecte de unificare a științelor sociale, perspective filosofice asupra socialului, teorii antropologice.

După Dimitrie Gusti, sociologia este știința integratoare a realității sociale. Aceasta, fiind compusă din unități concrete și extrem de diverse, trebuie analizată în toate manifestările și determinările sale: sate, orașe, națiuni. Unitățile sociale nu sunt doar însumări ale indivizilor ce le compun, ci structuri, unele din ele extrem de complexe. Tot organic coerent, unitatea socială se structurează într-un sistem de „obște cu tradiții difuze”, unde pe deasupra indivizilor care „vremelnici îl alcătuiesc, unitatea își păstrează ființa socială vie, care singură, în totalitatea sa, cuprinde înțelesul ultim al vieții sale, precum și tehnica ducătoare la scopurile ei”.²

Unitățile, structurile sunt, prin urmare, permanente, chiar dacă, alcătuite din indivizi ce sunt plasați în temporalitate și se succed în generații, par ele însele prinse în timp (analogia cu funcționalismul este și la acest nivel verificabilă).

Unitatea socială își afirmă existența supratemporală în manifestări de ordin economic, spiritual, juridic, politico-administrativ și e condiționată de cele patru cadre, ce subîntind manifestările sociale: cosmic, biologic, psihic și istoric.

Socio-culturalul, confundându-se cu viața dimensiunii supratemporale a unității, e condiționat și nu determinat cauzal de cadre, de împrejurările de ordin spațial, tradițional, vital și sufletesc, natura sa intimă fiind de esență volitivă, astfel că pentru cunoașterea lui e necesară o ipoteză explicativă.

Care ar fi însă raportul dintre manifestările unității sociale și cadrele de care acestea sunt condiționate? Ce legitate stă în spatele fenomenului?

Paralelismul sociologic în viziunea lui Dimitrie Gusti.

Pentru că monografiștii nu credeau în existența unor relații de tip cauzal între aceste categorii, Gusti a elaborat legea paralelismului sociologic, tocmai în ideea de a putea înțelege și analiza raportul dintre ele.

În esența ei, legea paralelismului sociologic e simplă. Ea afirma că „aceste categorii nu formează raporturi de subordonare logică și nici nu pot fi reduse unele la altele, adică nu formează între ele înălțături cauzale, ci numai condiții reciproce existențiale; ele nu pot fi înțelese decât în unitatea lor structurală, ca totalități sui-generis”.³ Fiind o tentativă de a elucida raporturile dintre *cadre*, *manifestări* și *voința socială* în *întregul* pe care-l reprezintă *unitatea socială*, legea paralelismului sociologic a avut consecințe benefice în plan metodologic. „Viața socială nu este un obiect inert supus cauzalității mecanice a împrejurărilor *a-sociale*, ci o totalitate complexă înzestrată cu putere de reacțiune proprie la fiecare mod de influență cauzală: influenței naturale, societatea îi opune cultura, influenței biologice, societatea îi opune o reacție selectivă (sau contraselecția), propriei influențe psihologice, societatea îi opune o reacție nouă, individualizarea, iar influenței tradiționale a trecutului, grupul uman îi opune inovația.”⁴

Chiar dacă între elementele ce compun realitatea socială există interacțiuni, se poate spune că fiecare dintre acestea își are legile de evoluție proprii.

1 Larionescu, *Dimitrie Gusti*, p. 17.

2 Dimitrie Gusti, *Problema sociologiei. Sistem și metodă*, (București: Institutul Social Român, 1940), p.6

3 Gusti, *Sociologia*, p. 8.

4 Larionescu, *Dimitrie Gusti*, p. 19.

Manifestările unității sociale sunt tot atât de complexe și felurite pe cât sunt și „trebuințele omenești”, chiar dacă, din rațiuni cognitive, gustienii le-au distribuit în patru categorii. Astfel, manifestările spirituale exprimă „trebuințele” ce privesc „graiul, viața religioasă, viața morală, concepția despre lume și viață (cugetarea, știința, timpul și calendarul, magia), viața artistică (literatura, muzica, arta plastică, arhitectura, sculptura, ceramica, țesături, port, opinii despre frumos), obiceiuri și ceremonii (de naștere, botez, nuntă, înmormântare, sărbători de peste an, claca), știința de carte”.¹ Uneori apar însă anumite similitudini ce se suprapun între manifestări diferite. Aceste echivalențe sau similarități, condiționările intercategoriale sunt explicate de monografiști ca decurgând din necesitatea internă de a armoniza modalități de manifestare, fenomene și fapte sociale de natură diversă ca aparținând totuși uneia și aceleiași unități sociale.

Sesizând astfel similitudini și realizarea armonizării unității sociale, analizând pertinent fenomenele, legea paralelismului sociologic este extrem de importantă câtă vreme marchează o perspectivă teoretică, și conferă o șansă ordonatoare, extrem de binevenită pentru cercetările de teren propriu-zise. Chiar dacă indică anumite repere, ea nu impune nici un fel de dogmatism cercetătorului, facilitându-i doar *ipoteze de lucru*.

După cum afirma H. H. Stahl, sistemul sociologic al lui Gusti are calitatea de „a nu fi supărător pentru nici o gândire originală, el neexercitând nici un fel de teroare dogmatică asupra cercetătorului izolat.”²

Această calitate a sistemului sociologic în discuție este dată, poate, tocmai de apelul continuu la legea paralelismului sociologic, care oferă maleabilitate în comprehensiunea și explicația faptelor sociale. Cei care, în genere, recurg la sistemul sociologic gustian (în principal, monografiștii) pentru a ordona faptele sociale culese din teren și pentru a le analiza pertinent nu sunt constrânși de strictețea unui sistem dogmatic, nu li se impune o explicație forțată, unilaterală.

Aplicând metode moderne de abordare a socio-culturalului, în conformitate cu metodologia antropologică și sociologică în vogă în Occident, Dimitrie Gusti și unii dintre monografiști, în special, încercau, prin investigațiile lor, să înțeleagă multiplele raporturi stabilite între factorii sociali (condiționări, determinări etc.), ierarhiile create între aceștia.

Acceptând relativitatea valorilor, integralismul sau holismul și perspectiva funcționalistă, monografiștii reușesc să construiască un sistem sociologic deschis, perfectibil, dinamic, ce atrăgea colaboratori din alte discipline.

Un comentariu extrem de interesant în ceea ce privește raportul dintre teorie și practică (munca de teren efectivă), care ilustrează totodată viziunea Școlii monografice, flexibilitatea ei metodologică, face H.H Stahl. Acesta afirmă că cercetarea concretă, empirică, nu trebuie să lucreze „cu teorii gata făcute, ci numai cu ipoteze, care să permită aplicarea corectă și fructuoasă a raționamentului experimental”³ și, în acest context, singura ipoteză acceptabilă ar fi aceea a paralelismului sociologic.

Școala Monografică, aspecte metodologice.

Analiza socio-culturală pe care o propun monografiștii este una complexă. Ea vizează unitatea socială concretă, în dinamismul ei, definită ca structură funcțională, complexă și vie, de identificat și la funcționaliști, de pildă. Studiarea acestei unități se poate face printr-un demers sistematic, cu tendințe exhaustive, surprinzând fiecare fenomen în contextul social de manifestare.

¹ Larionescu, *Dimitrie Gusti.*, p. 20-21.

² H.H. Stahl, *Școala monografiei sociologice*, în (București: *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, XIV, 1936), p. 133.

³ H. H. Stahl, *Școala*, p. 133

Pentru realizarea dezideratului, sugerează monografiștii, trebuie găsită o metodologie adecvată și maleabilă, (ideea aceasta este, de asemenea, prezentă în discuțiile legate de flexibilitatea cercetătorului calitativist, cu rol de bricoleur).

În acest punct, al găsirii unei metodologii și a unor tehnici investigaționale, testate pe teren, contribuția Școlii monografice este majoră. Recuzând atât empirismul, fragmentarismul excesiv, cât și teoretizările fără suport în teren, sociologii grupați în jurul lui Dimitrie Gusti au reușit între 1925 și 1940 să aducă un punct de vedere inedit în cercetarea socială.

Maniera exhaustivă în care trebuia făcută cercetarea unei unități sociale (în acest caz particular- satul), necesita constituirea unor echipe, compuse din specialiști în domenii diferite, prin urmare o perspectivă pluridisciplinară.

Într-o primă fază, sociologiei îi revenea doar rolul de a organiza colaborarea multidisciplinară. Pe măsura extinderii studiilor de teren, s-a ajuns la constituirea unor ramuri ale sociologiei și, implicit, la o tentativă de subordonare a științelor umaniste particulare- sociologiei.

Acest domeniu tindea, la un moment dat, să devină o știință globalizantă, care să explice fenomenul social în toate articulațiile sale pe baza sintetizării rezultatelor din celelalte discipline participante la monografie.

Relațiile sociologiei cu științele particulare ce contribuiau la monografia satului au fost, însă, complexe și dinamice, iar o evaluare a lor trebuie făcută numai în desfășurarea lor temporală, câtă vreme se poate vorbi de o tendință de treptată „integrare”, așa cum menționam anterior, a acestor discipline în sociologie.

Foarte modernă era modalitatea de cercetare prin descinderea echipei complexe în sat. În profund acord cu metodele antropologice experimentate și de specialiștii occidentali ai vremii, Școala monografică a susținut observația participativă, în grup, munca de teren intensivă. Această perspectivă, a echipei multidisciplinare este una care diferă de cercetarea antropologică, derulată individual. Obsesia terenizării și, de asemenea, observația participativă sunt însă consecvente și apar, egal, în antropologia culturală/socială a vremii, dar și în demersurile Școlii Monografice.

Perspectiva pluridisciplinară, atmosfera deschisă, de dialog permanent între specialiști au asigurat un cadru optim de desfășurare a cercetărilor, iar rezultatele acestui schimb ideatic sunt, bineînțeles, benefice (o consolidare a autoreflexivității, o continuă glisare a punctelor de vedere în explicarea fenomenelor sociale, în înțelegerea unității sociale-focus, care este, la acest nivel, satul, înnoirea metodologică și a tehnicilor de anchetă).

Perfecționarea metodei observației participative și colective a fost un proces de durată, continuu, constituind, am putea spune, una din preocupările de bază ale monografiștilor. Între altele, ei preconizau o „manieră” atât de perfecționată de observație directă, încât ea nu trebuia să excludă nici un amănunt dintr-un fenomen, nici posibilitățile verificării comparative a fișelor cumulative de observație și nici chiar experimentul provocat.

Adevărat însă că acest tip de observație directă a stârnit și rezervele sau critice justificate ale unui antropogeograf ca George Vâlsan, care și-a rostit punctul de vedere chiar la Institutul Social Român: „Mărturisesc că mă tem de cercetarea științifică făcută în grup numeros, în răstimpul unei săptămâni, două sau chiar o lună, într-o regiune necunoscută celor mai mulți dintre cercetători, chiar când sunt studenți sau licențiați minunat pregătiți și plini de toată ardoarea neofitului.”¹ Un asemenea grup tulbură profund satul, denaturând rezultatele observației. Munca de teren era, într-adevăr, efectuată de monografiști pe perioade de 30-40 de zile,

¹ George Vâlsan, *Cercetările sociologice privite din punct de vedere geografic* (20 martie 1929), în (București: *Buletinul Societății Regale Române de Geografie* LV, 1936), p. 18.

timp considerat de ei suficient pentru „înțelegerea” și „trăirea” fenomenelor, în realitate însă insuficient pentru un proiect atât de ambițios.

Deși o unitate socială destul de restrânsă, satul dădea posibilitatea unei abordări sistematice de către echipele de specialiști constituite. Studiarea simultană, în diversitatea și determinările ei, a unei asemenea unități era considerată vitală pentru înțelegerea socialului, în manifestările sale. Și, dacă acceptăm că esența sa este voința socială, atunci demersul trebuia să aibă ca finalitate tocmai perceperea acesteia, prelevarea datelor prin care ea se „manifestă”.

În atenția monografiștilor nu a intrat numai satul- ca unitate socială. În egală măsură, constituiau obiecte de studiu-stâna, de pildă, ca unitate structurată diferențiat a zonei rurale, subunități sociale, categorii de vârstă, sau zonele suburbane, viața mahalalei etc.

Spații și terenuri abordate.

În cadrul cercetărilor concrete efectuate de monografiști în puncte mai importante: Goicea Mare-Dolj (1925), Rușeți-Brăila (1926), Nerej-Vrancea (1927), Fundu-Moldovei-Suceava (1928), Drăguș-Făgăraș (1929), Runcu-Gorj (1930), Cornova-Basarabia (1931), cunoașterea social-spiritualului ocupă un loc aparte, încât monografia devenea, cum arătam, tot mai mult una etnosociologică. Nu erau neglijate nici aspecte spirituale, teme subordonate cadrelor istoric și psihic și viza, în primul rând, microunități sociale de tipul: familie, grupări de vârstă și gen (ceata de feciori etc.).

Chiar și în abordarea fenomenelor economice, o analiză a factorilor spirituali este implicită. La rândul său, spiritualitatea sătească e constituită din diverse categorii de fenomene și fapte socio-culturale. Între acestea există raporturi de inter-determinare. Spiritualitatea (în concepția monografiștilor incluzând, în fapt, toate manifestările sociale) este nediferențiată, difuză, sociologiei revenindu-i sarcina de a stabili gradul de autonomizare a valorilor spiritului.

Fiind parte a întregului valorilor socialului, manifestările vieții spirituale se ivesc din necesitatea stabilirii unui echilibru între grupul social și ordinea cosmică. Deopotrivă reprezentările magice, religioase, credințele de substrat și comportamentele emergente etc. apar din „trebuințe” sociale, de unde nevoia înțelegerii raporturilor dintre viața grupului social și mediu.

Structura unității sociale este, prin toate acestea, de o complexitate reală, caracterizată printr-o interferență continuă a valorilor. Aceste valori nu sunt, după cum menționam anterior, abordabile fragmentar, pierzându-se în complexe de fenomene structurate după diferite criterii.

„În viața satelor, toate înfățișările și însușirile pământului, toate nevoile vieții zilnice și toate aspectele muncii lui, cu toate obiectele și uneltele materiale menite să înlesnească această muncă și să aperse nevoi, toate credințele și deprinderile din bătrâni, toate misterele lumii înconjurătoare și tot ce simte, înțelege și știe omul despre ele, tot ce gândește sau înfăptuiește în viața aceasta sau în cea de dincolo tot atât de reală pentru el- toate se împletesc laolaltă într-o atmosferă spirituală originală și într-o structură caracteristică.”¹

Înțelegerea caracterelor de bază ale acestei structuri este un scop major în demersurile Școlii Monografice. Teoria și metodologia cercetării sistematice a unităților sociale (în cazul de față, predilect, a satului), a avut o evoluție specifică, datorată accentuării tendinței de studiere calitativă a fenomenelor, de ramificare și

¹ Gh. Focșa, *Aspecte ale activității țărănești*, în (București: Sociologie Românească, an V, 1943, nr. 16) p. 46.

compartimentare a domeniului, până la consacrarea metodologică din *Îndrumări pentru monografiile sociologice*.¹

Astfel, de la organizarea colaborării pluridisciplinare (echipele complexe, formate din specialiști în domenii diferite), se tinde către o omogenizare și o sociologizare a echipelor, dublată de o încercare de integrare a datelor într-un nou sistem.

Cu certitudine, acest tip de cercetare aducea o viziune nouă, integratoare, modernă, ce i-a conferit un loc aparte între etnografiile și sociografiile din Est, propunând elemente de interpretare comprehensiv-antropologică, de o mobilitate metodologică certă în sistemul „monografic”, ce devenea tot mai mult o realizare colectivă. Pentru că la orice evaluare critică s-au remarcat contribuții teoretico-metodologice de nivel stând alături de acea a lui Gusti, precum cele datorate colaboratorilor apropiați: Constantin Brăiloiu, H. H. Stahl, Traian Herseni, Anton Golopenția, sau chiar unor disidenți ca Ernest Bernea, D. Amzăr.

Funcționalism, integralism, vitalism în context intern și extern.

În opinia lui Traian Herseni, unul dintre teoreticienii marcanti ai Școlii monografice, trei au fost trăsăturile principale ale noii direcții în cercetarea satului.

O primă caracteristică a noii concepții sociologice era funcționalismul. Trasătura era impusă de însăși structura unității sociale și de natura manifestărilor spirituale, văzute ca o rețea de determinări în jurul unor nuclee de viață individuală sau colectivă.

Orice manifestare socială trebuie explicată și înțeleasă prin funcția pe care o are în respectiva comunitate. Mai importantă decât conținutul ori structura unui fapt social, funcția este, pentru monografiști, esențial de desprins în procesul cercetării sociale.

Monografistului, indiferent de aspectul pe care-l studiază, îi revine sarcina de a fixa locul faptului social asupra căruia este orientat în contextul de viață comunitară, pentru a-i putea sesiza funcția în circumstanțele unității sociale.

Și în alte puncte, Școala monografică își dovedește modernitatea, capacitatea de sincronizare la metodologiile și, în genere, la punctele de vedere consacrate, în acea perioadă, în științele sociale, în Occident.

De pildă, Traian Herseni are un punct de vedere modern și pertinent în ceea ce privește optica sociologului în interpretarea funcționalistă a aspectelor de ritual, de etnoiatrie, de construcție a unor subunități sociale etc. Sociologul recuză abordările de tip pozitivist prin prisma viziunii despre lume și mentalității investigatorului. A judeca astfel „înseamnă să impunem punctul nostru de vedere, al unei mentalități pozitivistice, fără să ținem seama că ele purced dintr-o mentalitate colectivă profund diferită de a noastră, din mentalitatea magică sau mitică”.²

Nivelul de detaliere și gradul de autenticitate al descrierii rezultate din observația directă și efortul empatic colectiv sunt neîndoielnice, deschiderea occidentală a concepției monografice constând și în consecvența cu care era negată optica și practica etnografică tradițională ce dominase, până la un punct, demersurile anterioare asupra fenomenelor sociale. Adepți ai unei politici ofensive a științei, Gusti și colaboratorii săi acuză în special etnografia de „o cunoaștere parțială, întâmplătoare și de suprafață a vieții noastre sătești”.³ Calitățile noului punct de vedere sunt atestate, la rândul lor, și de respingerea explicațiilor autonomiste, parțiale, bazate pe un singur criteriu valoric, ce implica opțiunea pentru o viziune de ansamblu, focalizată asupra „socialității” culturii și pentru un sistem de valorizare corelat.

1 București: Institutul de Științe Sociale al României, 1940.

2 Traian Herseni, *Teoria monografiei sociologice*, (București: I.S.R., 1934), p. 28.

3 Dimitrie Gusti, *Sociologia*, p. 87.

În afara funcționalismului, ca trăsătură esențială, sistemul sociologic al Școlii de la București era caracterizat de o viziune integralistă despre realitatea socio-culturală a satului interbelic.

Fenomenele sociale nu mai erau considerate de sine stătătoare, ci urmau a fi abordate avându-se întotdeauna în vedere totalitatea faptelor ce compuneau o unitate socială. Această perspectivă este, sugerează monografiștii, absolut obligatorie. Abordarea integralistă, inspirată de principiul holistic din antropologie, se impunea în situația studierii unor subunități din cadrul unității sociale asupra căreia s-a focalizat cercetarea sau asupra diverselor structuri care o alcătuiesc: un exemplu ar fi familia restrânsă sau cea lărgită (neamul), cu o rețea de intercon condiționări socio-culturale, simbolice, cu funcții distincte în structura comunității.

Cea de-a treia caracteristică a viziunii sociologice a Școlii lui Dimitrie Gusti este vitalismul. Fenomenele sociale se studiază, conform acestui principiu, în funcție de viața psiho-socială a unității, din nou integralist, urmărind faptele de cultură și fenomenele sociale în dinamica și procesualitatea lor.

Se poate spune, după această sumară prezentare, că orientarea monografistă era marcată de două preocupări majore: pe de-o parte de adâncirea cercetărilor, pe de altă parte, de a extinde sfera de cuprindere asupra tuturor manifestărilor de viață socială și de cultură ale unității suficiente sieși care era satul.

Ambele tendințe sunt specifice perioadei în care a fost elaborat sistemul sociologic gustian. Modelul de aprofundare a cunoașterii empirice era frecvent și în demersurile științifice propuse, în aceeași perioadă, în Vestul Europei sau Statele Unite ale Americii.

Un alt aspect, la rândul său modern, al concepției monografice constă în teoretizarea și aplicarea observației participative (colective), complexe, ca modalitate de lucru pe teren. Aceasta asigură o bază metodologică riguroasă, diminuând riscul comiterii unor greșeli în interogarea diverselor aspecte de viață socială. Încercările implicite de empatizare (ce decurg, inevitabil, din acest tip de observație, care nu are cum să se păstreze în limitele „obiectivității pure”) sunt certe în metodologia propusă de Școala monografică, dar mai ales în materialul rezultat în urma cercetărilor.

Această practică empatică are ca finalitate: „eul vede din afara lui în interiorul ființelor și lucrurilor, le înțelege și le judecă, făcând abstracție de propria persoană și de sentimentele proprii, sesizează natura exactă a lucrurilor, printr-o înțelegere directă, sub unghiul intern al unui spirit sociologic informat și conștient de rostul total și superior al cercetării”.¹

Toate aceste trăsături ce caracterizează un tip distinct de cercetare sociologică, în această parte a Europei, demonstau receptivitate față de teoriile noi, ce dominau științele sociale, în acea perioadă, o capacitate de sincronizare prin împrumuturi de idei, dar și spirit inovativ, ceea ce explică „mitul” Școlii sociologice de la București și al unei „sociologii românești”.

Concluzii

După 23 de ani, în 1948, activitatea acestui promițător grup de sociologi este brutal întreruptă, Institutul de Științe Sociale al României însuși fiind desființat, revistele „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială”, „Revista Institutului Social Banat-Crișana” își întrerup activitatea, iar proiectele monografice (sătești, regionale) rămân neterminate. Specialiștii din domenii conexe care participaseră la astfel de cercetări de anvergură au fost nevoiți să se refugieze în institutele mai puțin afectate de ascensiunea noii ideologii și, în cel mai bun caz, să-și continue investigațiile pe cont propriu.

¹ Gusti, *Sociologia*, p.55.

Demersul de recuperare și reevaluare critică a cercetărilor derulate în contextul Școlii Monografice este, așadar, unul cu un sens profund și în perioada actuală. Experiențele de teren, analizele și interpretările propuse, cadrele teoretice și metodologice, impactul investigațiilor desfășurate sub auspiciile acestei direcții oferă destule materiale inedite, destule spații încă de exploatat sau revizuit pentru cercetătorii sociali din contemporaneitate.

BIBLIOGRAFIE

Gusti, Dimitrie, *Sociologia monografică, știință a realității sociale. Studiu introductiv* la Traian Herseni, *Teoria monografiei sociologice*, București, 1934.

Gusti, Dimitrie, *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*, București, 1939.

Gusti, Dimitrie, *Problema Sociologiei. Sistem și metodă. Trei comunicări*, București, Institutul Social Român, 1940.

Gusti, Dimitrie, *Sociologia militans*. I. *Cunoaștere*. II. *Acțiune*, București, Institutul de Științe Sociale, 1946.

Herseni, Traian, *Teoria monografiei sociologice*, București, Editura Institutului Social Român, 1934.

Larionescu, Maria, *Școala sociologică de la București. Tradiție și actualitate*, București, Editura Metropol, 1996.

Lévi-Strauss, Claude, *Antropologie structurală*, București, Editura Politică, 1978.

Malinowski, Bronislaw, *Argonauts of the Western Pacific*, London, George Routledge, 1932.

Mihăilescu, Vintilă, *What is Anthropology at Home Good for in Times of Transition?*, în Viorel Anăstăsoaie, Csilla Konczi, Eniko Magyari-Vincze, Ovidiu Pecican (Editori), *Breaching the Wall*, Cluj-Napoca: Efes, 2003.

Stahl, H. Henri, *Școala monografiei sociologice*, în „Arhiva pentru Știință și Reformă Socială” an XIV, 1936.

Stahl H. Henri, *Tehnica monografiei sociologice*, București, Editura Institutului social român, 1934

Știință și politică în sistemul sociologic gustian

Proiectul de societate al Școlii Sociologice de la București

■ ANTONIO MOMOC

[The University of Bucharest]

Abstract

What is Romania's project for society and which is the direction we should be heading to? Who are the actors of modernization: the technocrats or the politicians? These are questions for which social actors, such as the Sociological School of Bucharest, have provided answers during the interwar period. The project for society that Dimitrie Gusti imagined assigned an essential role to the scientists (and sociologists) for modernizing the rural society. The modernization was going to be achieved through the total Monography of the Romanian society. This article is answering the question regarding the nature of the relationship between politics and sociology according to Gusti's conceptual system.

Keywords

political project; monography;
scientific messianism; cultural nation;
cultural action

Introducere

În contextul post-aderării la Uniunea Europeană și pe fondul crizei financiare internaționale, în spațiul public și în mediul academic românesc apare tot mai frecvent opinia că România nu propune un proiect de societate propriu. Sunt și voci care asumă proiectul politic european ca pe unul românesc, dar aceste voci se aud tot mai timid în spațiul public.

Întrebările care preocupă astăzi societatea civilă și comunitatea științifică din România sunt legate de probleme precum: cine sunt actorii schimbării și ai modernizării în țara noastră? Există un proiect românesc de schimbare sau doar unul impus din exterior, de la Bruxelles? Cine cunoaște direcția în care România ar trebui să se îndrepte după aderarea la UE? Este de preferat dezvoltarea economică sau conservarea resurselor naturale și a moștenirii culturale? Vor cetățenii români promovarea capitalismului occidental și locuri de muncă bine plătite sau doresc apărarea tradiției culturale și a mediului natural? Europeanism sau autohtonism? Elitele (politice, economice, științifice) sau oamenii obișnuiți ar trebui să decidă direcția? Politicienii sau oamenii de știință (tehnocrați, sociologi, economiști, finanțiști etc) sunt cei care ar trebui să aibă ultimul cuvânt în alegerea direcției? Este de preferat

dezvoltarea spiritului antreprenorial sau civismul locuitorilor? Ce ar trebui să alegem între democrație și piața liberală?

La prima vedere aceste întrebări par a avea prea puțin în comun cu Școala Sociologică a lui Dimitrie Gusti. Dar soluțiile ideologice pentru care au optat politicienii sau oamenii de știință români în anii '20-'30 ai secolului trecut au consecințe asupra mentalității și comportamentelor din societatea actuală, au efecte asupra vieții publice și științifice. Preocupări similare frământau elita politică și științifică interbelică, o perioadă de criză marcată de schimbările majore produse de Marea Unire, în care polemicele publice dintre intelectuali erau generate de clivajul dintre tradiție și modernitate, dintre rural și urban, dintre industrializare și conservarea tradiției agrare, dintre majoritate și minorități etnice, dintre cosmopolitism și naționalism, dintre europenism și autohtonism.

Între cele două războaie mondiale Școala Sociologică a lui Dimitrie Gusti, ca alte școli de gândire, a propus la rândul ei un proiect de modernizare al societății românești, iar sociologia avea de jucat un rol primordial în acest proiect. În viziunea profesorului Dimitrie Gusti actorii schimbării sociale urmau a fi oamenii de știință, elitele studențești și Monarhia. Voi arăta în acest studiu că sociologia, politica și etica sunt concepte cheie în jurul cărora au orbitat majoritatea acțiunilor publice ale profesoului Gusti. Sociologia – nedespărțită de politica națională și de etică – au constituit pilonii arhitectonicii gândirii și acțiunii gustiene. Care au fost cauzele și consecințele acestei sociologii naționale lipită conceptual de politica de stat este întrebarea la care voi încerca să dau un răspuns în paginile următoare.

În epoca internetului și a rețelelor sociale 2.0 poate părea exotică preocuparea pentru cercetarea concepției gustiene despre sociologia națiunii sau interesul pentru rolul jucat în anii '20-'30 de către Școala Gusti în construcția națiunii culturale. Care sunt consecințele unei construcții interbelice astăzi? Pentru asemenea dileme este necesară revizitarea studiilor semnate în interbelic de către Dimitrie Gusti și de colaboratorii săi. Reîntoarcerea în anii '20-'30 este posibilă cu ajutorul metodei istoriei orale și a documentelor scrise (memorii, jurnale, primele lucrări științifice ale lui Dimitrie Gusti, articolele publicate de membrii Școlii în revistele culturale sau științifice – *Dreapta, Stânga, Rânduiala, Însemnări sociologice, Curierul echipelor studențești, Curierul Serviciului Social*).

Proiectul de societate: monografia totală ca utopie

La 1918 societatea românească era una tradițională. Trei sferturi dintre români trăiau în mediul rural. În agricultură și în industrie se folosea tehnica de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Potrivit recensământului din 1912, 60% dintre români erau analfabeți. 75% dintre țăranii proprietari dețineau în 1930 suprafețe mici, între 0-5 ha, adică 35,8% din total teren arabil.¹ 70% din populația României își câștiga traiul în urma exploatarei solului.

Recensământul din 1930 descria România ca pe o țară cu 15.201 sate și doar 172 de orașe. În consecință, modernizarea societății românești nu putea începe decât cu ridicarea condiției sociale a categoriei sociale preponderente, a țăranimii.

Obiectivul pe care Dimitrie Gusti și l-a propus la momentul întoarcerii de la studiile în străinătate a fost acela al cunoașterii și ridicării unei națiunii alcătuită din țărani. Mijloacele prin care Gusti și-a propus să atingă obiectivul de a moderniza o societate eminamente țăărănească au fost devaluate înainte de primul război mondial: Monografia a celor peste 15.000 de sate. Obiectivul monografiei totale i-a

¹ Șerban, Stelu, *Elite, partide și spectru politic în România interbelică*, (București: Ed. Paideia, 2006), 67-69.

determinat pe unii membrii Școlii Sociologice, precum Henri H. Stahl, să fie circumspecți și îl descrie ca pe o utopie¹.

Cercetători ca Zoltán Rostás sau Dumitru Sandu subliniază la rândul lor utopia demersului, dar aduc în prim plan „fertilitatea” monografiei gustiene în contextul în care în anii ‘20-’30 nu exista o tradiție a cercetărilor empirice și nici fundamente teoretice sau metodologice.² Mai mult, Sandu evidențiază că modul de lucru al echipei gustiene în ce privește cercetarea și acțiunea socială reflectă ideea că mișcarea socială de ridicare a satelor a fost abordată mai degrabă comunitar-regional decât din perspectiva monografică. Eticheta „Școala Monografică a lui Gusti” este legată mai ales de numele mentorului, de intențiile și de opera sa. În schimb, denumirea de mișcare socială comunitar-regională este corelată cu studiile și acțiunile efective ale mișcării și ale colaboratorilor lui Gusti în perioada dintre războaie.³

Revenit din Germania și Franța unde a studiat la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, Dimitrie Gusti a expus în lecția sa introductivă a *Cursului de istorie a filosofiei grecești, etică și sociologie* din 8 aprilie 1910 „sistemul, metoda și ambițiile sale universitare.”⁴

„Dacă avem vreo ambițiune, este să întemeiem un Seminar de sociologie și etică, pe care să îl punem în legătură cu Instituțiile de cercetare științifică similare din Apus.... Un seminar de sociologie, așa cum l-am cunoscut în studiile din Germania, unde profesorul și studenții discută și cercetează nu doar problemele științelor speciale, dar și problemele de însemnătate socială imediată. [...] Să îndrăznim a spera că prin activitatea unor viitoare seminare și asociații să se schimbe fundamental în țara noastră modul îngrozitor de superficial cum se tratează astăzi sociologia și problemele sociale românești, în special? Este timpul ca studiul problemelor sociale să se mute din comisiile parlamentare și ministere la universități.”⁵

Universitatea, Seminarul de sociologie, asociațiile profesionale, studenții și profesorii sunt actorii modernizării. Viziunea lui Gusti este concentrată în schema Sociologie-Politică-Etică, în acord cu care politica eficientă există doar dacă este fundamentată sociologic. Națiunea poate fi „ridicată” prin intermediul „personalităților culturale”, a elitelor. Specialiștii urmau să fie formați în universități ca oameni de știință. Așa cum arătam cu alt prilej⁶, modernizarea cu ajutorul oamenilor de știință este o idee preluată de Gusti de la filosoful Saint-Simon. Deloc întâmplător, în anii ‘20 Dimitrie Gusti se „îngrijeste” de apariția în România a operei filosofului francez, iar lucrările contelui Saint-Simon – *Catehismul industriașilor și Noul creștinism* – sunt publicate mai întâi sub îngrijirea lui Gusti.

Sociologia, politica și etica sunt un continuum în sistemul de gândire gustian. Politica eficientă nu poate fi concepută fără sociologie, iar sociologia este inutilă dacă rezultatele cercetării nu sunt utile administrației publice locale. Prin cercetare socială se pot obține informații de la firul ierbii, din sânul comunității locale, care trebuie puse apoi la dispoziția omului politic. Operând astfel, politicienii nu vor mai recurge la improvizații, ci vor propune politici publice și soluții bazate pe informații precise:

„Politica și etica nu se ocupă ca științele sociale particulare și sociologice, de lumea socială așa cum este ea în mod necesar; politica și etica se ocupă de lumea

1 Zoltan, Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl*, (București: Ed. Paideia., 2000), 76-78.

2 Dumitru, Sandu, „Gândirea regională în mișcarea gustiană de ridicare a satului”, *Transilvania*, an XL, vol. 11-12, (2012): 9.

3 Sandu, „Gândirea”, 12.

4 Vulcănescu, Mircea, *Școala Sociologică a lui Dimitrie Gusti*, (București: Ed. Eminescu, 1998), 39.

5 Gusti, Dimitrie, *Introducere în cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie*, (București: Institutul de Arte grafice Carol Gobl, 1910), 16-24.

6 Momoc, Antonio, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice – Școala gustiană între carlism și legionarism*, (București: Curtea Veche Publishing, 2012), 50-54.

socială așa cum ea ar trebui să fie [...] Științele sociale, *Sociologia, Politica, Etica* formează o serie riguros logică, fiecare știință este o consecință logică a celei care o precedă. Sociologia nu e posibilă fără rezultatele științelor sociale particulare. [...] Politica se fondează pe sociologie. [...] Etica este știința normativă cea mai înaltă care închide seria științelor sociale explicative și normative.”¹

La preluarea catedrei din Iași, prioritatea lui Gusti era aceea a formării unor cercetători de elită. Prin Universitate, prin Seminarul de sociologie și prin asociații profesionale precum *Asociația pentru Studiul și Reforma Socială* pe care a transformat-o, în 1921, în *Institutul Social Român*, urmau a fi educați specialiști în abordarea problemelor sociale.

Mesianismul științific gustian își are originea în opera filosofului francez, iar Gusti nu ascunde influența lui Saint-Simon asupra sistemului Sociologie, Politică, Etică. În comunicarea *Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică* susținută la Academia Română în 19 ianuarie 1940, sociologul român recunoștea că s-a inspirat din opera contelui francez și afirma necesitatea cultivării elitelor în toate domeniile vieții publice: „Dacă etica se ocupă de sistemul scopurilor, din care se desprinde ca problemă centrală idealul etic, politica se ocupă cu sistemul mijloacelor pentru realizarea valorilor și normelor sociale și etice ale realității sociale viitoare [...] Toate acțiunile omenesii trebuie să ducă la formarea de personalități culturale. Întemeiem astfel o *pedagogie națională a creației și formării personalității sociale* ale cărei principii le desprindem din etică și politică... Evoluția socială este mersul ascendent al omenirii către personalitate, o înfăptuire treptată a idealului etic. Prin sistemul nostru de sociologie, etică și politică se *înlătură opoziția care se susține și domină gândirea contemporană, între cunoaștere și acțiune, intelectualism și activism*. [...] Din această înfrățire a cunoașterii cu realul prin acțiune se creează noi datorii și responsabilități morale. Este *programul vieții lui Saint-Simon*, care cu mândrie afirmă în cele mai dificile momente ale vieții sale, <<încă trăiesc în viitor>>. Este programul monografiilor sociologice și al acțiunii la sat.”²

Proiectul gustian a prins contur în anii '20 în cadrul Seminarului de Sociologie de la București, o dată cu primele cercetări monografice la sate. Așa cum am mai arătat³, între 1925 și 1931 gustiștii au evoluat ca mișcare socială de dezvoltare comunitară și regională ghidată de scopul de a stimula inițiativele comunităților locale. Între 1934-1937, pe fondul apropierii lui Gusti de Monarhia lui Carol al II-lea, monografiștii s-au îndreptat spre controlul tot mai centralizat al muncii culturale.

Pentru scurt timp Gusti a condus Ministrul Instrucției, Cultelor și Artelor (1932-1933), dar nu a reușit să impună inițiativele sale legislative prin care prevedea ca oamenii de știință să influențeze procesul de elaborare al legilor în Parlament. În 1934 Carol al II-lea i-a oferit conducerea Fundației Culturale Regale „Principele Carol”. În cadrul Fundației interesul Școlii s-a mutat de la cercetare la acțiune culturală pe cele patru dimensiuni: muncă, sănătate, minte și suflet⁴. Între 1938-1939, după intrarea în vigoare a Legii Serviciului Social, acțiune culturală a înclinat, fără succes însă, spre inginerie socială.

Profesorul Gusti era convins că numai cu ajutorul Monarhiei își va putea desăvârși proiectul de cercetare și de ridicare a satului⁵. În anii '30, în perioada în

1 Gusti, *Introducere*, 17-23.

2 Gusti, Dimitrie, *Opere*, [Vol. 3] *Sistemul de sociologie, etică și politică, C: Politica – sistemul mijloacelor pentru realizarea valorilor și normelor sociale și etice realității sociale viitoare, Partea I, Organizarea științei, Organizarea culturii*, (București: Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1946), 59-61.

3 Momoc, Antonio, „Engineering a good society: the Sociological School of Bucharest national project for building Romania”, *European Journal of Science and Theology*, vol. 9, suppl.2, (iunie 2013): 95-104.

4 Momoc, *Capcanele*, 156-157.

5 Rostás, Zoltán, *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București*, (București: Ed. Paideia, 2001), 166.

care cei mai mulți tineri intelectuali ai „generației” au fost prinși în capcana extremismului fascinați de Căpitanul Corneliu Zelea-Codreanu, sociologii care au rămas alături de Dimitrie Gusti la Fundația Culturală Regală, Henri H. Stahl, Anton Golopenția, Octavian Neamțu, au recunoscut importanța sprijinului Monarhiei lui Carol al II-lea în încercarea de ridicare a satelor. Acești cercetători au alcătuit grupul gustiștilor care au afirmat în revistele Fundației viziunea lui Gusti că Monarhia apără interesele claselor populare, a țărănimii române, și că rolul omului de știință este acela de a ridica națiunea prin intervenție socială și prin muncă culturală. Ei au îmbrățișat filosofia Monarhiei sociale gustiene.¹

Pentru Gusti știința despre societate – *Sociologia Militans* – este, de fapt, *Știința Națiunii*. Deși nu a folosit concepte precum comunitarianism, „bună societate” sau dezvoltare comunitară proiectul gustian a urmărit ridicarea culturală a satelor în sens comunitarian, din perspectiva muncii culturale pe dimensiunile Muncă, Sănătate, Minte și Suflet.² Facilitatorii dezvoltării comunitar-regionale erau elitele formate în Universități, mijlocul îl reprezenta cercetarea la nivelul comunităților rurale, stimularea inițiativelor locale și intervenția socială, obiectivul fiind modernizarea în ansamblu a societății rurale interbelice.

Omul de știință și omul politic sau despre dimensiunea publică a sociologiei

Convingerea profesorului Gusti că „sistemul de sociologie, politică și etică înălătură opoziția care domină gândirea contemporană între cunoaștere și acțiune, intelectualism și activism” exprimă o filosofie a implicării active a sociologilor în viața cetății. Situată la polul opus, paradigma weberiană refuză științei asocierea cu politica: etica responsabilității omului politic este fundamental diferită de etica convingerii care aparține intelectualului, politica fiind un domeniu care nu poate evita constrângerea.³ Lumea politicii cere o abordare ce implică în mod necesar acea „neutritate axiologică” pe care Weber o reclama atunci când făcea distincția între discursul unui profesor pentru studenții săi și discursul unui om de partid, cel din urmă ținând și un alt interes decât cunoașterea obiectivă a lucrurilor.⁴

Gândirea gustiană este departe de dilema morală weberiană a implicării politice a omului de știință. Omul de știință ar trebui să împărtășească și el etica responsabilității. Sociologia este, pentru profesorul Gusti, parte a sistemului de gândire și de acțiune necesar pentru a reforma și schimba în bine societatea: cercetarea sociologică are sens doar în măsura în care rezultatele și concluziile investigației sunt puse la dispoziția omului politic, iar politicile sunt implementate în acord cu un ideal etic.

Astăzi, în știința socială, Michael Burawoy respinge la rândul său îngrijorările sociologilor legate de lipsa de separare dintre politică și știință sau temerea de ceea ce el numește „politicization:” „Dacă științele politice se pot distinge prin obiectul lor de cercetare și prin valoarea lor centrală, anume statul și apărarea ordinii, dacă științele economice se pot distinge prin obiectul lor de cercetare și prin valoarea centrală, anume piața și expansiunea sa, atunci valoarea centrală și obiectul de studiu al sociologiei sunt societatea civilă și rezistența ei. Proiectul disciplinei noastre nu trebuie redus la sociologia critică (*critical sociology*) care nu are sens fără o sociologie profesională (*professional sociology*) și, mai ales, fără o sociologie publică (*public*

1 Momoc, Antonio, „H.H. Stahl – from Social Research to Social Monarchy” in *Social Space and Its Actors*, vol. 5, nr.1, (Brașov : Ed. Univ. Transilvania din Brașov, 2011): 47-54.

2 Momoc, Antonio, „Engineering...”, 104.

3 Vezi Weber, Max, *Omul de știință și omul politic*, (București: Humanitas, 2011).

4 Vezi Max Weber, *Politica – o vocație și o profesie*, (București: Anima, 1994).

sociology) pentru a infuza cu angajamentele sale, așa cum toate trei sunt complementare cu o sociologie politică (*policy sociology*) care transmite cunoașterea într-un mod eficient, util, aplicat.”¹

Public sociology urmărește, în viziunea lui Burawoy, „to bring sociology into dialogue with audiences beyond the academy”, să aducă sociologia în dialog cu publicurile dincolo de academie sau universitate. În vreme ce *public sociology* este o sociologie preocupată să aibă un dialog constant cu publicul, *professional sociology* este sociologia așa cum se predă în școală, „o sociologie științifică anume creată de și pentru sociologi”. Dacă *professional sociology* este o sociologie care se concetreză pe problemele definite de către clienți, fiind o sociologie de nișă aplicată la cererea clientului, *public sociology* este sociologia preocupată de viața politică și economică, o sociologie aproape misionară.

Burawoy afirmă că angajarea sociologilor în viața publică și militantismul nu afectează profesionalismul sociologului, ci îl transformă într-un om al cetății și al societății civile:

„Soarta sociologiei astăzi depinde de conectarea ei la o societate civilă vie și, de aici, interesul sociologiei coincide cu interesul universal – interesul umanității – de a ține sub control, dacă nu de a combate statul terorist și accesibilizarea totului, acea combinație dezastruoasă pe care o numim neoliberalism. Conectarea sociologiei la societatea civilă este tot atât de urgentă pe cât este conectarea științei economice la economie și ambele conexiuni sunt produse ale istoriei. Sociologia s-a maturizat în secolul 19 o dată cu nașterea societății civile – în USA s-a născut din mișcările reformiste, din asociații comunitare și comunități religioase, în Europa s-a impus în secolul 19 al educației generale, al partidelor politice, al sindicatelor muncitorești, al organismelor opiniei publice și al panopliei de asociații voluntare.”²

În Europa naționalismelor, de la sfârșitul secolului 19 începutul secolului 20, în interbelicul nazismului, al comunismului și al crizei financiare, proiectul lui Gusti accentua tocmai acest rol pe care sociologii trebuie să îl asume în viața socială și în viața națiunii, în aplecarea către comunitatea locală și în conectarea la societatea tradițională. Implicarea intelectualilor în politică și în viața publică nu există ca problemă morală la Gusti. De fapt, cei mai mulți intelectuali români ai „generației” nu au avut această dilemă și s-au implicat, într-un fel sau altul, politic.

Concluzii

Proiectul de societate propus de Dimitrie Gusti și, mai ales provocările sale, sunt actuale și moderne. Care este locul sociologului în viața publică: în politică și în societatea civilă? Intelectualii trebuie să stea deoparte și să analizeze critic sau ar trebui să se implice activ în administrația publică și în comunitatea locală?

Preocuparea lui Gusti pentru cunoașterea socială, rolul mesianic pe care îl rezervă sociologiei, obiectivul său de conectare al sociologiei la comunitate și dezvoltarea comunitară și regională fac din implicarea sociologilor în cercetarea și modernizarea unei societăți rurale o necesitate. Cunoașterea științifică este inutilă în turnul de fildeș al oamenilor de știință, iar democrația fără cunoaștere la nivelul oamenilor simpli este doar exercițiu de manipulare.

Mirajul produs de dimensiunile proiectului monografic al fondatorului Școlii, intervenția socială sau acțiunea culturală la sate riscă să arunce într-un con de umbră

¹ Burawoy, Michael, „The Critical Turn to Public Sociology”, *Critical Sociology*, (Summer 2005): 318-322, <http://burawoy.berkeley.edu/PS/Critical%20Sociology/The%20Critical%20Turn%20to%20Public%20Sociology.pdf>, accesat la 25.07.2013.

² Burawoy, „The Critical Turn”, 323.

activitatea Școlii ca mișcarea de dezvoltare comunitară-regională. În anii '20-'30, sub coordonarea colaboratorilor lui Gusti, echipele multidisciplinare au coborât la sat pentru a se conecta cu comunitatea și pentru a modela cu tehnici științifice comunitățile rurale în acord nu cu un model impus de sus în jos (de la vreun birou ministerial sau din Parlament), nici cu un model impus din exterior (de puteri străine), ci în acord cu tradițiile și cutumele comunităților rurale. Sociologia militans sau sociologia națiunii nu este decât aparent o sociologie de sus în jos: comunitarianismul proiectului gustian se manifestă prin tendința sociologilor gustiști de a implica în dezvoltarea comunitar-regională resursele umane locale ale comunităților cercetate.

BIBLIOGRAFIE

- BURAWOY, Michael, „The Critical Turn to Public Sociology”, *Critical Sociology*, Summer 2005, <http://burawoy.berkeley.edu/PS/Critical%20Sociology/The%20Critical%20Turn%20to%20Public%20Sociology.pdf>, accesat la 25.07.2013.
- DUMITRU, Sandu, „Gândirea regională în mișcarea gustiană de ridicare a satului”, *Transilvania*, an XL, vol. 11-12, 2012.
- GUSTI, Dimitrie, *Introducere în cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie*, București, Institutul de Arte grafice Carol Gobl, 1910.
- GUSTI, Dimitrie, *Opere, [Vol. 3] Sistemul de sociologie, etică și politică, C: Politica – sistemul mijloacelor pentru realizarea valorilor și normelor sociale și etice realității sociale viitoare, Partea I, Organizarea științei, Organizarea culturii*, București, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1946.
- MOMOC, Antonio, „Engineering a good society: the Sociological School of Bucharest national project for building Romania”, *European Journal of Science and Theology*, vol. 9, suppl.2, iunie 2013.
- MOMOC, Antonio, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice – Școala gustiană între carlism și legionarism*, București, Curtea Veche Publishing, 2012.
- MOMOC, Antonio, „H.H. Stahl – from Social Research to Social Monarchy”, *Social Space and Its Actors*, vol. 5, nr.1, Brașov, Ed. Univ. Transilvania din Brașov, 2011.
- ROSTÁS, Zoltán, *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl*, București, Ed. Paideia., 2000.
- ROSTÁS, Zoltán, *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București*, București, Ed. Paideia, 2001.
- ȘERBAN, Stelu, *Elite, partide și spectru politic în România interbelică*, București, Ed. Paideia, 2006.
- VULCĂNESCU, Mircea, *Școala Sociologică a lui Dimitrie Gusti*, București, Ed. Eminescu, 1998.
- WEBER, Max, *Omul de știință și omul politic*, București, Humanitas, 2011.
- WEBER, Max, *Politica – o vocație și o profesie*, București, Anima, 1994.

Resorturile gândirii geopolitice a lui Dimitrie Gusti. Context și idei

■ LUCIAN-ȘTEFAN DUMITRESCU

[Romanian Academy]

Abstract

The article stresses the strong similarity between integral perspectives illustrated by interwar geopolitics and the sociological system conceived by Dimitrie Gusti. And it argues that Gusti's sociological system was imbued with romantic benchmarks, which also strongly influenced interwar geopolitics. Gusti was not a specialist in geopolitics. But his sociological system strongly influenced the geopolitical perspectives of Anton Golopenția, the most important geopolitician within the Sociological School of Bucharest. The article dwells on the factors that made Gusti think in a geopolitical manner. University milieu in Germany, specific ideas and the weakness of the interwar Romanian state are just some of them.

Keywords

Geopolitics; sociology of nation;
Dimitrie Gusti; weak state; interwar
Romania

Dimitrie Gusti și istoria intelectuală

Distincția majoră între istoria ideilor și istoria intelectuală este aceea că în cadrul celui de-al doilea câmp ideile sunt investigate până la sursa lor. Cu alte cuvinte, în vreme ce istoria ideilor cartografiază ideile și are tendința de a le prezenta ca fiind propria lor cauză, istoria intelectuală mizează pe ceea ce Bourdieu numește teoria câmpului¹. Ideile nu pot fi niciodată separate de instituțiile, practicile și, în general, de textura social-politică a unui context anume, dar nici de (principala) zonă doctrinară pentru care autorul nutrește simpatie. Teoria câmpului în cazul lui Dimitrie Gusti presupune o privire aruncată dincolo de textele publicate, instituțiile create și comportamentele savantului român, precum și dincolo de ambientul politic al României interbelice. Se impune un scurt popas în atmosfera universitară germană de la cumpăna secolilor XIX-XX. Stimula aceasta preocuparea pentru sinteze, pentru gândirea de tip geopolitic?

Impregnată cu ideile romantismului, educația (*Bildungul*) furnizată de mediul universitar german urmărea dezvoltarea maximală a individualității, transformarea individului în totalitate.

¹ Pierre Bourdieu, *Rațiuni practice. O teorie a acțiunii*, traducere de Cristina Popescu și Costin Popescu (București: Meridiane, 1999).

Amestec de protestantism și idealism filosofic, *Bildungul* avea semnificații cvasi-religioase, apropiindu-se de o viziune universală a salvării umane. Accentul cădea pe cultura generală, pe înzestrarea insului cu erudiția necesară descoperirii propriei individualități. Aflarea propriei personalități se producea dinăuntru, prin aflarea și stimularea potențialității tipice fiecărui ins. Perfecțiunea insului era de fapt consecința actualizării unei tendințe preexistente. „Schimbarea – pe care o viza *Bildungul* – putea să apară ca dezvoltare lăuntrică a unei unicități totalizatoare, ca desfășurare teleologică a unei potențialități ori ca actualizare a unei esențe preexistente, iar nu ca o organizare «mecanică» a unor unități constitutive identice”¹. De aici, dar și de la Aristotel, ideea de potențialitate/virtualitate socială prezintă în sociologia gus-tiană. În concepția universitarilor germani, specializarea îngustă practică în uni-versitățile franceze nu putea șlefui niciodată o personalitate rotundă. Se considera că specializarea afecta coerența cunoașterii sistematice (*Wissenschaft*). Iar consecința cunoașterii parțiale era incompleta dezvoltare morală a insului. Cultura genera-lă oferea astfel calea către dezvoltarea morală armonioasă a insului. Doar prin in-termediul culturii generale insul putea avea acces la propria totalitate. Probabil că lectorul își amintește de disprețul manifestat de Max Weber în finalul *Eticii protes-tante* pentru „specialiștii fără inimă” care urmau să ferece definitiv „cușca de oțel” a capitalismului, în așa fel încât aceasta să devină impenetrabilă. E manifestă aici ideea, specifică tot *Bildungului* german, că cunoașterea științifică nu poate răspun-de problemelor fundamentale ale societății. Viața bună sau eudaimonia nu este de competență cunoașterii științifice. De aici, preocuparea lui Gusti pentru etică, parte integrantă a sistemului său de gândire, alături de sociologie și politică. Marcat de gândirea lui Emile Durkheim, sistemul francez de educația a cultivat specializarea. Concepția insului ca operă de artă, ca personalitate rotundă, a fost respinsă total de către Durkheim. Un Durkheim care socotea, în flagrantă opoziție cu Max Weber, că știința poate rezolva inclusiv problemele de natură etică ale unei societăți. Mai exact, cunoașterea științifică putea stabili, în funcție de trăsăturile contextului isto-ric, nivelul aspirațiilor etice pentru membrii unei națiuni. O afirmație dezarmantă și nu prea, având în vedere că vine din partea celui care diviniza societatea².

Presiunea sistemului capitalist i-a silit pe umaniștii germani să se repleze și să-și rectifice concepția în privința specializării excesive. Dar spiritul de frondă s-a menți-nut, iar materializarea sa a constat, mai ales în perioada Republicii de la Weimar, în resuscitarea unui idealism filosofic care țintea către o cunoaștere științifică alimen-tată de o cultură generală vastă, baza unei viziuni integrale și într-o anumită măsură normativă despre lume. Din acest idealism filosofic se naște ideea de *sinteză intelectuală*, adică exact profilul pe care îl are sistemul de sociologie al lui Dimitrie Gusti. Dar și perspectiva geopolitică, considerată de unii dintre promotori drept unica dis-ciplină exhaustivă din câmpul științelor sociale.

Bildungul a generat mai multe consecințe. Printre acestea și ideea de stat cul-tural (*Kulturstaat*). Rezultatul intelectual al *Bildungului* era mandarinul, acea perso-nalitate rotundă, erudită, exemplu de moralitate. Dar mandarinul era prin definiție un ins nepractic. Motiv pentru care autonomia materială a mandarinului, a omu-lui excepțional sau a „personalității creatoare” în termenii lui Gusti, era asigurată în bună măsură de către stat. Când reorganizează învățământul universitar prusac, Humboldt nu obiectează față de intruziunea statului, pe care îl percepe drept sur-să de securitate economică pentru insul dornic să se dezvolte maximal din punct de vedere moral și cultural. Treptat, intercalarea statului devine din ce în ce mai ac-centuată, fenomen pe care mediul academic îl acceptă tacit. Statul ajunge astfel să fie descris ca stat cultural, reprezentantul dezinteresat al culturii naționale, brăul

1 Fritz Ringer, *Toward a Social History of Knowledge* (New York: Berghahn Books, 2000), 196.

2 Ringer, *Toward*, 29.

instituțional al națiunii. Statul cultural devenea astfel expresia „forțelor intelectuale” și a „energiilor morale”, care, în viziunea lui Ranke, puteau fi deslușite doar prin intermediul empatiei, un alt efect al *Bildungului*¹. În cele din urmă, ajungând la o dependență economică completă de stat, mediul academic german ajunge să țină partea monarhiei birocratice și să vorbească în numele națiunii. E și aceasta o parte a experienței avută de Gusti cu sistemul monarhic din România interbelică.

Cunoscând profilurile cultural-politice șlefuite în ambientul universitar german, cred că se poate spune că sociologia gustiană a avut și o anumită autonomie în raport cu puterea politică dominantă în perioada interbelică. Mă refer la o autonomie spiritual-ideatică, întrucât dependența materială era evidentă. Gusti a fost un mandarin, iar personalitatea integrală a mandarinului se sustrage oricărei conceptualizări utilitariste, de tipul *homo oeconomicus*. Axul teoretic al proiectului de reformă inițiat de Gusti, precum și etica necesară pentru rotirea acestuia, au fost împrumutate îndeosebi din mediul academic german și din viziunea specifică nutrită de acesta asupra educației. *Bildungul* german a făcut din Gusti mai degrabă un mandarin, decât un tehnocrat. Tehnocratul nu are de regulă „voința socială lungă” care l-a animat pe Gusti în susținerea „sociologiei națiunii” și nici capacitatea teoretică, forța intelectuală, de a face din sociologie un sistem integrat al tuturor științelor sociale particulare. Tehnocratul lucrează pentru salariul obținut în schimbul exercitării unei specializări înguste. Nu este, cum dorea Gusti, „o personalitate creatoare”. Dacă Gusti a fost doar un tehnocrat, atunci *Bildungul* german și-a ratat menirea în cazul său. În portretul intelectual zugrăvit de Mircea Vulcănescu², Gusti apare ca un colonizator, atât în planul ideilor, cât și în zona reformelor sociale. Singurul lucru pe care vrea să-l colonizeze un tehnocrat e propriul birou. Gusti, din postura de colonizator, a creat instituții pe care a încercat să le însușească cu intelectualii făuriți sau doar influențați de el. Dar și o sociologie cu alură geopolitică.

Ce (mai) este geopolitica?

Definițiile date geopoliticii sunt numeroase și adesea imprecise. O trecere în revistă a acestora l-ar scoate de pe traiectoria textului pe lectorul mai puțin aclimatizat cu sfera relațiilor internaționale. E motivul pentru care voi oferi o prezentare concentrată a geopoliticii, care sper să nu fie și simplistă. Când vorbim despre geopolitică, vorbim despre politică. Acea politică pe care Pierre Manent o percepe drept cauză a ordinii sau a dezordinii omenеști³. Axul major al politicii, cu atât mai mult în perioada interbelică, a fost statul. Instituție care continuă să țină prim planul politicii și astăzi, în pofida erodării suveranității sale ca urmare a mutării accentului dinspre politică spre economie, dar și dinspre local spre universal. Ca geopolitică statistică, geopolitica interbelică a utilizat o conceptualizare de factură romantică. Cu alte cuvinte, scrierile geopolitice erau ticsite cu termeni precum organicism, autarhism, naționalism *hot*⁴. Factorii care au favorizat apariția geopoliticii ca disciplină cu veleități hegemonice în câmpul științelor sociale au ținut îndeosebi de accelerarea ritmului industrializării și de intensificarea competiției pentru deșubee între statele cu economii dezvoltate. Acestea, în răspăr cu teoria ricardiană a avantajului comparativ care stă la baza comerțului internațional modern, n-au pregetat să-și naționalizeze economiile. Statele mici au fost însă obligate să ia act de viziunea ricardiană și

1 Ringer, *Toward*, 10.

2 Mircea Vulcănescu, *Opere II. Chipuri spirituale. Sociologie* (București: Univers Enciclopedic, 2005).

3 Pierre Manent, *Știința politică autentică* traducere de Cristian Preda (București: Baroque Books&Arts, 2013).

4 John Agnew, *Making Political Geography* (London: Hodder Education, 2002).

să se racordeze la comerțul internațional ca exportatoare de materii prime și materiale, dar și ca piețe de desfacere pentru produsele manufacturate ale metropolei. Cursa pentru cucerirea de noi piețe s-a transformat într-o cursă pentru stăpânirea de noi teritorii. De aici importanța crescândă a geografiei, care capătă statutul de disciplină academică în a doua jumătate a secolului XIX. La toate acestea se adaugă intercalarea darwinismului social în sfera relațiilor internaționale, un curent de idei care pretinde că statul este un organism social a cărui vigoare depinde de spațiu. Cu cât teritoriul controlat de stat va fi mai întins, cu atât va fi mai impozantă statura statului în relațiile internaționale. În temeiul acestei axiome, teritoriul devenea cea mai importantă componentă a puterii statului și, simultan, fundamentul raționamentelor geopolitice avansate de geografi, care argumentau că fenomenele politice sunt total condiționate de geografie. Friedrich Ratzel, unul dintre cei importanți proto-geopoliticieni, a fost înrăuit puternic de ideile geopoliticii statistice, respectiv organicism, autarhism și naționalism hot. Sub influența aceleiași umbrele doctrinare îl aflăm și pe Rudolf Kjellen, politologul suedez care născocеște termenul de geopolitică în 1899, termen strecurat în *Introducere în geografia Suediei*. Conceptul de geopolitică debordează abia două decenii mai târziu în lucrarea *Der Staat als Lebensform* (Statul ca organism viu), publicată de Kjellen în 1917. Lucrarea este inundată de ideile lui Ratzel, dar și de o serie de repere romantice care imprimă statului trăsături metafizice. De interes pentru textul de față sunt dimensiunile statului. Țara, prima fațetă a statului urma să fie studiată de geopolitică. Țara nu are doar semnificație geografică. Țara se referea mai degrabă la poporul care locuia un spațiu, popor ce urma să se organizeze politic îndată ce dobânda conștiință de sine. Sibilinic, Kjellen enunța obiectul geopoliticii. Cea mai recentă disciplină din câmpul științelor sociale urma să se focalizeze asupra statului-națiune. Celelalte fațete ale statului erau *gospodăria țării*, studiată de economia politică, *poporul*, studiat de demografie, *societatea*, cercetată de sociologie, și, în fine, *guvernământul*, abordat de kratopolitică (știința puterii)². De remarcat deci faptul că geopolitica era o disciplină de sinteză, ce colecta informații cu ajutorul a mai multor științe particulare: economie politică, demografie, sociologie și kratopolitică. La fel de largă, chiar mai extinsă, era cuprinderea sistemului de sociologie gustian, fundament al „științei națiunii”, care strângea informații prin intermediul unei cohorte de științe particulare: geografie, demografie, istorie, economie politică, antropologie, științe politice, drept, folclor etc. Adunând date atât de diferite geopolitica permitea o maximă lizibilizare a teritoriului statului, dar și a teritoriilor statelor vecine. Sistemul de sociologie gustian acoperea doar spațiul intern al României interbelice, din care mai bine de jumătate fusese până la 1918 sub administrarea altor state. Cu alte cuvinte, sociologia gustiană viza un spațiu care din punct de vedere administrativ era neexplorat de statul român.

Contextul interbelic. Un stat slab și spoliator

Abordând chestiunea state-buildingului, Francis Fukuyama scrie că deși construcția statului nu mai e de mult o necunoscută, procesul de transplantare a unor instituții puternice în solul cultural al țărilor în curs de dezvoltare continuă să fie învăluită în mister³. Se observă accentuarea de către Fukuyama a ideii de instituție puternică în contrast cu instituțiile slabe, pe care politologul american le percepe ca pe

1 Diana Didă, *Școala geopolitică românească. Proiectul sociologic al geopoliticii interbelice* (București: Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale, 2012).

2 Ilie Bădescu, *Tratat de geopolitică* (București: Mica Valahie, 2004).

3 Miroslaw Hroch, *Social Preconditions of National Revival* (New York: Columbia University Press, 2000).

o amenințare atât la adresa securității naționale, cât și a celei internaționale. Când subliniază forța instituțiilor, Fukuyama se referă în primul rând la forța statului, cea mai importantă instituție a modernității și totodată instituția pivot a proceselor de modernizare. El face însă distincția între forța statului și capacitatea administrativă a statului. Anvergura sau capacitatea administrativă a statului se referă la capacitatea statului de a concepe și de a pune în practică politici publice. Este vorba, cu alte cuvinte, despre abilitatea statului de a pune la dispoziția propriilor cetățeni felurite resurse administrative, cel mai adesea sub forma serviciilor publice. Forța statului se referă la deprinderea statului de a impune respectarea propriilor legi. E o deprindere care are atât o dimensiune silențioasă (sau blândă), ce nu iese în evidență și care ține de procesul de socializare politică, cât și una violentă, manifestă atunci când o anumită instituție publică recurge la forță pentru a obliga cetățenii unui stat să respecte legile acestuia.

O clasă mijlocie puternică, deținătoare a capitalului economic, o inteligenție autohtonă, care să controleze capitalul cultural, dar și un mediu urban dezvoltat, care să înglobeze o parte consistentă a populației, sunt minimele condiții structurale necesare pentru profilarea unei mișcări naționale de tip modern. Din această perspectivă, România interbelică era marcată de un deficit de structură socială. Sau de o structură socială incompletă¹ pentru conturarea naționalismului de tip modern. Orașele românești, ca locuri în care dospește de regulă modernitatea, erau puține, relativ slab dezvoltate și puțin populate cu etnici români, cocentrați într-o proporție covârșitoare, aproximativ 80%, în mediul rural. România interbelică avea circa 172 de localități cartografiate ca orașe², comparativ cu Germania debutului de secol XIX, care avea deja 4000³. Marea majoritate a populației urbane locuia în 20 dintre acestea, unde erau concentrate peste 50% din întreprinderile României interbelice. Dar apariția clasei mijlocii, precum și stimularea fluxului migrator rural-urban, se face prin intermediul statului, care supraveghează procesul de industrializare a unei lumi patriarhale. O spune Paul Krugman cu referire la America postbelică⁴. Ocurența clasei mijlocii și construcția social-economică a cetățeniei sunt expresia unui efort public, derulat de stat. Dar asta doar atunci când statul este o instituție inclusivă, iar nu una spoliatoare. Fac aici un scurt excurs ca să argumentez de ce statul român interbelic era diseminator de penurie. Daron Acemoglu răspunde la chestiunea presantă a subdezvoltării dintr-o perspectivă instituțională⁵. Națiunile se prăbușesc atunci când *instituțiile spoliatoare* sunt preponderente în raport cu cele *instituțiile inclusive*. Premisa de la care pleacă e clară: creșterea economică depinde în mod covârșitor de tipul predominant de instituție, precizând concomitant că finalitatea socială a instituțiilor depinde de civilitatea elitei. Instituțiile spoliatoare sunt preeminente în societățile aflate secole de-a rândul în periferia imperiilor, cazul României interbelice. Sunt societăți dominate de cultura politică de supunere, cu alte cuvinte slab organizate din punct de vedere politic, și ai cărei membrii preferă să cedeze inițiativa politică unui lider puternic. Ca atare, puterea este concentrată la vârf, iar capacitatea unei societăți lichefiate din punct de vedere politic de a o contracara este scăzută. Instituțiile inclusive cultivă vocația profesională a membrilor unei societăți. În contrast, instituțiile spoliatoare blochează valorificarea potențialului unei societăți.

1 Francis Fukuyama, *Nation-Building. Beyond Afghanistan and Iraq* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 2006).

2 Keith Hitchins, *România 1866-1947*, traducere de George Potra și Delia Răzdolescu (București: Ed. Humanitas, 1998), 342.

3 John A. Armstrong, *Nations before Nationalism* (The University of North Carolina Press, 1982), 95.

4 Paul Krugman, *Conștiința unui liberal*, traducere de Constantin-Dumitru Pălcuș (București: Publica, 2010), 27.

5 Daron Acemoglu, James A. Robinson, *Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity, and Poverty* (New York: Crown Business, 2012).

Prin intermediul „științei națiunii”, Gusti a căutat să furnizeze cunoașterea necesară pentru descătușarea potențialului României interbelice.

Dar de ce afirm că că statul interbelic era slab și spoliator? Nu o afirm eu, ci o face Mircea Vulcănescu care, la paisprezece ani de la Unirea din 1918, realiza un bilanț geopolitic. Puțina atenție acordată țăranilor și practic ranforsarea neoioabăgiei prin reforma agrară pusă în practică în intervalul 1918-1921, dar și infrastructura primitivă, incapabilă să închege din punct de vedere teritorial România Mare, sunt doar câteva dintre observațiile făcute de Vulcănescu, observații cu relevanță geopolitică dacă stăm să ne gândim că 80% din populația României Mari era formată din țărani, iar proiecția administrativă a Bucureștiului la nivel național era extrem de timidă (și) din cauza lipsei infrastructurii prin intermediul căreia *Mittelpunktul* comunică în teritoriu. Cât privește infrastructura, aflată atunci ca și acum în mâna statului, mai mulți autori au demonstrat că șansele înfiripării pieței interne cresc în condițiile existenței unei infrastructuri dezvoltate, care să sudeze teritoriul național. României interbelice îi lipsea piața internă, acea interfață dintre nevoile lumii rurale și economia industrială, cu consecința subdezvoltării primeia. Datele care dovedesc că statul român interbelic era în bună măsură un stat spoliator vin de la Keith Hitchens. O cercetare întreprinsă în 1938 releva faptul că pentru o gospodărie din Bucovina ce deținea în proprietate o suprafață de sub 3 ha, taxele și impozitele plătite statului reprezentau 2% din cheltuielile anuale de administrare a gospodăriei. Procentul creștea însă simțitor în Muntenia, 9%, Moldova, 10%, Basarabia, 17%¹. Un studiu din 1925 al lui Mihai Manoilescu reliefa faptul că mediul urban plătea taxe de patru ori mai mari decât mediul rural. Cu toate acestea beneficiile derivate din cheltuielile guvernamentale erau de șase ori mai mari decât cele înregistrate de zonele rurale, către care erau direcționate doar 12% din cheltuielile statului, în timp ce 68% erau injectate în mediul urban².

Sociologie și geopolitică. Aproximarea Gusti-Golopenția

Geopolitica a pendulat neîncetat între geografie și sociologie în perioada interbelică. Greutatea antropogeografiei ratzeliene și premisa că puterea statului depinde covârșitor de dimensiunea teritoriului a dat câștig de cauză mai degrabă geografiei în disputa teoretică cu sociologia asupra ariei geopoliticii. Atâta vreme cât geopolitica cerceta un singur versant al statului, cel geografic, domeniul era practic confiscat de geografie. O disciplină care afirma prin intermediul lui George Vîlsan interesul manifestat pentru viața socială³. Geografia umană se conecta astfel strâns la proiectul cunoașterii națiunii. Evaluând relația euristică a sociologiei cu geografia, Herseni considera că metoda monografică, precum și relevarea influenței exercitate de mediul geografic asupra mediului social sunt principalele câștiguri ale sociologiei în relația sa cu geografia. Statul, obiectul de studiu tradițional al geopoliticii, este o unitate socială. Și nu orice fel de unitate socială, ci una care se confundă cu societatea, pretinde Gusti. „Statul cu împărțirile lui administrative arată societatea, a cărei expresie și sistem este”⁴. Pentru Gusti însă diferența dintre societate și națiune este imperceptibilă. Interesant este însă faptul că în acord cu viziunea romantică Gusti subordonează statul națiunii. „Statul nu este astăzi decât o formă de manifestare a națiunii, deci o realitate subordonată funcțional acestuia”⁵. Iată cum concepția

1 Hitchens, *România*, 351.

2 Joseph Love, *Făurirea lumii a treia*, traducere de Gelu Călăcean (București: Univers, 2003), 130.

3 Didă, *Școala*, 54.

4 Dimitrie Gusti, „Un scop al muncii noastre” în *Curierul echipelor studențești*, nr. 5, an 1 apud Didă, *Școala*, 55.

5 Dimitrie Gusti, *Sociologia națiunii și a războiului*, (București: Floare Albastră, 1995) 1.

Staatkultur, dominantă în mediul universitar german, ghidează perspectiva lui Gusti asupra interacțiunii dintre stat și națiune.

Gusti nu a admis niciodată caracterul integral al geopoliticii. I-a recunoscut doar un caracter particular. Singura știință hegemonică era sociologia, care reușea să sintetizeze informația furnizată de științe particulare precum geografia, demografia, economia politică, istoria, antropologia etc. În contrast, Golopenția dispunea geopolitică în vârful ierarhiei științelor sociale.

Prin modelul teoretic imaginat, Gusti a încercat să ofere o imagine unitară a realității sociale în care să înglobeze toate componentele acesteia. Erau sintetizate astfel încercările unilaterale de surprindere a vieții sociale, așa-numitele sociologii parțiale (sociologia istorică, geografică, biologică, psihologică) ale căror rezultate capătă valoare sporită în cadrul sintezei gustiene. Doar metodă de cercetare pentru Frederic Le Play, metoda monografică este ridicată de Gusti la statutul de sistem sociologic. În realitate, așa cum sesizează Herseni, sistemul de sociologie gustian era totodată și un sistem etic și politic, adică un sistem ce cuprinde întreaga realitate socială, la care fondatorul Școlii Sociologice de la București se raporta nu ca la suma elementelor componente, ci ca la sinteza lor „indivizibilă și insolubilă”, cu voința socială ca element coagulant. Erau ajustate astfel viziunile ce fragmentau realitatea socială prin reliefarea unuia sau altuia dintre factorii componenți ai acesteia: sufletească (Hegel), economic (Marx), politic (Gumplowicz), juridic (Stammler). „Rezultatul este definirea unei înțelegeri originale a vieții sociale, sinteză a tuturor sociologiilor particulare, în cadrul căreia fiecare își afla, în același timp, sens real și limite. Firul călăuzitor al acestei sinteze îl constituie concepția sa despre structura societății, înțeleasă ca manifestare colectivă de voință”¹. De ce pivotează sistemul de sociologie croit de Dimitrie Gusti în jurul conceptului de voință socială? Explicația este facilă și este oferită de Mircea Vulcănescu. Năzuința lui Gusti era aceea de dovedi că sociologia are obiect propriu de studiu. Altminteri se adeverează aserțiunea că sociologia este doar o sinteză abstractă a celorlalte științe sociale. Voința socială, osia sistemului sociologic gustian, este cea care transformă potențialul unei societăți în manifestări politice, economice, spirituale și juridico-administrative. Instrumentul voinței sociale este însă statul.

De remarcat în acest punct al discuției este influența pe care viziunea sociologică integrală propusă de Gusti a avut-o asupra concepției geopolitice articulată de Anton Golopenția. Golopenția socotește că rolul geopoliticii este acela de a studia „potențialul statelor”. Tocmai ce-am spus că rolul voinței sociale în sistemul de sociologie proiectat de Gusti era acela de a actualiza potențialul unei societăți, potențial ce rezida în cadrele acesteia: cosmic, biologic, istoric și psihologic. „Potențialul statelor”, amintit de Golopenția în propria sa viziune despre geopolitică, este consecința unei sinteze. Ecuația ce sintetizează elementele constitutive ale statului adună în formula sa teritoriul, neamul, populația, economia, structura socială, tipul de guvernare și mediul politic². Efortul comprehensiv al geopoliticii nu va fi doar economic, politic ori geografic, ci, simultan, geografic, demografic, economic, social, cultural și politic. Iată deci că viziunea geopolitică a lui Golopenția este tot una sintetică, aidoma sistemului de sociologie gustian. Golopenția înghesuie în ideea de potențial al statului nu doar cadrele sociale, ce jucau rolul de virtualități în sociologia lui Gusti, ci și manifestările sociale din sistemul gustian. Se spune că Gusti n-ar fi acceptat niciodată statul geopoliticii de știință integrală a realității sociale. Nu pot fi două științe integrale ale realității sociale. A recunoscut acest statut doar sociologiei, atribuindu-i geopoliticii doar un caracter particular. Dar nuanțele îl contrazic pe Gusti. În concepția sa, societatea se confunda cu națiunea, care nu era distinctă de statul cultural, expresie instituțională a națiunii. Sociologia națiunii era concomitent o sociologie a statului.

¹ Mircea Vulcănescu, *Opere. Chipuri spirituale. Sociologie* (București: Univers Enciclopedic, 2005), 964-965.

² Paul Dobrescu, *Geopolitica* (București: Comunicare.ro, 2003), 34.

E consecința formulelor doctrinare romantice care dominau dezbaterile teoretică a vremii. Aceste idei care sudează statul de națiune, precum și națiunea de societate, se manifestă pregnant atât în gândirea sociologică a lui Gusti, precum și în viziunea geopolitică articulată de Golopenția. Propunând viziuni teoretice exhaustive și desfășurând cercetări cu ajutorul specialiștilor, sociologia și geopolitica românească interbelică au vizat doar la prima vedere țeluri distincte. Prima națiunea, a doua statul. Într-o perioadă în care ideea de stat-națiune părea de necontestat, sociologia și geopolitica interbelică au contribuit la procesul de state-building și de nation-building, fără ca aceasta să le fi imprimat în mod necesar un caracter militant.

Concluzia textului este că Dimitrie Gusti nu a fost un geopolitician de talia lui Ion Conea, Anton Golopenția sau chiar Mircea Vulcănescu, ale cărui analize geopolitice din 1935 i-ar putea face geloși pe specialiștii din sfera relațiilor internaționale. Ba chiar se poate spune că, din punct de vedere formal, Gusti nici nu a făcut geopolitică. Este însă exponentul unei viziuni sociologice exhaustive, similară cu perspectivele integrale ale geopoliticii interbelice.

BIBLIOGRAFIE

- ACEMOGLU, Daron; ROBINSON, James A., *Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, New York, Crown Business, 2012.
- AGNEW, John, *Making Political Geography*, London, Hodder Education, 2002.
- ARMSTRONG, John A., *Nations before Nationalism*, The University of North Carolina Press, 1982.
- BĂDESCU, Ilie, *Tratat de geopolitică*, București, Mica Valahie, 2004.
- BOURDIEU, Pierre, *Rațiuni practice. O teorie a acțiunii*, traducere de Cristina Popescu și Costin Popescu, București, Meridiane, 1999.
- DIDĂ, Diana, *Școala geopolitică românească. Proiectul sociologic al geopoliticii interbelice*, București, Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale, 2012.
- DOBRESCU, Paul, *Geopolitica*, București, Comunicare.ro, 2003.
- FUKUYAMA, Francis, *Nation-Building. Beyond Afghanistan and Iraq*, Baltimore, The John Hopkins University Press, 2006.
- GUSTI, Dimitrie, *Sociologia națiunii și a războiului*, București, Floare Albastră, 1995.
- HITCHINS, Keith, *România 1866-1947*, traducere de George Potra și Delia Răzdolescu, București, Ed. Humanitas, 1998.
- HROCH, Miroslaw, *Social Preconditions of National Revival*, New York, Columbia University Press, 2000.
- KRUGMAN, Paul, *Conștiința unui liberal*, traducere de Constantin-Dumitru Palcus, București, Publica, 2010.
- LOVE, Joseph, *Făurirea lumii a treia*, traducere de Gelu Călăcean, București, Univers, 2003.
- MANENT, Pierre, *Știința politică autentică* traducere de Cristian Preda, București, Baroque Books&Arts, 2013.
- RINGER, Fritz, *Toward a Social History of Knowledge*, New York, Berghahn Books, 2000.
- VULCĂNESCU, Mircea, *Opere II. Chipuri spirituale. Sociologie*, București, Univers Enciclopedic, 2005.

Peter Schöttler sau un posibil răspuns la întrebarea : ce se mai poate spune nou despre ceva despre care „se știe” totul?

Realism științific, „canonizare” și demitizare

■ IONUȚ BUTOI

[The University of Bucharest]

Abstract

In this article I lay down the conviction that one can never say „everything is known” about a classic author or cultural movement which, by his magnitude, sometimes founding intellectual or learning/ school currents, becomes „canonized” in the pantheon of an „mythical” culture. And, subsequently, one could actually express this „something new” without resorting to the easy and rather problematic method of „deconstruction”, by recourse to the scientific realism of the methods of social history. German historian Peter Schöttler’s research is an argument to this effect.

Keywords

social history; deconstruction;
interwar sociology; interwar history

Viața și opera sau doar opera? La orele de literatură din liceu ni se atrăgea atenția că analiza textului literar sau importanța acestuia nu are legătură cu viața autorului său. Informațiile biografice rămăneau un detaliu, anecdotice, deseori umbrind, prin micimile sale, măreția edificiului literar construit fără greș. Autorul devenea o figură dezîntrupată, platonice, textul o abstracțiune inteligibilă doar prin criterii formale. Niciodată nu am înțeles noima unei astfel de reguli. Mă pasionau tocmai acele „detalii biografice” și găseam drept interesanți tocmai acei autori a căror viață se reflecta, într-o manieră sau alta, și în creațiile lor literare. Textele deveneau mult mai vii, mai pline de semnificație, odată puse într-un context dinamic ce ținea de istoria personală a cui-va dar și de istoria unei societăți anume. Dar nu despre literatură și nici despre istoria literaturii este vorba în acest articol, ci despre cum se poate face *istoria socială* a unui autor și a operei sale. Nu doar analiză de conținut a unui text, nu doar biografie a unei personalități, ci o plasare a unui text/autor/organizație în condițiile personale, sociale și istorice ce au marcat producția sa. Este o problemă legată direct de preocupările mele legate de Mircea Vulcănescu, unul din

cei mai importanți membri ai Școlii Monografice, precum și ale „găștii gustiste”¹ din care fac parte: **care sunt metodele cele mai potrivite de cercetare, dintr-o perspectivă proprie istoriei sociale, a Școlii Sociologice de la București fondate de Dimitrie Gusti și a protagoniștilor săi?** Câteva indicii inspiratoare pe care le voi prezenta în textul de față am regăsit în câteva articole ale istoricului german Peter Schöttler.

Explicația interesului față de articolele unui istoric până acum necunoscut publicului românesc este simplă: Petter Schöttler este unul din puținii autori occidentali care au scris pe marginea Congresului Internațional de Sociologie de la București din 1939², congres care ajunsese într-un stadiu avansat al organizării însă care nu a mai avut loc din cauza degradării intense a relațiilor internaționale. Evocat într-un articol semnat de Zoltán Rostás³, studiul lui Schöttler aduce informații esențiale despre „culisele” acestui congres și mizele sale în care tezele sociologiilor erau subîntinse de tensiunile geopolitice. Mai exact, Congresul de la București, din prilej de confirmare a sociologiei monografice românești, era în pericol să devină o platformă de afirmare internațională pentru sociologia germană ideologizată în spirit nazist. Pentru a contracara ponderea și greutatea participanților germani, îndeosebi a teoriilor lui Gunther Ipsen ce justificau „sociologic” politica nazistă a „spațiului vital”⁴, Dimitrie Gusti îl invită la Congres pe cunoscutul istoric francez Marc Bloch care, în ciuda contextului internațional tot mai tulbure (subliniat în mesajul de confirmare transmis lui Gusti⁵) și a perspectivei unei confruntări dure cu proepinenții germani, își anunță și el participarea. Textul pregătit de Bloch pentru Congres, intitulat „Tipuri de structură socială în viața rurală franceză”⁶, conținea o metodă de sociologie istorică rurală cu totul opusă celei germane, subliniind diversitatea formelor de organizare rurală franceze și afirmând următoarele: „a vorbi despre *țărănul* francez la singular ar fi echivalent cu folosirea unui cuvânt lipsit de conținut. Despre *țărani* trebuie să se vorbească (sbl.m.).”⁷ Consider că invitarea lui Bloch la Congres nu se explică doar printr-o gândire tactică⁸ a lui Gusti prin care căuta o poziționare de „mijloc”, cumva

1 Expresie folosită de Adrian Dinu Rachieru în „Școala Gusti și „deznationalizarea” sociologiei”, *Cultura*, accesat pe internet pe data de 27.7.2013: <http://revistacultura.ro/nou/2013/06/scoala-gusti-si-deznationalizarea-sociologiei/>

2 „Marc Bloch et le XIVe Congrès international de sociologie, Bucarest, août 1939”, *Genèses* 20, (1995): 143-154.

3 Zoltán Rostás, „L’histoire d’un congrès qui n’a pas eu lieu: le XIVe Congrès international de sociologie, Bucarest (1939)”, *Les Etudes Sociales. Sociologie et politique en Roumanie (1918-1948)* 153-154 (2011): 195-209. Textul este disponibil online pe site-ul cooperativag: <http://www.cooperativag.ro/lhistoire-dun-congres-qui-na-pas-eu-lieu-le-xive-congres-international-de-sociologie-bucarest-1939/>

4 Cf. Peter Schöttler, art.cit., *Genèses*, pp. 148-149. De altfel, autorul redă în traducere franceză și un extras din textul cu care Gunther voia să participe la Congres. În articolul citat Schöttler atinge, în treacăt, și problema mai generală a raportului dintre științele sociale și regimul nazist, arătând că, mai degrabă decât a fi eliminate din domeniul academic, științele sociale, deci și sociologia, au fost înhămate la fundamentarea diferitelor politici urmărite de regim. Mai mult decât atât, serviciile secrete naziste foloseau serviciile unor sociologi pentru a „măsura” starea morală a populației germane (vezi pp. 144-145). Informația mi-a atras atenția pentru că e foarte posibil ca această practică să nu fi fost invenție nazistă ci să fi avut o răspândire mult mai mare. În propriile mele cercetări în dosarele Siguranței (serviciul secret al României interbelice) de la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS) am găsit numeroase „bulletine” despre „starea de spirit” a populației românești. Fără să fie elaborate neapărat de un sociolog, *formatul* acestora este în mod evident profesionist: autorul se comportă ca un „observator social” care redă atitudinile fiecărei categorii sociale, etnice și religioase față de anumite subiecte politice interne sau externe presante.

5 Dimitrie Gusti apud Zoltán Rostás, „L’histoire d’un congrès qui n’a pas eu lieu...”, 207-208.

6 Redat de P. Schöttler în art.cit., *Genèses*, 151-154.

7 Idem, p. 151.

8 Rostás consideră că Gusti a căutat să evite o confruntare directă cu Ipsen pentru a evita o confruntare, fie și indirectă, cu ideologia legionară cu care se afla, de altfel, în concurență tacită prin acțiunea sa culturală. În Zoltán Rostás, „L’histoire d’un congrès qui n’a pas eu lieu...”, 204.

neutră, între desantul german și istoricul pozitivist de origine evreiască, ci și printr-o anume asemănare de familie cu istoricul francez, chiar dacă o familie foarte largă: preocupările comune asupra raporturilor dintre sociologie și istorie și asupra metodelor științelor sociale în general. Într-adevăr, Bloch este cunoscut, în primul rând, ca istoric, însă unul deschizător de drumuri și inițiator, printre alții, a noilor metode tipice pentru istoria socială. Rezumând (cu riscul superficialității), obiectul istoriei nu mai este *evenimentul* sau *personalitatea*, ci *societatea*, care este aproximată inclusiv prin metode de măsurare și de statistică. O abordare care nu avea cum să nu atragă atenția lui Gusti, preocupat de natura socială a investigației istorice: „diferența între faptele istorice și simple fapte ale trecutului este socialul”.¹ Sau, cum spune în același loc: „evenimentul istoric este un element social, chiar dacă este exprimat printr-un singur individ, căci pentru a fi istoric el trebuie să se răspândească într-un cerc din ce în ce mai larg de indivizi și să-și asume, astfel, un caracter de conștiință colectivă, sub aspectele: de limbă, obicei, tradiție, instituții.”² În fine, Gusti concluzionează astfel asupra raportului între sociologie și istorie: „istoria e o sociologie regresivă, sociologia este o istorie progresivă”.³ Deloc întâmplător, unul din cei mai importanți lideri ai Școlii Gustiene, H.H. Stahl, este practic inițiatorul sociologiei istorice românești prin cercetările sale asupra formelor de obște sătească și a formulat problema satului românesc, ani mai târziu, în conversațiile sale cu Zoltán Rostás, în termeni similari cu ai lui Bloch: „în realitate, este o varietate extraordinară, de la om la om, de la sat la sat, sunt cu totul alte viziuni asupra lumii. (...) nu există un sat românesc, există multiple forme de sate românești.”⁴ Cu siguranță, este nevoie de cercetări viitoare care să aprofundeze contextul preconizatului Congres Internațional de la București din 1939 și înrudirile sau raporturile pe care sociologia românească le întreține, fie instituțional, fie prin rețelele legăturilor personale, fie conceptual, cu sociologiile franceză, germană dar și americană sau din vecinătatea României. Acum revin însă la alte idei relevante pe care cercetările lui Peter Schöttler ni le fac disponibile.

Interesul istoricului german Schöttler față de Congresul de la București este, de fapt, indirect, subiectul preocupărilor sale fiind Marc Bloch. Un subiect de cercetare deloc ușor de abordat, așa cum arată Schöttler într-o contribuție relativ recentă⁵ din cadrul simpozionului „Marc Bloch et les crises du savoir” organizat de institutul Max Planck. Greutatea principală rezidă tocmai în statutul de *autor fundamental* al lui Bloch, dar și de caracterul de *text recept* pe care îl au scrierile sale. „Niciun alt autor nu este citat astăzi atât de des în științele umane și istorice, atât în Franța cât și în întreaga lume”, arată Schöttler.⁶ În plus, Marc Bloch este o figură mitizată și din cauza sfârșitului său: membru al rezistenței franceze pe timpul ocupației naziste cu prețul propriei sale vieți. Așadar, un istoric erou, figură martirică a rezistenței anti-naziste, ingrediente suficiente pentru a-l „canoniza” în unele spații academice ca cel american.⁷ În asemenea condiții, provocarea este următoarea: ce mai poți spune nou despre un astfel de „monument” despre care există percepția că se știe și s-a

1 Dimitrie Gusti, „Legile unităților sociale”, *Sociologie Românească* 1-6, anul V, (1943).

2 Ibidem.

3 Ibidem.

4 Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl (1985-1987)*, (Paideia, București, 2000): 121-122.

5 Peter Schöttler, „Marc Bloch et les crises du savoir”, în *Marc Bloch et les crises du savoir*, Peter Schöttler & Hans-Jörg Rheinberger (coordonatori), (Max Plank Institute for the History of Science, 2011): 5-27.

6 Idem, 6.

7 Idem, 9. Schöttler notează o mitologizare a identității iudaice a lui Marc Bloch în ceea ce privește activismul său anti-nazist, în ciuda faptului că Bloch însuși nu era nici religios, nici sionist, și „nu se simțea evreu decât față de anti-semiți și naziști”. În cercetarea proprie despre Mircea Vulcănescu mă confrunt cu o situație similară: acesta și-a găsit sfârșitul martiric în închisorile comuniste (în 1952, la doar 48 de ani, după 6 ani de detenție).

scris tot, ale cărui scrieri sunt hiper-citate (și decontextualizate, totodată), a cărui biografie este aproape de romanțare sau chiar ficțiune? Tot atâtea probleme pe care le regăsim, cu ușurință, și în contextul intelectual românesc.

Răspunsul la această provocare, conform lui Schöttler, este o *istorie totală*¹ a lui Marc Bloch, în termeni aproape literal: o istorie în care tot ce ține de personaj, operă, travaliu creativ, mediu social, mediu conceptual, istorie contemporană, devine relevant pentru că situează în context producțiile științifice devenite, altfel, canonice. Prin acest demers, atenționează istoricul german, **nu se urmărește redarea „adevărului” Marc Bloch, ci a unui Marc Bloch „real”**: „nu este vorba, așadar, de o pledoarie pentru un realism naiv al reînvierii, ci de o abordare critică bazată pe toate (sbl.m.) materialele disponibile, spre deosebire de prezentările eseiste, adică ficționale, care deseori nici măcar nu pretind că sunt verificabile.”² Adică o revizuire riguros științifică a arhivei Bloch, care nu se limitează la textele sale manuscrise, la așa-numitele „originale”, la variantele de redactare lăsate la o parte după stabilirea textului final, sau la textele inedite, și nici măcar la corespondență. O asemenea abordare totală ia în calcul *orice urmă identificabilă* lăsată de Bloch, ceea ce înseamnă luarea în calcul a fișelor de lectură, sublinierile sau adnotări de pe cărțile din bibliotecă sa.³ Prin această metodă, pe cât posibil, se urmărește identificarea palimpsestelor unui text precum și geneza intelectuală, sursele sale implicite, contextul de preocupări în care gândirea autorului a elaborat respectivele idei sau concepte. Demersul este important nu doar pentru că situează în context o anume scriere, ci și pentru că astfel se pot aduce clarificări unor concepte ambigue, greu de înțeles doar prin raportare la ediția consacrată, sau a unor idei neclare încă emise de autor. Mai departe, o istorie totală presupune o abordare largă ce se interesează de tot ce e relevant din mediul istoric și cultural în care a trăit subiectul cercetării. Așa se explică faptul că lucrările simpozionului dedicat lui Marc Bloch au ca temă nu un text anume al acestuia, sau o temă istoriografică propriu-zisă a acestuia, ci o anume „schimbare de «atmosferă mentală»” (expresia îi aparține lui Bloch) care s-a făcut resimțită în științele naturale și sociale în perioada interbelică și pe fondul căruia istoricul francez și-a elaborat propria sa gândire asupra științificității istoriei.⁴ Prin urmare, o asemenea tematică nu este restrânsă doar la contribuții ce aparțin specialiștilor în Marc Bloch, ci este cât mai cuprinzătoare și pluridisciplinară, adunând „experți în diferite contexte științifice și filosofice în care autorul a evoluat și față de care a reacționat”.⁵ Așa se face că volumul simpozionului conține, printre altele care investighează teme istoriografice, și studii despre „Fotografie, cinema și științele culturii în anii 1930” sau pe tema „Criza fizicii”.

Într-un articol la fel de interesant dedicat unui alt mare istoric francez, Fernand Braudel⁶, Peter Schöttler explorează legătura între concepția istoriografică a „duratei lungi” și faptul că istoricul francez a redactat marea sa operă despre

1 Un demers similar este făcut de Sanda Golopenția în cazul lui Anton Golopenția, tatăl său, membru marcant al Școlii Sociologie de la București. Faptul că fiica sa a putut face o recuperare critică a operei și corespondenței lui Anton Golopenția este cu atât mai meritoriu cu cât acesta a murit tragic în închisorile comuniste. Despre abordarea Sandei Golopenția am scris în recenzia „Anton Golopenția, Rapsodia Epistolară: scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)”, vol. III, în *Transilvania*, 11-12 (2012): 123-126.

2 Peter Schöttler, „Marc Bloch et les crises du savoir”, 10. „Altfel spus, adaugă mai departe Schöttler, pledez pentru o nouă lectură în profunzime a operei lui Marc Bloch, dincolo de cadrul restrâns al câtorva citate canonice deseori scoase din context” (11).

3 Peter Schöttler explică faptul că una din neajunsurile cercetărilor pe Marc Bloch este cauzată de maniera „cerberială” în care urmașii istoricului păzesc arhiva acestuia și limitează strict accesul cercetărilor la aceasta.

4 Peter Schöttler & Hans-Jörg Rheinberger, „Avertissement”, *Marc Bloch et les crises du savoir*, 3.

5 Ibidem.

6 Peter Schöttler, „Fernand Braudel, prisonnier en Allemagne: face à la longue durée et au temps présent”, în Anne-Marie Pathé et Fabien Théofilakis (coordonatori), *La captivité de guerre au XX-e siècle. Des archives, des histoires, des mémoires*, (Armand Colin, 2012): 128-140.

lumea mediteraneană în lungii ani de captivitate petrecuți într-unul din lagărele germane de prizonieri de război. Braudel însuși mărturisește că dacă ar fi scris cartea la Paris ar fi arătat cu totul altfel.¹ Este această perspectivă o formă de evadare din lagăr, prilej existențial de a căuta o explicație pentru precipitarea evenimentială aparent absurdă prin recursul la structurile profunde ale societății, sau o simplă poveste lansată de istoricul francez pentru a-și învălui teza în mit? Și, într-adevăr, Peter Schöttler demonstrează că lagărele pentru ofițeri în care a trăit Braudel erau organizate în așa fel încât permiteau încropirea unor cursuri academice ținute de prizonieri, precum și posibilitatea de a consulta bibliografie din bibliotecile germane din regiune, ceea ce dă o explicație, printre altele, a faptului că scrierea *Mediterraneană și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, în prima ediție (1949), are numeroase trimiteri de subsol la surse istorice germane. Mai mult, Braudel a scris și alte texte în captivitate, care demonstrează că principalele sale teme istoriografice (critica istoriei evenimentiale, a biografiei sau a „istoriei mici”, în favoarea „marii istorii” de profunzime²) erau deja în facere în perioada prizonieratului. Demonstrația indirectă a genezei Mediteranei în captivitate este necesară pentru că manuscrisele originale au fost distruse de istoricul francez și singurul caiet care a supraviețuit este inaccesibil din cauza restricțiilor puse de urmașii acestuia.

Avem de-a face, prin urmare, cu o *istorie socială a istoriei sociale* a cărei metodă încerc să o aproximez sumar în câteva întrebări - general valabile, de altfel pentru orice știință socială, nu doar pentru istorie sau sociologie:

Care sunt condițiile sociale de producție ale unui text științific? Care sunt acele împrejurări personale, contexte istorice, contexte conceptuale, condiții socio-culturale în care un text a fost elaborat și în ce lumină ne apare textul studiat după această investigație?

Care este lumea socială sau, mai degrabă, care sunt lumile sociale în care autorul a trăit, acționat, gândit, scris? Care au fost mediile sociale în care se „învârtea”, legăturile cu lumea academică sau cu cei din același „front” intelectual, relațiile instituționale sau personale cu alți actori relevanți? Ce semnificație aveau, în acele lumi sociale, termenii dezbaterilor științifice în care autorul se regăsește?

Care este istoria palimpsestului ce a stat la baza textului „recept”? Ce indicii de arhivă ne sunt la dispoziție pentru a reda cât mai realist sensul conceptelor folosite de autor, filiația ideilor, legăturile logice, înrudirile de „familie”?

Realismul științific propus de Peter Schöttler și pus în practică în cercetări asupra unor figuri mitizate ale istoriei ca Marc Bloch sau Fernand Braudel este cu atât mai relevant pentru noi cu cât, în cultura română, face ravagii încă moda „demitizărilor” sau istoriografia înțeleasă ca demers pur conceptual de istorie – sumară – a ideilor. Iată însă că aflăm, prin greutățile revelate de subiectul „Bloch”, că fenomenul „canonizării” unor figuri proeminente ale unei culturi naționale nu este doar un fenomen românesc izvorât din complexe istorice sau explicabil doar prin rațiuni politice; este un proces oarecum spontan, care merită studiat în sine (eventual cu mijloace antropologice) și, cu siguranță, nu doar cu instrumentele unei „demitizării” amenințată de precaritate științifică și de superficialitate. De altfel, una din principalele provocări ale cercetărilor lui Zoltán Rostás și a „găstii gustiste” în general a fost următoarea: mai poate fi spus ceva nou despre Școala Monografică de la București? Impresia de teren defrișat, de dosar clarificat și clasificat odată pentru totdeauna pe acest subiect este încă puternică.

Fără să fie vorba despre contestări propriu-zise (încă), din propria experiență a conferințelor academice sau a întrunirilor de profil, dar și din experiența celor din grup, am constatat că demersul nostru stârnește nedumeriri pentru că nu se încadrează în vreuna din categoriile previzibile. Nu este un demers de „reabilitare” mitologică a Școlii Gustiene, deși valorizează experiența acestora în mod maximal. Nu

1 Idem, 129.

2 Idem, 138.

este, însă, nici „demitizare” a lui Gusti¹ sau a principalilor protagoniști, deși abordarea este critică și nu-și propune să impună tabu-uri. În plus, nu ne-am propus nici de construirea conceptuală a frazeologiei sociologiei gustiene sau punerea sub acuză a angajamentelor politice ale acestora printr-o abordare inchizitorială moralistă. În acest sens, demitizarea este, de fapt, o capcană, deoarece e foarte facil să critici un limbaj datat istoric de pe pozițiile teoretice ale prezentului, e foarte ușor să demolezi un text vechi cu aparatură bibliografică nouă. Însă rezultatul are puțină spre nulă valoare științifică, dacă la mijloc nu se află o laborioasă arheologie conceptuală pentru a fi sigur că sensul termenilor este înțeles în mod adecvat, dacă nu se cerce-tează contextul istoric, social, cultural, dacă nu se avansează cu prudență spre lumea socială a autorului în care structurile, semnificațiile și simbolurile cu siguranță erau diferite față de propria noastră lume socială. În fine, alții se miră chiar pentru faptul că vorbim despre „Școala gustiană”: un demers modern ar presupune, chipurile, ata-carea acestui „mit”, în ciuda dovezilor izbitoare care arată că la mijloc a fost vorba despre un fenomen *organizațional*² de tip școală sociologică.

Poate că una din explicațiile acestor automatisme din lumea academică româ-nească este trauma intelectuală a mitologiei ceaușist-naționaliste. Ieșirea din capca-na „canonizărilor” nu se face însă prin „demitizare”, ci prin *realism științific* așa cum l-am descris mai sus: nu ca o credință pozitivist-naivă că vom aduce la lumină „ade-vărul”, ci ca o investigație care ia în calcul *toate* elementele semnificative ale istoriei unui fenomen social. Istoria este atât de interesantă și ne poate spune atâtea lu-cruri. De ce să nu profităm de ocazie?

BIBLIOGRAFIE

Gusti, Dimitrie, „Legile unităților sociale”, *Sociologie Românească*, anul V (1943), nr. 1-6

Rachieru, Adrian Dinu, „Școala Gusti și „deznaționalizarea” sociologiei”, *Cultura*, 27. 06.2013 (data apariției în ediția online)

Rostás, Zoltán, *Atelierul gustian. O abordare organizațională*, București, Editura Tritonic

Rostás, Zoltán, „L’histoire d’un congrès qui n’a pas eu lieu : le XIVe Congrès international de sociologie, Bucarest (1939)”, *Les Etudes Sociales. Sociologie et politique en Roumanie (1918-1948)*, nr. 153-154, 2011

Rostás, Zoltán, *Monografia ca utopie. Interviuuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)*, Paideia, București, 2000

Schöttler, Peter, „Marc Bloch et les crises du savoir”, în *Marc Bloch et les crises du savoir*, Peter Schöttler & Hans-Jörg Rheinberger (ed.), Max Plank Institute for the History of Science, 2011

Schöttler, Peter, „Fernand Braudel, prisonnier en Allemagne : face à la longue durée et au temps présent”, în Anne-Marie Pathé et Fabien Théofilakis (ed.), *La captivité de guerre au XX-e siècle. Des archives, des histoires, des mémoires*, Armand Colin, 2012

Schöttler, Peter, „Marc Bloch et le XIVe Congrès international de sociologie, Bucarest, août 1939”, *Genèses*, nr. 20, 1995, pp. 143-154.

1 Profesorul Zoltán Rostás mi-a povestit amuzat cum, după o lansare de carte, un tânăr sociolog cu stagii în mari universități occidentale, după ce a apreciat protocolar volumul, a cerut imperios demitizarea lui Gusti. „Demitizarea” a devenit în cultura română aproape un ritual de trecere, inițiere și afirmare. De aceea afirmam mai sus ca nu ar fi rău ca fenomenul să fie abordat cu instrumentele antropologului ce studiază obiceiuri tribale încercând să le găsească sensul.

2 Analizat de Zoltán Rostás în *Atelierul gustian. O abordare organizațională*, (București, Editura Tritonic).

O corespondență inedită din timpul guvernării antonesciene Mircea Vulcănescu și Alexandru Neagu

■ IONUȚ BUTOI
[The University of Bucharest]

Abstract

In this article we publish the novel correspondence of Mircea Vulcănescu, undersecretary of state in Antonescu government, with his superior Alexandru Neagu, Minister of Finance. This correspondence is important because it brings out information on how the relations within and around the Gustiene School worked, during the Second World War, which were some of the economical practices of the state and/or of some interests groups during the Antonescu's authoritarian government, which adjustment strategies to the rigors of a military regime were taken by the representatives of the „young interwar generation” from economy, and not least, details concerning the vision and political and personal plans of Vulcănescu.

Keywords

novel correspondence; liberalism; traditionalism; etatism; interwar generation

Publicăm mai jos un schimb epistolar¹ inedit care este important nu doar prin faptul că acum este adus la „lumină”, ci și prin conținutul interesant și intrigant care aduce informații despre cum funcționau relațiile din interiorul și din jurul Școlii Gustiene în timpul celui de-al doilea război mondial, care erau unele din practicile economice ale statului sau/și ale unor grupuri de interese în timpul guvernării autoritare antonesciene, ce strategii de adaptare la rigorile unei regim militarist erau adoptate de reprezentanții „tinerei generații interbelice” din economie și, nu în ultimul rând, detalii despre viziunea și planurile politice personale a lui Vulcănescu.

Documentele datează din anul 1943, când Mircea Vulcănescu era subsecretar de stat la Ministerul Finanțelor din guvernul Antonescu (27 ianuarie 1941-23 august 1944), participare care va atrage implicarea sa în procesul politic al lotului „Alexandru Marcu și alții” al înalților funcționari din 1947-1948, condamnarea la închisoare și moartea de

1 Scurte fragmente din corespondența lui Mircea Vulcănescu au fost publicate, până acum, doar în *Manuscriptum*, anul XXVII, 1-2 (102-103), (1996): 262-313 și *Revista Română de Sociologie*, anul XV, 1-4 (2004): 181-205.

la penitenciarul Aiud (1952). Vulcănescu a lucrat în guvernul antonescian sub trei miniștri de finanțe: generalul Nicolae Stoenescu, Alexandru Neagu și Gheron Netta. După cum precizează el însuși în procesul verbal al interogatoriului din 17 octombrie 1946, singurul dintre cei trei cu care lucrase anterior și cu care era prieten era Alexandru Neagu.¹ Cu toate acestea, este singurul cu care are divergențe într-atât de mari încât, după cum atestă ultimele două scrisori de mai jos, Vulcănescu încearcă să-și dea demisia din guvern.²

Înainte de a prezenta, pe scurt, conținutul scrisorilor, sunt necesare câteva precizări despre Alexandru Neagu (1903-1991).³ A fost „doctor în științe juridice” și „diplomat în studii superioare economice din Paris”, unde a studiat în aceeași perioadă cu Vulcănescu; este, de asemenea, „doctor în științele economice” al Universității București și „diplomat al Școalei Politice din Paris”. I-am regăsit numele enumerat de câteva ori în fișele lui Vulcănescu în care acesta clasifica în diferite moduri tânăra generație în funcție de orientările ideologice ale vremii. Este menționat la categoria „liberali” atât ca orientare în economie cât și ca orientare politică. Și, într-adevăr, după cum se poate observa din articolele și conferințele din perioada interbelică ale lui Al. Neagu, este un economist liberal în sensul propriu al termenului, adică un liberal clasic, nu unul etatist ca, de pildă, Ștefan Zeletin. Este adversar hotărât al intervenționismului statului în economie și consideră că nu există cale de mijloc între individualism și colectivism. Sunt tezele Școlii Austriece din economie (sau ale curentului libertarian) la care, de altfel, Neagu face referire într-una din conferințele sale.⁴ Cu tot dogmatismul său, Neagu este îndeajuns de conștient, în 1935, de provocarea reprezentată de experimentul sovietic: „Suntem datori față de noi înșine să cunoaștem mai bine ca oricine cele ce se încearcă dincolo de Nistru”.⁵ Despre liberalismul său Vulcănescu nota într-o „caracterizare” manuscrisă a superiorului său ierarhic: „are toate tarele sofistului burghez; citindu-l, pricepi pe bolșevici”.

1 Alexandru Neagu se află la originea numirii lui Vulcănescu ca director al Vămile, în 1935, mandat care a făcut furori în presa vremii. Informația o dă chiar Vulcănescu. Cf. Marin Diaconu, *Mircea Vulcănescu. Profil spiritual*, (Editura Eminescu, 2001): 76.

2 În interogatoriul amintit Vulcănescu nu amintește despre tentativa de a demisiona, descriind doar care erau atribuțiile sale pe timpul mandatului lui Neagu: „Sub ministeriatul Neagu, ministrul fiind el însuși specialist, atribuțiunile mele s-au modificat în sensul că, pe de o parte, titularul mă consulta și în afară de chestiunile cu caracter pur tehnic, expunându-mi problemele de ordin politic ale departamentului său și cerându-mi avizul asupra lor, în cazurile în care găsea de cuviință acest lucru. Pe de altă parte, mi-am asumat mai îndeaproape anumite atribuțiuni speciale, de care am degajat pe ministru, chiar atunci când comportau fixări de directive generale. Am preluat dar asupra mea supravegherea planului financiar în ce privește cheltuielile de război, efectuate în cadrul hotărârilor generale ale delegației interministeriale ale înzestrării, la care lua parte el însuși. Am supravegheat de asemeni sectorul deschiderii de credite departamentelor civile în cursul exercițiului. Aceasta, alături de dânsul însă.” (Arhiva CNSAS, Dosarul penal Al. Marcu și alții, vol. 21: f. 251-252).

3 Conform dicționarului victimelor comunismului realizat de Cicerone Ionițoiu, Alexandru Neagu ar fi fost condamnat în 1947 la 10 ani de muncă silnică, în absență. Până în 1956 ar fi stat ascuns sub o identitate falsă; prins, ar fi fost văzut, ulterior la Aiud. Informația este preluată de la adresa de internet http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/ioanitoiu/dictionar_no/no/dictionarno_2.html, accesată 15.07.2013. În orice caz, numele său nu se regăsește în lotul „Alexandru Marcu și alții”, deși, inițial, după cum rezultă din jurnalul ținut de Vulcănescu pe timpul arestului de la Arsenal, fusese și el inclus în aceeași „tranșă” de oficiali puși sub acuzare în anul 1946. A se vedea Mircea Vulcănescu, *Ultimul cuvânt*, (Ed. Crater, 2000): 21-86. Îi mulțumesc, de asemenea, dlui Marin Diaconu, pentru furnizarea unor date biografice despre Al. Neagu.

4 Cf. Alexandru D. Neagu, docent universitar, *Fiscalitatea și intervenționismul*, (M.O., Imprimeria Națională, Conferință ținută sub auspiciile Grupului Individualist, Martie 1933) și, mai ales, *Tendențele economiei rusești*, (Imprimeria Națională, 1935). Titlurile academice le-am preluat din aceste broșuri.

5 Cf. Al. Neagu, *Tendențele economiei rusești*, 7.

Schimbul epistolar constă în cinci scrisori, dintre care patru aparțin lui Vulcănescu și una singură lui Al. Neagu. Sunt redată în ordine cronologică, chiar și acolo unde nu există o dată explicită, conținutul lor indicând o anumite ordine a evenimentelor și temelor discutate. În prima scrisoare, Mircea Vulcănescu face mai multe observații pe tema unui discurs public pe care Al. Neagu ar fi trebuit să-l susțină la Chișinău. Textul e interesant pentru modul în care Vulcănescu înțelegea utilitatea mesajelor publice pe care le-ar fi putut transmite un oficial într-un context de guvernare autoritară și de război. Scrisorile a doua și a treia sunt pe tema Băncii Timișoara și aduc detalii foarte interesante despre cum se confruntau diferite grupuri de interese dar și despre cum funcționau, în anumite contexte, legăturile din sau din jurul Școlii Gustiene. Banca Timișoara, ajunsă, se pare, după acțiunea de „românizare” de pe timpul scurtei guvernări legionare, în proprietatea statului român, fusese încredințată, ulterior, de către Vulcănescu lui Corneliu Groșorean, conducător al Institutului Social Banat-Crișana, realizator al unor monografii regionale elaborate în colaborare intelectuală și instituțională cu D. Gusti. În ecuație este implicat și Anton Golopenția, bănățean la rândul lui, care a și întreținut o relevantă corespondență cu Groșorean publicată recent, precum și Brutus Coste, timișorean, prieten al lui Golopenția și participant la campaniile monografiste. Așadar, o rețea de legături personale și instituționale activată pentru a salvagarda Banca Timișoara de la acțiunile prin care se încerca „privatizarea” sa prin metode care au certe corespondențe cu devalizările contemporane: prin zvonuri, tertipuri, controale inopinate și alte procedee se încerca prăbușirea acțiunilor B.T. pentru a se demonstra, pe de o parte, ineficiența statului proprietar și, pe de altă parte, pentru a se obține vinderea ei unui „privat” la un preț cât mai mic. Surprinzător este faptul că parte activă la aceste strategeme este chiar Banca Națională, principalul oponent al „etatistului” Vulcănescu. Al. Neagu, a cărei unică scrisoare este un răspuns la temerile exprimate de subordonatul și prietenul său că toate eforturile sale vor fi zădărnice, deși, principal, este împotriva proprietății de stat, înțelege să respecte cererile lui Vulcănescu și, cu excepția unei soluții sugerate în treacăt, nu impune soluția „privatizării”.

În fine, ultimele două scrisori sunt despre demisia (neacceptată, desigur) lui Vulcănescu. Fără să fie enumerate motive clare de divergență, Vulcănescu reproșează o ideologizare tot mai mare în abordarea ministrului Neagu, ceea ce ar presupune o prevalare a logicii „liberale”. Interesul acestor scrisori, îndeosebi a celei de-a patra, stă însă în caracterul de autobiografie sau chiar de confesiune pe care Vulcănescu îl dă însemnărilor sale. Întâlnim expuse aici împrejurările intrării în guvernul Antonescu, tradiționalismul creștin ca viziune de viață, principiile realiste după care își ghida acțiunile de tehnocrat, dar și menționarea unui plan mai vechi de a porni o mișcare politică „de dreapta” alături de alți tineri economiști în preajma anului 1937.

Textul scrisorilor a fost transcris după originalele manuscrise (excepție făcând scrisoarea nr. 4, transcrisă după copia dactilografă). Sublinierile din textul scrisorilor sunt ale autorilor. Numerotarea scrisorilor și subtitlurile îmi aparțin.

1. Mircea Vulcănescu către Al. Neagu (22.1.1943). Sfaturi pe marginea unui discurs public de la Chișinău.

22.1.1943

Dragă Andi,

Cu riscul de a atârna din nou de picioarele tale agile ghiuleaua obiecțiilor mele obișnuite; altfel zis, continuând a exercita funcțiunea mea Sancho-Panzească pe lângă elanurile tale, cred că nu e bine să ții un asemenea discurs la Chișinău.

Și iată de ce:

1. Cred că nu e bine ca din Chișinău abia dezrobit să se rostească, nu o amenințare, dar măcar o critică a regimului social actual al României. Ar putea crea oarecari nedumeriri la acei care se bat cu fața la Răsărit nu numai contra Rusiei dar și a regimului anti-capitalist. S-ar putea crea încurajări celor care i-au stat ieri împotriva.

2. Un ministru de Finanțe se sprijină, vrând-nevrând, pe încrederea cercurilor capitaliste, prin natura funcției. Cu atât mai mult, trebuie să se sprijine pe ele, când ½ din mijloacele lui de lucru în anul ce vine vor trebui cerute creditului.

Ce cer însă capitaliștii Ministrului de Finanțe? Asigurări. Asigurări că va apăra averea câștigată și instrumentul ei - moneda. În aceste asigurări nu cred ei totdeauna 100%, dar ei simt că un ministru e sau nu vrednic de încrederea lor; după cum simt și că, oricâtă bunăvoință ar avea acesta, nu-i poate apăra totdeauna 100%.

Pasaje din textul tău le sunt însă amenințătoare, deși altele atenuează amenințarea. Ca efect psihologic: vor reține pe cele amenințătoare, nu pe cele atenuante și vor începe a cărti refuzând concursul. S-a mai văzut!

3. E fără îndoială un act de mare cumințenie, un act politic, să prevezi așteptările celor ce se vor întoarce de pe front și să le canalizezi intențiile spre reforme bine studiate și utile. Pilda celor din 1917 nu trebuie pierdută.

Dar acesta este, cred, un act politic și mă întreb dacă enunțarea lui de Ministrul Finanțelor nu va atrage următoarele reacții psihologice:

a) Gestul organului politic: Ică: ce se amestecă în treburile mele? Chiar dacă e de acord, sentimentul îi va rămâne.

b) Gestul cercurilor financiare: asta e primejdios. Are idei. Nimic nu mi se pare mai periculos pentru capitaliști decât să arăți că ai idei. Sau să propui ceva nou acestor categorii eminamente conservatoare.

Stima câtorva capete interesante nu compensează îngrijorarea provocată masei lor.

c) Asemenea „declarații publice” au un parfum de sistem democratic, de „apel la mase” care creează un fel de jenă, când sistemul în vigoare este ca nația să fie îndrumată de „pedagogii ei naturali” care sunt cei care dețin puterea, fără să i se explice decât după ce i s-a cerut să facă ceva ce a făcut. Altfel... vai de divergențele care se nasc în discuție.

d) Cât despre cei cărora anunțul reformelor le este destinat spre încurajare, cred că spre a prinde în mase, o idee trebuie să aibă un conținut concret: „împroprietărire”, „vot universal”, „pâine”, „pace”, etc.

„Individuism“, „corporatism“, „sporirea venitului național“ nu sunt destul de concrete ca să prindă: „ajutoare familiilor concentraților“, „pensie la tot românul“, sunt lucruri concrete, din care fiecare știe ce are de așteptat pentru el, dacă se leagă de regim.

Știi cât prețuiesc ideea aceasta ca elitele să simtă pulsul maselor și să gândească și să exprime așteptările lor. Mă tem însă că „în război“ acest lucru este foarte greu, căci totul fiind subordonat satisfacerii nevoilor lui, masa suferă și nu poate fi satisfăcută.

Dar dacă faptul că „înțeleptul făgăduiește și nebunul trage nădejde“ este plasa cu care se prind oamenii, atunci „nădejdea“ trebuie să fie neapărat ceva concret și realizabil (dacă vrem să nu facem demagogie și nici să nu lansăm formule ce nu vor prinde).

Părerea mea e că până acum noi abia discernem încotro va trebui orientată politica noastră: „efortul național comun, sprijinind inițiativa individuală în cadrul unui plan total“; dar suntem departe de a fi deslușit care vor fi instrumentele concrete ale acestei politici: „industrializare“, mecanizarea agricolă, etc.

Așa că nu cred că se pot formula de pe acum temele unui program nou economic de acreditat în mase. Ce se poate face acum, e numai studiul unui asemenea program în detaliile lui concrete. În tăcere. Orice formulare „principială“ creează nedumeriri și luări de atitudine diverse, în măsura în care face apel la gândire, nu la sentiment. Este deci nepotrivit să fie făcute în scopul „unirii în cuget și-n simțiri“, care nu se realizează decât pe un program de revendicări concrete.

Lucrurile acestea eu le leg și de o anumită poziție în existență. Orișice faptă are, într-adevăr, proprietatea aceasta curioasă, de a separa posibilitățile, de a efectua între ele o alegere, tocmai prin faptul că le coboară din domeniul virtual al ideilor în domeniul realităților.

Prin aceasta tocmai, orișice faptă joacă rolul de filtru, care ne micșorează libertatea de acțiune și ne desparte acțiunea de acei care ne stau împotrivă. De aceea, cu cât înaintăm în viață, cercul din jurul nostru se închide și devenim prizonierii trecutului nostru: ne distingem, ne definim. În aceeași măsură însă, suntem capabili să facem mai puțin.

Secretul, în politică, este însă după mine să poți face cât mai mult. Și pentru a-ți menține această libertate cred că cel mai bun rol este acela de a discerne lucrurile care vin, care se cer realizate; rostul omului politic nefiind acela de a crea realități potrivnice destinului, cât acela de a înlesni ca prefacerile să se facă mai ușor, înlăturând tiparele țepene care obturează devenirea.

Dacă e așa, rezultatul trebuie să fie întâi să vezi clar și apoi să dai o mână de ajutor pentru luarea în cunoștință a ce se întâmplă și pentru a da la o parte stăvilele care ar crea presiuni periculoase. Dar aceasta, la vremea ei. De ce însă să o iei înainte și să anunți lumii un lucru ce nu e încă clar?

Rezultatul va fi că pe de o parte, te vei despărți de o serie de oameni și instituții care nu văd încă la fel de clar ca tine, care te puteau ajuta și care-ți vor putea refuza concursul (prostește, dar o vor face...).

Rău nu e că te vei despărți dacă lucrul se va petrece când trece la făptuire. Răul este că te vei despărți pe enunțarea unei idei înainte de a fi făptuit ceva, de oameni care, poate, până la urmă, ar fi fost aduși a vede ala fel cu tine.

În sfârșit, ceea ce e mai grav e că prin anunțarea aceasta a unui program pe care nu-l știi încă prea clar cum va fi în realitate,

mobilizezi împotriva ideilor pe toți acei care au în fapt interese potrivnice și le dai ocazie și timp să reacționeze, pe care nu le-ar fi avut dacă-i puneai în fața unui fapt împlinit.

Lasă că, făcând lucrurile fără să le anunți, îți puteai oricând menaja alibiul - care ți-ar fi salvat poate libertatea de acțiune viitoare - de a justifica ce ai făcut prin necesitatea în care te aflai ci nu printr-o convingere teoretică, fapt care nu te-ar fi rupt de ceilalți. De aceea, în general, dictaturile nu au program.

Drept încheiere, supun meditării tale judecata extrasă mai jos din „Considerații asupra bogăției” în care abatele Terray, dialogând cu Semblancay îi spune la un moment dat: „J’ai aggravé par mes discours, ce que mes opérations avaient de dangereux.”

Și mă întreb dacă cea mai nimerită reputație a unui ministru de Finanțe e să „tacă și să facă”.

Vei face desigur cum vei voi. Dar eu așa cred că e bine să-ți spun. Al tău, Mircea

2. Mircea Vulcănescu către Al. Neagu (12.02.1943). Despre Banca Timișoara.

Dragă Andî,

Am reflectat, de aseară, mereu - și nu am putut dormi din opri-cina asta - la discuția de ieri la care am asistat întâmplător în legătură cu situația de la Banca Timișoarei. Și nu mă pot opri să nu-ți împărtășesc impresia defavorabilă, tot mai accentuată, pe care o am de pe urma acestei discuții.

Nu știu dacă nu sunt subiectiv și-ți scriu ca să mă verific. Am însă mereu în gând lista persoanelor propuse de dl Cazacu pentru conducerea băncii, printre care figurează - și numele dl... Beșa. Alăturarea acestui nume de sugestia sporirii capitalului acestei bănci, într-un fel în care statul ar putea pierde controlul majorității acțiunilor, mă umple de aprehensiuni. Nu știu de unde și-a adunat dl Cazacu informațiile, după care unii din membrii Consiliului n-ar corespunde misiunii ce li s-a încredințat.

Avocatul Coste este tatăl lui Brutus Coste¹, fostul nostru însărcinat de afaceri la Washington, strălucit elev al meu de la Facultate și unul din tinerii ardeleni cei mai de valoare ai generației noastre. Și chiar dacă adagiul „tel père, tel fils” nu ar fi adevărat, se pare totuși că e unul din elementele de frunte ale baroului local, care a ocupat demnități politice în vremea regimului Tătărească.

Dl Grofșorean² este Președintele Institutului Social Român - secția Banat Crișana - om cu o activitate notorie de publicist și cunos-cător al vieții locale și regionale. A condus, între altele, lucrările

¹ Iulius Coste, președinte al Institutului de Educație Națională din Timișoara și prefect al orașului în 1921-1925 și 1927-1928. Brutus Coste (1910-1984), fiul său, este prieten cu Anton Golopenția și participant la mai multe campanii monografice. Conform Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară: Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)*, vol. III (Radu Crutcescu-Sabin Manuile), (Ed. Enciclopedică, București, 2012): 1 și 332.

² O corespondență foarte importantă între Anton Golopenția și Cornel Grofșorean (1881-1949) se găsește în Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară, op.cit.*, 292-334. Despre activitatea monografică a lui Grofșorean și raportul monografia gustistă a scris și Carmen Albert, „Cercetarea monografică regională interbelică: cazul bănățean”, în *Sociologie Românească* 2, vol. 10, (2012): 64-72.

de cercetări monografice ale satelor, ale căror rezularitate, publicate, constituiesc un îndreptar serios pentru cunoașterea problemelor Banatului românesc actual.

A propune eliminarea acestora, pentru a recomanda în locul lor pe dl Beșa... principalul pretendent la cumpărarea Băncii Timișoara în cartel cu dl C. Theodorescu, administratorul BNR¹ - ale căror manevre pentru dobândirea acțiunilor băncii cumpărate de stat sunt notorii - mi se pare un fapt de natură să trezească toate îndoielile asupra seriozității și obiectivității izvoarelor de informare ale organului trimis spre cercetarea acestei bănci.

Nu-mi pot alunga din gând această dilemă. E dl Cazacu naiv sau neinforma? Ori nu e de bună credință? Într-adevăr: ori domnia sa este atât de puțin informat, încât a putut cerceta la fața locului situația Băncii Timișoara, fără să afle că frații Beșu, dintre care propunea pe unul în consiliu, sunt oamenii prin care dl C. Theodorescu voia să cumpere Banca, acum doi ani - și atunci mă întreb ce valoare au toate celelalte informații ale domniei sale?

Ori recomandarea dlui Beșu de către dsa este făcută în deplină cunoaștere a împrejurărilor și atunci propunerea sa e rezultatul unui calcul deliberat care nu face decât să acopere sau să exprime părerile grupului pretendenților de odinioară la achiziționarea acțiunilor statului. Nu am realizat decât treptat această dilemă, dar ea se impune acum gândului meu ca un clește de neînlăturat.

Faptul că dl Cazacu e din BNR, precum și faptul că domnia sa a afirmat ieri că dl Theodorescu voia să cumpere acțiunile Băncii Timișoara pentru Banca Românească, atunci când, din informațiile mele, dl Cretzianu nu se gândea deloc la aceasta - sporesc neîncrederea mea față de afirmațiile domniei sale. Ele dovedesc că dl Cazacu știa de încercarea de cumpărare a dlui Theodorescu, deci și de a fraților Beșa, împreună cu care lucra și, deci, mă surprinde faptul că nu te-a informat de acest lucru când ți-a propus numirea acestuia.

Sunt deci adus a mă îndoi de cele spuse de domnia sa (căci cu Banca Românească aveam pe vremea aceea contract direct prin dl Cretzianu², care dacă ar fi dorit acțiunile Băncii Timișoarei, mi-ar fi spus-o direct, aflând că se discută vânzarea lor!).

Aflu acum, prin Golopenția, că internarea în lagăr a lui Veverca³ nu s-a făcut pe baza unei indicațiuni politice, odată cu toată lumea, ci câteva zile mai târziu, pe baza unui denunț pornit din cercurile aceluia care voiau să pună mâna pe bancă și care au voit să profite de înlăturarea lui spre a-și scoate din cale ceea ce socoteau a fi un obstacol pentru realizarea intențiilor lor.

Ei bine, obstacolul acesta nu este el - care în această chestiune n-a făcut decât să-mi asculte sfaturile. Obstacolul în chestiune sunt eu și de aceea, impresionat de aceste simptome de ofensivă concertată, îmi îngădui să mă strând într-o poziție „arici” din care să-ți povestesc cele ce urmează, despre care te las să judeci singur.

+

Oamenii care vor să cumpere participarea statului la Banca Timișoarei nu s-au sfiit, în trecut, nu numai să facă rapoarte tendențioase asupra situației ei prin oamenii lor locali (altfel, se pare, oameni „bine”, dar firește „supuși” șefilor lor, ex: Necșea), ori

1 Banca Națională a României.

2 George Cretzianu, ministru de Finanțe între 1940-1941.

3 Ion Veverca, economist, director al Băncii Timișoara în 1940, legionar.

prin oameni trimiși anume de la centru (Cioran), pe care Guvernatorul sau Ministrul Economiei Naționale de atunci (Gîl Potopeanu) le prezentase Mareșalului¹ care, potrivit temperamentului său, sărea în sus; dar au mers până acolo încât, după ce au impus statului în Consiliul de Miniștri - cu opunerea Ministerului Finanțelor, e drept - să treacă asupra Băncii Naționale dreptul de vor al statului în adunarea generală (propunerea guvernatorului Ottulescu) - au făcut pe delegatul BNR în adunare să voteze împotriva formulei de conducere a Băncii Timișoarei convenită de BNR cu Ministerul de Finanțe și aprobată de Mareșal și să aleagă în fruntea băncii o conducere favorabilă vânzării ei către frații Beșe, menită înlesnirii trecerii acțiunilor statului asupra acestora.

M-am opus acestui lucru în scris și Ceaușescu - care era pe atunci secretar general la românizare și cu care lucram la asanarea băncii - știe ce luptă s-a dat la Timișoara și cum s-a casat de către stat adunarea generală, în urma raportului făcut de Ministerul Finanțelor către dl Mareșal, care a cerut chiar pedepsirea inspectorului de la BNR care a îndrăznit să facă acest lucru; pedepsire care, firește, a fost mușamalizată de cei care puseseră la cale lovitura. Stenogramele Consiliului de Miniștri, notele mele către Ministerul Finanțelor și memoria dlui Ceaușescu pot confirma oricând aceste lucruri.

Cumpărătorii din conducerea BNR au înțeles atunci că nu-și vor putea face, în această privință, mendrele, fără a trece peste mine și s-au mai astâmpărat; nu însă fără ca chestiunea să reinvie, periodic, ori de câte ori Banca avea vreo dificultate de trecut.

Nemulțumite că nu au putut cumpăra Banca Timișoarei, elementele interesate din conducerea BNR au început să-i facă tot felul de mizerii cu scontul condus, din îmtâmplare, tocmai de administratorul dornic s-o cumpere: campanie de zvonuri defavorabile, descindere la bancă cu poliția, ziua în amiaza mare pentru ridicarea acțiunilor statului, strângerea șurubului la reescont, etc., toate aceste mijloace prin care se poate crea rumoare - pe care le-am reauzit recent - care erau apoi înfățișate Mareșalului ca rezultate nefavorabile de neîncredere publică, datorită faptului că acțiunile băncii erau în mâinile statului. Firește, pe față: n-aude, n-a vede! „Eu? Vai de mine!”

Am spus atunci și repet și astăzi poziția mea de principiu în această chestiune: atâta vreme cât alături de atâtea greșeli făcute de legionari s-a întîmplat ca, prin efectul trecerii asupra statului a patrimoniului acestei mișcări, Banca Timișoarei să intre în patrimoniul public; regimul Mareșalului Antonescu nu trebuie să consimtă moralmente - chiar dacă principial, se consideră că nu e de dorit ca statul să posedă acțiuni de bănci private - ca ea să iasă din acest patrimoniu. Cu atât mai mult cu cât e vorba de o întreprindere cheie, de care depinde, în mare măsură, românizarea vieții economice a unei regiuni de graniță, în care românii au de luptat greu pentru menținerea lor socială și economică.

Argumentul meu principal, în apărarea poziției statului în administrarea Băncii împotriva profitorilor care-i înfățișau situația ca fiind catastrofală, a fost tocmai arătarea contradicției dintre această acțiune de denigrare și poftă de cumpărare pornită din aceleași cercuri, contradicție care demască urzeala. Am avut norocul să fiu ascultat, mai întîi de fostul ministru de Finanțe, Generalul Stoenescu, și

¹ Mareșalul Ion Antonescu (1882-1946), „conducătorul” statului și prim-ministru al României între 1940-1944.

apoi, prin acesta, de Mareșal. Rezoluțiile din dosarul chestiunii aflat la Ministerul Finanțelor atesta acest lucru. Chestiunea a fost uitată...

Am dat, singur, lupta cu BNR, fiind hotărât să finanțez banca prin CAFA, dacă va fi nevoie, și chiar să-i sporesc capitalul prin aceasta, spre a o face capabilă să facă față cererilor de restituire a depunerilor, crescute sub influența instigației directe a depunătorilor de către scontul BNR - fără recurs la acest scont. Și mă mândresc că în această luptă, pentru mine unică, sprijinul meu a izbutit să salveze banca dela prăpastia spre care o împingeau cei care voiau s-o cumpere de la lichidare.

După o scădere a depozitelor dela 120 la 40 milioane, simțindu-se că Banca e sprijinită de spete tari, depozitele au început să crească la 60, 80, 100 și până la circa 200 milioane lei. Am avut atunci bucuria să pot înfrunta pe Guvernator într-un Consiliu de Miniștri, în care avusese iar nefericita inspirație să vorbească de discreditul aruncat asupra Băncii prin faptul că acțiunile ei aparțin statului - cu rezultatele acestui pretins discredit, reflectat în cifrele ultimei balanțe a acestei bănci, care evidențiau revirimentul favorabil.

În fața acestei stări de lucruri, domnii de la BNR s-au astâmpărat, înțelegând că nu vor putea ajunge în stăpânirea acțiunilor decât trecând peste mine. Nu fără a pândi cea dintâi greșală a mea și nici fără a mă amenința cu alt prilej, în care se vorbea de o ofertă germană de cumpărare a Băncii (Cecropid) ce părea că ar conveni primului ministru, că voi fi ținut personal răspunzător - vorbea dl Guvernator - dacă acțiunile refuzate a fi vândute fraților Beșa ar fi fost vândute nemților.

Pentru că primejdia de înstrăinare putea fi reală, față de nestabilitatea și versatilitatea principială a regimurilor politice, am socotit chibzuit ca Banca Timișoarei, odată întremată, să sondeze discret BNR, care acum îi devenise favorabilă (se zicea, după eșec: „marota lui Mircea Vulcănescu“, care devenise un fel de „enfant terrible“, care trebuie menajat, nu știu bine de ce?) Creditul Industrial și Banca Românească, în ce fel s-ar putea asigura românizarea definitivă a acestei bănci, în cazul în care ar fi triumfat în viitor teza că statul nu trebuie să fie bancher și acțiunile ei trebuie să fie vândute altora.

În ce privește Banca Românească, cu toată înțelegerea arătată și în acest caz de dl Gretzianu, nu s-a ajuns la nimic. Era și firesc. Banca, având o sucursală locală, se înțelege că colaborarea nu ar fi dus decât la trecerea clientelei bune la sucursala acelei bănci și concentrarea ciurucurilor la Banca Timișoarei.

Banca Națională a fost de acord ca acțiunile să treacă „în administrarea“ Creditului Industrial de la CAFA pe baza legii acestuia - ceea ce însă nu era posibil mi se pare din cauză că legea acestuia nu permitea luarea în administrare decât pentru acțiunile „industriale“ ce aparțin statului.

S-a sondat deci cumpărarea unei părți din acțiuni, sau sporirea de capital pe principiul că nici Statul, nici Creditul Industrial, nici BNR să nu facă singure majoritatea, ci numai statul cu Creditul ori toate la un loc. Nu știu de ce, lucrul nu a reușit.

Paralel, s-a sondat BNR și pentru ideea - sugerată cred de Banca Românească (?) - unei mari fuziuni cu Banca Albina și Banca de Vest - spre a se crea o mare bancă provincială românească cu capital de mai multe sute de milioane, care proiect a apărut iarăși prematur, deși ideea cooncentrării părea că convine BNR.

Lucrurile au rămas în această situație, nu fără ca, din când în când, să apară câte un nou pretendent cumpărător sau să reapară unul vechi, exploatându-se fiecare schimbare de situație spre a se sonda terenul în această direcție; dovadă că poftele erau numai înstrunite de neizbândă dar că nu se renunțase...

+

Ceea ce am voit să fac cu această bancă (am schimbat tocul, căci cerneala din celălalt s-a isprăvit) a fost să profit de faptul că ea a trecut la stat, spre a realiza, în jurul ei, un fel de uniune sacră a tendințelor românești din Banat, pentru acțiunea de românizare a provinciei.

Pe aceste considerații și pe acelea trase din faptul că fiecare persoană desemnată reprezenta câte o asemenea tendință - și fără altă cântărire decât reputația ce aveau printre localnici - au fost numiți domnii Marta, Barău, Coste etc... și apoi cooptat, dacă nu mă înșel, Groșoreanu (un moment fusese vorba să fie cooptat și domnul Butoarcă, șeful românilor din Banatul Sârbesc, sau părintele Adam Fiștea, președintele Astrei¹ de acolo). Dl Cruceanu singur a rămas ca unul care făcuse românizarea băncii; nu fără a fi fost atacat...

Făcându-se acest lucru, s-a realizat acolo o situație analoagă aceleia aceleia ce exista înaintea „Unirii”, când, pe teren național și economic, toate elementele vieții locale conlucrau neînvrăjbite de politica de partid, la sprijinirea activității românești fără deosebire de culoare.

Ceea ce m-a preocupat în toată acțiunea mea a fost ca acolo să nu se facă numai bancă. Bancă făcea - și bine - sucursala Băncii Românești. Ceea ce n-a împiedicat-o însă să înstrăineze averi românești, dobândite pe piața locală, atunci când interesele financiare i-au impus-o (hotelul Traian, dacă nu mă înșel, trecut astăzi la străini). Nimeni nu i-o poate reproșa. E doar o bancă, supusă regulilor comerțului de bani, care cere lichidarea afacerilor nerentabile. Dar nici nu se putea uita faptul. Trebuia, evident, altceva.

Am voit ca Banca Timișoarei să facă acțiune românească prin mijlocirea Comerțului bancar. Așa cum făcea Albina în Ardeal, până la Unire, „Banca Românească” pe vremea lui Vintilă-Brătianu, hulita noastră CAFĂ, în vremea din urmă, mai mult decât ICR. Și așa cum cred că - bine condusă - ar trebui să facă și BNK.

Ceea ce m-a preocupat în toată acțiunea mea e clar. Pentru aceasta, am constituit acel „buchet” de conducători care reprezintă, după informațiile mele, ceea ce Banatul mi s-a părut că are mai de „frunte” din toate părerile, potrivit mentalității locale atât de sensibile cu precumpănirea interesului național asupra celui pur bancar.

Mi-ar părea nespus de rău ca sforțările mele care n-au avut nimic „etatist” în ele (decât poate gândul că instituția CAFĂ-i i-ar putea folosi uneori această bancă pentru operații ce n-ar fi putut face direct) ci numai preocuparea „națională” - de întărire a elementului românesc la o graniță amenințată, folosind împrejurări prielnice - să fie zădărnice, fără intenție, recunosc - tocmai de un prieten, atunci când am izbutit să le fac respectate de dușmani.

¹ ASTRA (Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român), organizație culturală a românilor din Transilvania înființată în sec. XIX.

Știu că nu am dreptul să-ți pretind nimic în această privință. Nu sunt, pentru tine, „copilul teribil“, a cărui „marotă“ se cere respectată, spre a evita încurcături. Știu prea bine cum gândești ca să n-o fac. Ceea ce am dreptul, ba chiar datorita, să fac, este să-ți arăt limpede toate aceste lucruri, pentru ca mintea ta dreaptă să judece singură ce are de făcut și să cumpănească dacă gândul meu are sau nu dreptate să fie tulburat de coincidențele nenorocite care-mi par a da la iveală urzelile celor care dincolo de cele mai curate intenții stau la pândă și pe care le regăsesc, cu aerul lor familiar, dincolo de informațiile - poate inocente- ale dl Cazacu.

Gerându-ți scuze pentru timpul ce ți-am răpit, te rog să primești asigurarea aceleiași vechi prietenii.

Mircea Vulcănescu

12 februarie 1943 noaptea

3. Al. Neagu către Mircea Vulcănescu (nedatat). Despre Banca Timișoara.

Dragă Mircea,

Știu prea bine ce înseamnă să-ți fi concentrat eforturile pentru împlinirea unei idei pe care ai frământat-o îndelung pentru a nu-ți răspunde, din capul locului că în orice caz nu aş face nimic în privința Băncii Timișoara care nu ar avea aprobarea ta deplină, nu formală ci de credință că ceea ce se face este bine.

Să-mi dai voie ca la rândul meu să te conving că se poate ca informațiile aduse de Cazacu să fie nepotrivite dar de buna lui credință nu trebuie să te îndoiești căci ți-o afirmă un om care l-a practicat ca subaltern și care a găsit permanent și cu riscuri pentru Cazacu posibilitatea de a apăra patrimoniul BNR contra asalturilor interesate care i se dădeau în vremea conversiunii.

Dimpotrivă, Cazacu mi-a dat părerea că nu trebuie să iau în seamă informațiile primite de la P., care tindeau la înlocuirea întregului consiliu pe motive de lipsă de obiectivitate în administrarea B.T. În ceea ce privește propunerea [lui] Beșu în consiliu, din punctul de vedere al lui Cazacu lucrul este logic, întrucât este un bun și bogat industriaș, iar punctul nostru de vedere Cazacu nu-l cunoaște. De aceea nici nu a schițat un gest de insistență astfel încât, pe această chestiune, fi liniștit.

În ceea ce privește mărirea capitalului cred că ideea în sine nu poate fi decât bună. În ceea ce privește repartitia noilor acțiuni, eu (...) exclusiv sub unghiul sub care privim și repartitia vechilor acțiuni. Deci gândește-te tu și hotărăște, meninținem sau nu repartitia actuală. Dacă nu, cui propunem să intre. Candidații posibili îi cunoști.

Dacă m-am ocupat de această problemă de repartitie, este exclusiv fiindcă de la început tu mi-ai spus că ești de acord să treacă total sau în parte asupra [creditului]. [Industrial]. Dacă reflectând crezi că lucrul este inoportun renunțăm.

Un singur lucru îl supun judecății tale. Întrucât actele noastre ne interesează și după ce nu vom mai fi în posturile noastre, nu trebuie să ne gândim să întărim acțiunea românească a B.T. dându-i un proprietar din mâinile căruia acțiunile să fie smulse mai cu greu?

Cu toată iritațiunea mea actuală față de Fințescu și deși știu că nu s-a putut face la Creditul Industrial reforma pe care am dorit-o, am impresia că va fi mai greu să i se reia (?) acțiunile decât s-ar putea face de la stat, când nu vom mai fi noi. Este un lucru la care să te gândești știind dinainte că sunt de acord cu ce vei hotărî.

În ceea ce privește consiliul, este evident că am fost indus în eroare (...) de unde ai și văzut reacțiunea în ce privește pe Marta, etc... Crezi că și ceilalți doi sunt calificați - să-i păstrăm.

Fiind două locuri libere putem desemna pe Flaviu (?) cu o legătură în București și pe Ciobanu, pentru a nu da impresia lui P. că l-am refuzat cu totul, ceea ce i-ar atinge prestigiul lucru la care, pentru toate ideile și sentimentele noastre față de oștire, nu ar trebui să contribuim.

În fine, o ultimă problemă, cea a lui Veverca. Cred că pentru liniștea acestei țări și până a trece încă anii nu este oportun să se încredințeze posturi de conducere de acțiune românească unuia dintre acei a cărui disidență a creat situația îngrozitoare în care ne aflăm de câțiva ani. Aci, abstracție făcând chiar judecata mea asupra omului, cred că avem datoria să înlăturăm echivocul pe care îl întreține prezența lui Veverca.

Sunt desigur cu totul de acord să-i găsim o întrebuintare și te rog mult să mă înțelegi și să crezi că destituirea lui Budeu, spre pildă, a fost o suferință subiectivă, căci nu am făcut niciodată niciun rău nimănui.

Dar cu aceeași credință cu care am simțit amândoi că este o problemă de autoritate să i se aplice o sancțiune, găsesc că este un act de cuminenție națională să încredințăm conducerea B.T. unui alt om decât legionar. Cred că mi-am lămurit gândul și că vei simți că nu-mi trece prin gând să fac vreun act care nu ar avea întreaga ta aprobare...?

Cu veche prietenie și admirație, rămân al tău, Al. Neagu

4. Mircea Vulcănescu către Al. Neagu (nedatat). Note autobiografice.

Dragă Anđi,

Discuția de azi dimineață m-a convins - după mai mul timp de ezitare - că lucrul cel mai bun de făcut, pentru mine, este să te rog să dai curs cererii alăturate.

Îmi îngădui să recapitulez situația.

Am intrat, precum știi, într-un guvern militar, a doua zi după rebeliune, chemat la telefon din partea Mareșalului Antonescu - pe care nu-l văzusem decât odată în viață - la ceasurile 4 dimineața și după un vis urât, într-o vreme în care toți dădeau din colț în colț și-n care țara era la un pas de prăpastie, ascultând ceea ce mi s-a părut a fi mai curând un ordin de chemare militar decât un decret de promovare în viața publică. Mi s-a spus atunci că salvarea patriei cere suspendarea oricărei activități politice.

Am rămas mai târziu, în același guvern militar, după izbucnirea unui război pe care țara l-a început alături de „Noua ordine europeană”, împotriva Rusiei Sovietice, pentru redobândirea granițelor etnice pierdute cu un an mai devreme; ci nu într-un guvern politic, care poate nici

nu mi-ar fi încredințat vreo demnitate și căruia poate că nici eu nu i-aș fi dat concursul meu (dovadă refuzul pe care l-am dat lui Cancicov¹ când mi-a cerut să-i fiu subsecretar de stat la Industrie în noiembrie 1940).

Nu am cerut niciodată, nimic, nimănui și consider drept cea mai mare mândrie a vieții mele, faptul de a fi făcut parte din guvernul care, la 21 iunie 1941, a spălat o parte a rușinii din vara anului 1940. Oricare ar fi consecințele.

Nu sunt un om de partid. Am fost, personal, și înțeleg să rămân ce-am fost: un naționalist creștin, situat foarte la dreapta politică și relativ la stânga socială. Sunt, cu alte cuvinte, mai curând demo-fil decât democrat și am mai multă simpatie pentru persoana lăuntrică a omului decât respect pentru demnitatea lui. Consider proprietatea o obligație - ca un dar de la Dumnezeu, pe care trebuie să-l justifici, la fel cu talentul, prin rodul lui - mai curând decât un drept sacrosant care să îngăduie omului să-l ascundă în pământ.

De aceea, socotesc burghezia care-și face din „respectul pentru persoane și pentru proprietate” un cult - nu ca pe un lucru bun în sine, ci ca pe un bun condiționat de rodul ei - putând deveni uneori, când le prefăce fetișizat, în preudecăți opresive, o adevărată primejdie spirituală (ce e „filistinismul” altceva decât burghezia în această ipostază a ei sinistră?).

Format într-o vreme care credea în libertăți, dar care le-a călcat singură-n picioare, proclamând în primul ceas greu legea marțială (eram de 13 ani când înființarea „stării de asediu”, m-a trezit din vis, lăsându-mă pentru întâia oară perplex în fața minciunii pioase a doctrinei celor care mă crescuseră!) - am ajuns să privesc realist (cu Hobbes) temeiurile adevărate ale conviețuirii umane și autoritar (cu Bonald², Maurras³ și Joseph de Maistre⁴) fundamentele așezării de stat. Și tot așa, am ajuns să judec, cu un surâs, alături de Nietzsche, pretențiile celor care proclamă idealuri pentru alții și jertfesc omul concret pentru ceea ce li se pare a fi „demn” ori „drept”.

Kantianul dicton „fiat justitia, pereat mundus” și idealismul în genere mi-au apărut - cu cât am gândit mai mult asupra lor - patronii tuturor ipocriziilor. Și, subconștientul ajutând, chiar și al celor care se cred sinceri; ceea ce mi s-a părut tragic. Am devenit cu alte cuvinte realist și mi-am rezervat așteptarea „cerului și pământului nou” dela prefăcerea lăuntrică întru cele de dincolo, mulțumindu-mă să mă trudes să faci aici „putințel bine” fără certitudinea de a izbuti.

Unii din prietenii tăi, pe care-i văd astăzi manifestând credințe filo-democratice (nu vorbesc de Mircea Durma⁵ care a fost totdeauna democrat) îmi amintesc desigur, încă, încercările noastre de acum cinci șase ani de a întemeia împreună - Rene Râmniceanu⁶, Dan Botta⁷, Valentin

1 Mircea Cancicov (1884-1959), economist, profesor universitar, membru de onoare al Academiei Române; colaborarea sa cu Vulcănescu datează din 1936, când este numit Ministru de Finanțe în guvernul Tătărașcu. În timpul guvernării legionare a fost ministru al economiei.

2 Louis Gabriel Ambroise, Vicomte de Bonald (1754-1840), reprezentant al curentului conservator contra-revoluționar francez.

3 Charles Maurras (1868-1952), reprezentant al curentului „naționalismului integral” francez, lider al Acțiunii Franceze, monarhist, catolic, anti-parlamentar.

4 Joseph de Maistre (1753-1821), reprezentant al curentului filosofic francez reacționar și anti-iluminist.

5 Mircea Durma, economist, pentru scurt timp ministru al Finanțelor (aprilie-august 1945).

6 Dan Botta (1907-1958), poet, traducător, referent la Ministerul de Finanțe. Participă la editarea *Enciclopediei României* (1938-1941).

7 Economist din perioada interbelică.

Georgescu, Victor Papacostea, Ștefan Băbeanu și alții - o grupare orientată la dreapta, tradiționalistă și reacționară care să nu fie nici teroristă, nici supusă străinilor. Crede-mă că plănuiind-o nici nu m-am jucat și nici n-am cedat unor sugestii oportuniste, așa cum s-o fi uitat odată cu întoarcerea roții lumii.

Nu sunt însă nici fanatic, nici exclusivist, și poziția mea spirituală creștinească m-a făcut să consider totdeauna politica drept o activitate de mână a doua - fapt care m-a despărțit de spiritul partizan și m-a făcut să prefer valoarea unui suflet omenesc etichetei cu care se prezintă. Așa am înțeles totalitarismul, ca Maurras, în sensul de „Tout ce qui est national est notre”, iar nu ca veleitate a părții de a se substitui totul. Consider poziția spiritului dialectică față de societate. Adică îl văd individualist și protestatar în fața oricărei opresiuni totalitare care confundă rânduiala de aici cu absolutul; dar îl văd aspirând totalitar la contopirea în unitatea ideală a conștiințelor, la „unirea în cuget și simțiri” a comunității în fața oricărei fragmentări partizane a societății democratice ori izolării în sine a personalității. Asta e, după mine, tragedia spiritului în lume, de a fi pururi neadormit!

Sunt tradiționalist, în sensul că mi-e drag și mă simt la larg în felul de a fi al neamului meu pe care-l consider, într-un fel, un absolut și față de care m-am socotit totdeauna mai puțin un pedagog în stare să-l învețe decât un ucenic, în situația de a primi de la el regula ancestrală proprie de purtare; dacă nu fără greș, dar în orice caz, statisticește, cea mai fericită expresie a formulei de echilibru formată de veacuri de încercări reușite în împreunăriturile de viață proprii.

Socotesc, de aceea, pe țăranul român, un tip de om tot atât de încheat ca aristocratul englez ori burghezul francez și tot atât de vrednic de cinstire chiar - și mai ales - atunci când nu știe carte, și am pentru el o admirație și un respect pe care nu le am pentru burghezia românească, clasă ce mi se pare inexistentă ca „facies spiritual” propriu, de când s-a rupt de pământ, și care e cotropită din toate părțile și, când te aștepți mai puțin, de mahalaua în care stă principala ispită de ieșire din sine, de pierdere (metafizică), prin înstrăinare imitativă, a sufletului românesc, dar, în care zac, totuși, tocmai de aceia, germeii cei mai dinamici de prefacere a societății românești.

Sunt imperialist în măsura în care cred că tot ce e viu manifestă veleitatea de a prefăce tot ce se întâlnește în jur, în ceva la fel cu sine, de a arăta și altora ce a primit de la Dumnezeu, și cine renunță la aceasta e sortit a muri. Dar nu sunt imperialist pentru asupriri, ci pentru biruință românească, triumfătoare pe dinlăuntru, care cucerește fără a silui. Nu înseamnă oare, pe românește, „cuceritor” tocmai: vrednic de admirație și de iubire?

„Imperialismul” meu are, deci, mai mult un caracter axiologic decât un caracter politic. El se aplică lumii valorilor altor neamuri, ci nu stăpânirii lor și înseamnă pentru mine dreptul și pretenția de a judeca totdeauna pe străini cu criteriile noastre; iar nu a le împrumuta perspective pentru a ne măsura pe noi.

Sunt, în sfârșit, credincios, în sensul că cred în Dumnezeu. Ceea ce nu mă împiedică să-mi fac datoria, așa zice oarecum ritual, liturgic, așa cum și-o face și țăranul pe a lui, chiar independent de rezultate. Fiindcă cred că stăpânirea lumii e în mâna lui Dumnezeu și că, deci, el are de hotărât, în ultima instanță, ce trebuie să se aleagă din roadele gândurilor și muncii noastre. De aceea toată truda mea e să-mi țin

sufletul deschis, spre a afla ce se așteaptă de la purtarea mea (lucru foarte greu, crede-mă, de deosebit, între imboldurile inspirațiilor proprii ori a celor drăcești) ci nu să-mi fac voia mea. Și tot de aceea, nu deznădăjduiesc chiar când văd că am trudit în zadar. Îmi zic ca a vrut El altfel, cu alte cuvinte că nu am fost „în real” și că el știe mai bine ce trebuie. „Iar cel care va răbda până la sfârșit”, vorba Apocalipsei, „va birui” și va fi mântuit.

Cum însă acest suspin după Dumnezeu e un lucru de orientare lăuntrică, cred că nu m-ai auzit niciodată impunând altora să lucreze după „inspirațiunea” mea. Am socotit totdeauna, dimpotrivă, că judecata și rațiunea ne-au fost date de Dumnezeu pentru a le folosi și de aceea, pe ele și numai pe ele am încercat să mă întemeiez, spre a arăta altora de ce un lucru trebuie preferat față de altul. Rugăciunea nu mi-a oprit deci perspicacitatea și conștiința că toate sunt în mâinile Lui, nu m-a împiedicat să-mi fac socotelile și nici să încerc să pătrund cât mai adânc în combinațiile și în intențiile celor cu care am avut de-a face.

Cu aceste idei și convingeri am venit lângă Mareșal atunci când i-am ascultat chemarea. Și tot pentru ele continui să mărturisesc și acum.

După ce ai venit în fruntea Ministerului, anul trecut, și mi-ai cerut să rămân mai departe, măcar o vreme, lângă tine, am încercat timp de un an să-ți adigur, fără nicio rezervă, toată colaborarea mea tehnică și toată prietenia mea de care cred că nu ai avut vreodată a te plânge. Deși n-am socotit că structura și orientarea guvernării s-au schimbat prin venirea ta, știind că ești om cu temperament și cu păreri politice personale, am fost în tot acest timp omul cel mai discret în discuțiile de această natură - mărginindu-mă să-ți semnalez, ori de câte ori mă întrebai, ce gândeam în legătură cu perspectivele politice ale problemelor noastre ministeriale.

Ai fost, în acest timp, tot atât de discret și de prietenos față de mine și acest fapt a făcut posibilă o colaborare de generație, față de care nu am nimic să-ți reproșez. Ba dimpotrivă.

În ce mă privește, am făcut aceasta nu numai din prietenie pentru tine, înțelegând și apreciind toate motivele pentru care mi-ai cerut să rămân; dar și pentru că țara, fiind în război, am socotit că peste orice deosebiri de convingeri, ori solidarități de generații, acțiunea noastră n-avea să tindă spre alt scop decât acela de a-i asigura mijloacele de a se bate, cu maximum de succes.

Dacă în atitudinile mele politice din timpul guvernării m-ai aflat totdeauna mai moderat decât te așteptai, lucrul nu s-a datorat, precum știi, niciunei orientări politice de centru și nici aderenței mele la vreunul din vechile regimuri, ci numai convingerilor mele realiste după care un organism convalescent cum era țara românească după 1940, supus efortului, prin el însuși istovitor, al unui război lung, trebuie ferit de orice tensiune inutilă.

De aceea m-ai găsit alături de tine în politica de menajare a Băncii Naționale; ci nu pentru vreun respect fetișist pentru vișelul de aur.

Dar tot de aceea n-am mers pe acest drum - la fel cu tine de altfel - decât până acolo unde am socotit că respectul tabieturilor acestui vișel ar putea fi de natură să compromită interesele neamului.

Și tot de aceea m-ai aflat disprețuind așezarea mea comodă și pre-matură - pe care, generos, mi-o oferiseși - printre vișeii din templu. (Acum, că am scris acest cuvânt, socotesc că e prea aspru pentru unii

oameni cumsecade dintre ei. Dar îl las, pentru că prea face bine pentru ceilalți!).

Spre deosebire de tine am ținut însă și țin încă la militari mai mult decât la bancheri, ale căror metode, dacă ar fi fost într-adevăr salutare pentru lume, ar fi adus desigur mai mult folos în anii în care au stăpânit-o împotriva celorlalți. Ce-au făcut însă cu stăpânirea lor? Am ținut la militari nu numai prin deprinderea proverbului care face din ban ochiul dracului și din sabie, unealta dreptății (chiar dacă oarbă!); dar mai ales pentru că, pe deasupra clasei pe care o reprezintă, mi s-a părut că văd în ei țara întreagă și, în ea, funcțiunea specific națională, chezașul unirii, peste orice fel de deosebiri, a celor legați de soartă.

N-am, din acești aproape trei ani de guvernare, decât un singur regret pe care-l voi purta nemângâiat în suflet toată viața: acela de a nu mă fi bătut la Stalingrad, cu divizia 20-a, din care am făcut parte, împărtaşind soarta bună sau rea a celor la fel cu mine.

Pe măsură însă ce preocupările tale tehnice devin totmai dominate de convingerile tale politice, respectabile recunosc, ca orice lucru gândit, dar parțiale; sacrificând metoda realistă de rezolvare a problemelor folosită la început, ideologiei - constat că această colaborare devine tot mai greu de dus la capăt pentru mine.

Astfel, m-am aflat, în ultimele săptămâni, în divergență cu tine pe o mulțime de chestiuni: și asupra politicii de vânzări a participațiunilor statului la întreprinderile economice și asupra condițiilor optime de asigurare a acestei participări (de pildă: cadrul general în care ar fi trebuit rezolvată chestiunea Malaxa și altele asemănătoare, care pentru mine nu era decât acela al naționalizării industriei grele, cel mult în forma unui vast holding paritar între stat și particulari) și în chestia rentelor CNR și în aceea a regularizării operațiunilor efectuate din donațiile fără destinație precisă și în chestiunea politicii datoriei publice (unde pentru întâia oară în șase ani am văzut contestate chiar principiile orientării din care, în ce mă privește, îmi făceam și îmi fac încă, meritul principal al carierei mele în serviciul statului) și, acum în urmă, în chestiunea reformei organizației funcționărești și a aparatului de stat.

Toate aceste deosebiri purced din aceeași origine: legarea tot mai mare a soluțiilor tehnice pe care le cauți de un conținut politic pe care nu-l împărtaşesc și care e străin temeiurilor pe care am colaborat până acum. Am ajuns astfel să mă tem, ori de câte ori am de spus ceva într-o chestiune, să nu-ți fac vreun neajuns, expunând verbal sau scris, păreri potrivnice acelorora ce decurg din convingerile tale - fapt care repugnă și lealității mele și ideei pe care o am asupra condițiilor de colaborare dintre un ministru și subsecretarul lui de stat.

Sunt, într-adevăr, în această situație ciudată de a fi nevoit să ascult și să tac, chiar dacă am o altă convingere, întrucât, pe de o parte, în drept, lucrez pe răspunderea ta politică; iar pe de alta, nu mă pot pune, în fapt, în situația de a te contrazice în public, cu toate că dacă aș fi făcut-o uneori, aș fi împiedicat unele greșeli (poate) pe care ai avut lealitatea să le recunoști pe urmă (de pildă, fixarea unui preț prea mare de grâu în acest an). Ai constatat, deci, că tac și aceasta te va fi făcut să-ți închipui că-ți dau dreptate! Nicidecum. Ori de câte ori m-ai întrebat ce cred, ți-am răspuns, între patru ochi, limpede.

Nevoind să te stânjenesc în acțiunea ta, dar neputând nici să ma asociez din toată inima la măsuri pe care nu le împărtaşesc și nevoind

nici să rămân în situația de a primi în discuții publice mustrări de la înălțimea unui amvon de la care autodisciplina mă împiedică să le relev, cu toate că privesc exclusiv viața mea personală, pentru care nu am de dat seamă nimănui, neavând legături cu nicio chestiune de serviciu: faptul că-mi plac versurile, muzica, ori filosofia! - nu-mi rămâne decât să trag consecințele.

**5. Mircea Vulcănescu către Al. Neagu (30.11.1943).
Scrisoarea de demisie.**

Domniei sale domnului Alexandru Neagu, Ministrul Finanțelor
Domnule Ministru,

Subsemnatul, Ministru subsecretar de stat pe lângă Departamentul Finanțelor, am onoarea a vă pune la dispoziție demisia mea din această demnitate, cu rugămintea de a o supune domnului Mareșal Conducător al Statului.

Mulțumindu-vă pentru încrederea arătată, vă rog să primiți, domnule ministru, asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

Mircea Vulcănescu
30 noiembrie 1943

Istorii învecinate

Imre Pászka, *Teme de Sociologie Românească a Modernității*

Editura Grinta, Cluj – Napoca, 2008

Deși volumul prezentat nu este o apariție foarte recentă, merită să fie luat în discuție fiindcă autorul este din Ungaria și sunt destul de rare abordările științifice al curentelor teoretice, politice și sociale din România sfârșitului de secol XIX în vecinătatea noastră. Și prima jumătate a secolului XX merită să fie readus în atenția cititorilor interesați.

Cu toate că volumul prezentat este, de fapt, o colecție de studii de sine stătătoare, se pot observa două căi paralele de a aborda subiectul acesteia. Prima cale este strâns legată de temele prezentate de autor și urmează o logică cronologică, pornind de la începutul secolului XIX prin analiza epistemologică a noțiunii *Europei Centrale*, ajungând până la reflecțiile asupra autobiografiei scrise de Dimitrie Gusti. A doua cale urmărită de autor este deducția: pornind de la conceptele generale caracteristice Europei Centrale, prin curentele ideologice și politice din România secolului XIX, ajungând la sociologia lui Dimitrie Gusti și culminând cu analiza autobiografiei Profesorului.

Parcurgând căile propuse de autor, primul studiu, intitulat „Europa Centrală: dimensiunile semnificației”, așează într-un context semantic noțiunea din titlu analizată din perspectivă epistemologică. În ciuda faptului că Uniunea Europei Centrale nu s-a materializat niciodată – contrar Uniunii Europene – prezența sa în discursurile geopolitice și strategice sugerează faptul că noțiunea nu este una lipsită total de conținut. Identitatea Central Europeană este percepută mai degrabă

drept constângere decât oportunitate de națiunile mai vechi și noi emergente din zona analizată. Aplicând sistemul lui Wallerstein al zonelor centrale, semiperiferice, respectiv periferice, această zonă care, din punct de vedere geografic se află efectiv în centrul Europei, este un supusă interpretării. În contextul în care, pe o parte, Europa de Vest este echivalentă cu centrul, iar, pe de altă parte Rusia (în diferite forme politice) apare ca periferie, disputa asupra denumirii zonei centrale depinde aproape în totalitate de contextul geopolitic, zona în cauză este numită Europa Centrală când se afla în sfera de interes a Germaniei și, respectiv, Europa de Est când se afla în sfera de influență a Uniunii Sovietice. La finalul studiului Pászka ajunge până în zilele noastre, considerând că noțiunea Central Europeană aparține trecutului deoarece modelele de construcție a identității contemporane sunt marcate de localitate.

Al doilea studiu prezintă curentele ideologice și politice caracteristice României moderne (în sensul sociologic al cuvântului). Acest studiu poate fi considerat și o analiză mai restrânsă a celui anterior, dar și creionarea unui context istorico-social care a produs o conjunctură potrivită apariției sociologiei românești. Ca urmare, studiul intitulat „Alternativele Proceselor Inverse” prezintă confruntările ideologice și politice din România de după revoluția din 1848. România, aflată într-o zonă-tampon a mai multor puteri mari ale Europei, resimțea din plin influențele acestora, nu numai din punct de vedere geopolitic și

militar, dar și pe planul ideilor teoretice și politice. În acest context, e notată o interdependență a evenimentelor și curențelor, crearea României moderne fiind interpretată potrivit celor mai semnificative curente ale epocii: varianta liberală reprezentată de Zeletin și Lovinescu, care susținea construirea societății pe baza modelului Europei capitaliste; varianta marxistă și social-democrată reprezentată de Gherea, precum și a treia variantă, poporanismul, reprezentat de Stere și Madgearu. După prezentarea cronologică a conflictului ideologic între aceste curente, autorul afirmă că cei care au prevalat au fost liberalii, reprezentați prin familia Brătianu, fapt care, pe termen scurt, a ajutat evoluția economică a României, dar, pe termen lung, a fost în detrimentul modernizării, deoarece, în loc să modernizeze exploatarea agricolă, noua burghezie a încurajat metoda agriculturii extensive care, odată atinse limitele fizice, nu a mai putut susține economia și a condus la izbucnirea revoltelor sociale, cea mai de seamă fiind revoluția țărănească din 1907 în care, potrivit estimărilor, au fost ucise între 2.500-20.000 persoane. Ca o concluzie, autorul remarcă faptul că modelele vest-europene de modernizare a societății au fost urmate de o contra-reacție puternică ce a culminat cu dictatura din perioada interbelică.

Al treilea studiu, intitulat „De la Sociologia Cogitans la Sociologia Militans” este dedicat în întregime operei lui Dimitrie Gusti care, în contextul prezentat în studiul precedent, poate fi considerată drept modelul autohton de modernizare a societății și a construcției națiunii¹.

Pornind atât de la contextul european (școlile germană și franceză de

sociologie) cât și de la cel românesc (reprezentat de Dobrogeanu Gherea și Stere, adică de posibilitatea unei „a treia căi”) autorul prezintă știința elaborată de Dimitrie Gusti în mod amănunțit și în ordine cronologică, începând de la sociologia cogitans, adică de la noua știință a cunoașterii realității sociale, până la sociologia militans, adică până la modul activ de implicare în construcția unei societăți naționale moderne.

În prezentarea operei gustiene nu lipsesc detaliile referitoare la legăturile profesionale și personale care au avut un efect marcant asupra sistemului sociologic construit de Profesor, cum ar fi, de exemplu, relația dintre D. Gusti și F. Tönnies, opera *Comunitate și Societate* a acestuia din urmă a constituit o sursă de inspirație marcantă a Profesorului. În ultima parte a studiului, autorul reține faptul că în sistemul Gustian, pe lângă „dorința lui aproape utopică după armonie, într-o lume deosebit de agitată și tulbură...”, există și incongruențe, cum ar fi faptul că sociologia, care este un instrument de cunoaștere a societății, devine instrument de analiză a acelor factori determinanți ai noilor norme sociale, cum ar fi etica și politica, ajungându-se, astfel, la un proces infinit pe axa dintre realitate și concretizarea idealurilor.

Ajungând la ultimul studiu care prezintă abordarea cea mai actuală, intitulat „O «Autobiografie Sociologică»”, Pászka parcurge autobiografia lui Dimitrie Gusti într-un context teoretic a autobiografiilor. Concluzia principală a acestui studiu este că autobiografia lui D. Gusti este asemănătoare operei sale. Ca un exemplu, divizarea vieții în patru etape mari, ca și în cazul cadrelor și manifestărilor, nu poate fi o întâmplare. Totodată, se poate observa pe tot parcursul autobiografiei metoda de lucru pretențioasă și strict elaborată a Profesorului, evidențiată și de faptul că înaintea scrierii operei și-a testat modelul autobiografic pe 400 de studenți și studente de la litere, așa cum și-a testat teoria sociologică în cadrul monografiilor. Ca o observație aparte, autorul menționează că în ultimul

¹ Imre Pászka precizează, chiar în primul paragraf, că sociologia maghiară are o cunoaștere mai detaliată și o viziune mai amplă asupra operei lui Dimitrie Gusti datorită atât persoanelor contemporane Profesorului, cum sunt, în ordine cronologică: József Venczel, Gábor Lükő, Imre Bánya, Edgár Balogh, András Márkos, Ernő Gáll, cât și autorilor contemporani Sándor Balázs și Zoltán Rostás.

capitol se poate detecta o tendință de autolegitimare în fața regimului de atunci (comunist).

În concluzie, cartea lui Imre Pászka este o analiză dintr-o perspectivă nouă într-un context central-european a istoriei moderne românești în care sociologia

militans, ca știință ale națiunii elaborată de Dimitrie Gusti, este parte integrantă.

Balázs Telegdy

[The University of Bucharest]

Recenzie

Un intelectual-sociolog transilvănean cu viziune europeană. Profesorul Ion Aluaș

Coordonator (i): Viorica Greculovschi-Prodan, *Ion Aluaș. 1927-1994. Memoriile unui intelectual scrise de prietenii lui*

Editura Limes, Florești-Cluj, 2012, 300 pag.

În discursul media postdecembrist întâlnim frecvent condamnarea unilaterală a epocii comuniste, dar, la nivelul cotidianului, putem identifica inclusiv abordări mai pozitive: reveniri nostalgice la momente familiale și personale cu anumite salturi cognitive peste frecventele momente de oprimare. Astăzi, după mai bine de două decenii de la schimbarea regimului, încă suntem tentați să abordăm trecutul în manieră dihotomică, să reconstruim această lume ca pe o macrostructură comunistă diabolică, contracarată oarecum de nivelul micro-comunitar unde se putea duce un trai de dizidență șoptită într-o relativă stabilitate socială.

Or, procesele și fenomenele din societatea românească a perioadei comuniste erau extrem de complexe, trecutul recent având „dreptul” la analize nuanțate, științifice, lipsite de moralizări ideologice excesive. Criticele retroactive își au rolul lor, dar nu suntem îndreptățiți să ometem realizările intelectuale din perioada comunismului, ori să ne limităm

la încercările exclusiviste de conectare a culturii și științei la vremuri mai „glorioase”, cum ar fi interbelicul românesc. În contextul dictaturii, în pofida îngrădirilor cumulate și a controlului (aproape) omniprezent, s-au creat, totuși, opere de o valoare inestimabilă, au lucrat personalități remarcabile cărora trebuie să le mulțumim pentru asigurarea continuității vieții culturale și științifice românești. Ei au fost adevărații intelectuali, care ne-au lăsat o moștenire prețioasă – prea puțin apreciată și valorificată astăzi.

Un astfel de intelectual a fost Profesorul Ion Aluaș, „Împăratul”, cel care a salvat sociologia clujeană aproape redusă la tăcere în stalinism, relansând, la sfârșitul anilor 1960, cercetarea și învățământul sociologic de la Cluj. Centrul științific fondat și susținut de Aluaș a fost capabil să realizeze cercetări sociale de anvergură chiar și în perioada de după 1976 (științele sociale fiind în dizgrație), chiar dacă oportunitățile de publicare au fost minime. Român sălăjean, transilvănean cu viziune europeană, Profesorul a

reușit să dezvolte o autentică școală sociologică orientată spre sistemul integral teorie-cercetare-acțiune, o viziune inspirată, bineînțeles, de Școala Gusti. Instituționalizarea sociologiei clujene sub îndrumarea lui Aluaș s-a realizat în contextul unui sistem centralizat, cu piste extrem de limitate pentru aplicațiile sociologice. În aceste condiții, intelectualul clujean, adeptul „rezistenței prin cultură”, dar, în nici un caz, al autocompătimirii pasive, a reușit să obțină un număr impresionant de contracte de cercetare finanțate de către diverse instituții de stat. După schimbarea regimului, Profesorul a înființat Catedra de sociologie a Universității Babeș-Bolyai, pe lângă programul de licență în sociologie lansând și învățământul de asistență socială. Vorbitorul limbilor „ardelenești” (română, maghiară, germană), adeptul dialogului intercultural și al soluționării problemelor interetnice prin știință, a îndrumat înființarea Centrului de Cercetare a Relațiilor Interetnice, predecesorul prestigiosului Institut pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale din Cluj.

Realizările Profesorului par, din nefericire, umbrite de multiplele transformări din sistemul universitar românesc, viziunea, optimismul lui neclintit în dezvoltarea socială părănd a fi un idealism anacronic în actualul context al politicianismului și superficialității individuale infiltrate în sfera academică. Totuși, mulți cred încă în intelectualul și omul de știință întruchipat de Profesor, cred în importanța revitalizării moștenirii lui – căci fără această credință nu s-ar fi putut realiza volumului comemorativ consacrat Profesorului Ion Aluaș, cel care ar fi împlinit 85 de ani în 2012.

Cartea ne înfățișează o colecție revelatoare de documente publicate, dar și o serie de scrieri inedite din viața Profesorului, volumul oferind un material biografic complex și o incursiune captivantă în istoria socială a sociologiei clujene din perioada comunismului. Volumul este structurat în opt capitole majore, toate fiind descrieri ale „amprentei istorice” lăsate de Ion Aluaș: I. Portrete, evocări, articole dedicate; II. Recuperări,

reconstituiri din opera științifică a lui Ion Aluaș; III. Coautor, coordonator de contracte de cercetare; IV. Interviu; V. Corespondență; VI. Bibliografia operei. Anexele relativ săracăcioase ilustrează momentele cheie în viața Profesorului, iar rezumatele, fidele multilingvismului și crezului lui Ion Aluaș, sunt în mai multe limbi: română, maghiară, engleză, franceză, rusă, germană. Cartea este bine structurată și editată în totalitatea ei, având, totuși, câteva incongruențe minore de redactare și de stil, respectiv anumite lacune informaționale și de accesibilitate, din care amintim lipsa traducerilor textelor scrise într-o limbă străină. Suntem siguri că aceste erori minore vor fi eliminate la o ediție nouă și îmbogățită cu documente încă neprelucrate.

După parcurgerea biografiei succinte, oarecum eclectică a Profesorului, avem plăcerea să parcurgem memoriile prietenilor, colaboratorilor și a foștilor studenți. Textele selectate sunt variate și interesante, lectura lor ne ajută să obținem portretul unui filosof-sociolog pe deplin european, un susținător neclintit al raționalismului și al spiritului critic, al unui intelectual român cu vocație, al unui mentor desăvârșit, al ardeleanului pasionat de regiunea de baștină și al unui om mărinimos de o vitalitate nemaipomenită. Profesorul universitar Tudor Cățineanu își aduce aminte de Ion Aluaș de pe vremea studenției, când dânsul suplinea un coleg: „Atunci am realizat diferența-prăpastie dintre profesorul nostru (de filosofie marxistă) și noul profesor [Aluaș] (de filosofie, pur și simplu). Altfel spus, era diferența dintre Tovarășul Profesor și Domnul Profesor.” (p. 47) În același text găsim o altă caracterizare a capacității didactice manifestate de marele sociolog: „... un curs de Istorie a doctrinelor sociologice moderne. Informația vastă și luată de la surse (...), reducția doctrinelor la fondul lor esențial, evidențierea notelor specifice, diferențiale, claritatea și precizia expresiei (a conceptelor) făceau din acest Curs o capodoperă didactică. Remarcabilă era și absența oricărui infiltrat ideologic...” (p. 48) Despre profesionalismul precaut,

dar consecvent (și de dizidență intrinsecă) a Profesorului aceiași Cățineanu afirmă următoarele: „... Profesorul nu era deloc un fricos: era mai degrabă atent și prudent. Am putut vedea mai târziu cum intervenea în toate împrejurările în care merita să intervină: la ședințele de Catedră, la Simpozioanele științifice, inclusiv la ședințele de Partid. Numai că intervenea în termeni absolut raționali, temeinic și documentat...” Profesorul lucra și trăia conform unor principii etice incontestabile, după cum își amintește sociologul Mihail Cernea: „În vremuri de nesiguranță și suspiciune, când trebuia să știi ce spui și cu cine vorbești, Nelu a fost «sigur». În vremuri de șovinism încurajat și recompensat, Nelu a fost o coloană de marmură etică.” (p. 54) În abordarea sa originală, într-o confesiune fictivă, Prof. Banfi Geza ne prezintă pe Aluaș în postura de umanist și intelectual ardelean de vocație europeană (“Am rămas, sper, un simbol al comunicării interculturale, un formator de spirite libere și pozitive” – p.55, „Mi-aș fi dorit să fiu un moralist în tradiție germană de expresie franceză: profund și complex, clar și succint.” – p. 57), toate corelate cu ființa lui de sociolog: „Conștiința mea sociologică: epistemologia științelor sociale, monografia ca modalitate de abordare a unui fenomen social, acuratețea instrumentelor de măsurare, onestitatea celui care culege informația primară. Pentru o sinteză este nevoie de analiză. Pentru o analiză este nevoie de viziune sintetică.” (p. 56.) Ion Aluaș era un deschizător de drumuri pentru sociologia românească și datorită multiplelor sale relații cu cercetătorii străini, el însuși participând la importante conferințe, congrese internaționale, vizite de lucru în Europa de Vest, la care se adaugă contactele rusești (doctoratul, niciodată finalizat, l-a început la Moscova). În acest lung pasaj de memorii Profesorul este evocat de mai mulți cercetători americani; iată caracterizarea antropologului Mitchell Ratner, care încearcă să înfățișeze complexitatea personalității lui Aluaș: „Avea o exuberanță înnăscută. A avut o curiozitate pentru multe lucruri și un zel pentru

viață (...) A fost un idealist. A crezut într-o lume mai bună unde oamenii sunt mai pasători și mai toleranți, o lume în care instituțiile sociale suportă justiția și demnitatea umană (...) A fost curajos, dar practic. Susținea valorile sale chiar dacă devenea nepopular (...) Nu era fantast (...) În realitățile politice din România anilor 1970 idealismul lui a fost exprimat în modalități discrete: un articol, un studiu, o conversație (...) A fost bun la inimă, a fost preocupat de soarta prietenilor, studenților și a colegiilor și le-a ajutat.” (p.83, traducere proprie) Activitatea profesională al acestui sociolog, care trăia „rațiune, pasiune și acțiune la cote maxime” (Petru Iluț, p. 58) este sintetizată de conferențiarul universitar dr. Agnes Nemenyi, care și-a găsit vocația de sociolog cu ocazia practicii de teren din Gârbou, Sălaj (1969), pământul natal al lui Ioan Aluaș, cercetare de teren de referință și în privința relației dintre Aluaș și al „celui mai gustian sociolog”, Jozsef Venczel. Profesoara Nemenyi ne oferă un repertoriu succint de studii, care ne arată diversitatea temelor studiate de echipa Aluaș, fiind totuși preponderent axate pe regiunile rurale. Multidisciplinaritatea cercetărilor monografice ne înfățișează un organizator de stil gustist, dar cu excelente calități de anchetator social.

Relativ scurte și cu multe pasaje „filtrate” la editare, jurnalele din 1949 (România) și 1966 (Franța) al lui Ion Aluaș ne ajută, totuși, să construim imaginea băiatului de la sat, în sufletul căruia modesta, dar onesta simplitate a comunității tradiționale se transformă în umilință creatoare – un băiat scriitor, care dorea să devină intelectual, filosof, apoi sociolog motivat de un activism social sincer și pozitiv. În 1949 Aluaș afirma cu tărie: „Menirea mea e să devin intelectual.” (p. 89), iar în jurnalul din Paris (1966) găsim remarci despre principiul relativității culturilor care dau dovadă de o imaginație sociologică rar întâlnită în România de atunci (și de astăzi): „Îngâmfarea europeană față de alte culturi își are izvorul – unul din izvoare – în egoism și forța de agresiune, asuprire. A nu compara pe

Descartes, Beethoven, Tolstoi cu «visătorii» și țărani africani sau sud-americani. Ci a compara culturile «populare» între ele. Culturi de același nivel (...)» (p. 102)

În subcapitolul dedicat referințelor de pe Internet găsim texte puține la număr, dar bine selectate și cu sublinieri relevante. Scrierile sunt evident, din perioada anilor 1990 și formează un fel de colaj care reliefează elementele cheie din moștenirea Aluaș: „Era singurul loc din țară unde se făcea sociologie, neoficial, bineînțeles.” (p. 108, Vasile Dâncu); „Dl. Aluaș (...) în pregătirea cercetărilor de teren era în stare să vorbească o oră despre valoarea, nu handicapul, de stră-in” (p. 112, Rostas Zoltan); „L-am revăzut aici, la Washington, am vorbit despre Weber și Aron, despre acele timpuri când decența ajunsese o formă de rezistență.” (p. 113, Vladmir Tismăneanu); „Desigur, nu despre curajul profesorului Aluaș doream să atenționăm cititorul, ci despre lecția, gestul să didactic în care, întotdeauna, cheia de boltă a reprezentat-o trinitatea: rigoare științifică, onestitate, demnitate.” (p. 113, Ziarul UNU).

Capitolul de reconstituiri începe cu redarea cursului de Istoria doctrinelor sociologice (notație de curs stabilite de un fost student, Ionuț Isac), curs de referință pentru mai multe generații de studenți la filosofie. În acest text, precum și în analiza lucidă și de o structurare logică rar întâlnită despre teoria capitalismului, Aluaș se ocupă cu predilecție de marea sa pasiune, Max Weber (“Cu reală vocație pedagogică și cu prestanță intelectuală, a avut îndrăzneala să ofere studenților săi o idee asupra sociologiei lui M. Weber, ca alternativă la modelul marxist, iarăși un fapt unic în universitatea românească a acelor ani.” – p. 115, Vasile Muscă, 1994) O altă pasiune de o viață a Profesorului, Munții Apuseni, ne este prezentată în reconstituiri de notație, caiete, colectate și adunate de către sociologul rural Traian Vedinaș. Fragmentele din interviurile transcrise ne prezintă o altă față a sociologului considerat „cantitativist”, care era un și excelent anchetator social „calitativ” și dispunea de simțul empatic necesar comunicării

eficiente cu intervievații. Totuși, Aluaș era sociolog clasic în sensul prețuirii faptelor sociale și economice, gândirea sa metodologică fiind profund marcată de scurta colaborare cu Jozsef Venczel. Într-un manuscris nedatat relatează despre importanța lui Venczel în devenirea lui de sociolog: „Într-un fel aș putea vorbi de un accident care a dus la întâlnirea cu V.J. (...) la descoperirea lui ca cercetător, savant și om (...) o întâlnire necesară a două destine, atât de benefică pentru unul din ele, atât de benefică pentru noi, intelectualii clujeni, chiar dacă conclucrarea a durat atât de puțin (...) întâlnire, destinul care venea de sus, de la altitudini sociologice remarcabile, atinse cu decenii în urmă, întâlnirea savantului Venczel Jozsef (...) cu destinul minor, al celui care venea dinspre tenebrele ideologiei totalitare (...) spre sociologie ca știință”. (p. 194)

Capitolul III cuprinde cele mai importante proiecte de cercetare coordonate de Ion Aluaș, în capitolul IV găsim câteva interviuri remarcabile din anii 1992-1993 („... este naționalist discursul în care ura față de altul domină iubirea de sine”, p. 206), capitolul V, de corespondențe, fiind unul bine constituit, având un rol cheie în înțelegerea epocii. Cu toate că majoritatea scrisorilor sunt trimise către Ion Aluaș, totuși ne putem forma o imagine despre oportunitățile și limitele dezvoltării științelor sociale în țară. Spre exemplificare, redăm textul anexat unei scrisori în limba franceză trimisă către Ion Aluaș: „Tov. Aluaș vă răspunde că nu este specialist în probleme de sociologia țiganilor și că dacă va veni la vară vor vedea ce se poate face...” (p. 229). Capitolul de corespondențe acordă spațiu destul de larg scrisorilor trimise de către Alin Teodorescu, în care Profesorul Aluaș este deseori prezentat ca un adevărat mentor spiritual: „Trebuie să înțelegeți că o oră de discuție cu Dvs. este una dintre cele mai mari plăceri ale mele (...), că întâlnirile cu dv. mă stimulează și mă fac să mă gândesc mult timp la probleme care altfel poate le-aș fi trecut cu vederea, că vă consider nu numai un profesor de excepție, dar și un model de comportament și de gândire socială.”

Lectura volumului comemorativ ne prezintă, într-adevăr, imaginea unui intelectual și savant de neegalat, al unui om liber în condițiile regimului totalitar, un profesor adevărat care ne-a lăsat o moștenire încă puțin înțeles de noi care trăim sentimentul libertăților iluzorii. Cartea a fost o inițiativă lăudabilă și merită a fi dezvoltată ulterior, completată cu documente, noi reconstituiri și, eventual,

prin includerea unui studiu binemeritat despre sociologia lui Ion Aluș. Se va asigura, astfel, continuitatea unor idei și valori pentru care au luptat intelectualii „comuniști” în condiții nu tocmai înțelese de către generațiile evului de piață.

Levente Székedi

[The University of Bucharest]

Recenzie

Concepte, conceptualizare și comprehensive history

Victor Neumann și Armin Heinen (Ed.), *Key-Concepts of Romanian History. Alternative Approaches to Socio-Political Languages (Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice)*
Budapesta-New York, CEU Press, 2013

De curând a apărut la prestigioasa Editură CEU Press, Budapesta-New York, traducerea în limba engleză a volumului *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice* (Polirom 2010) editat de Victor Neumann și Armin Heinen. Pozitiv apreciată în mediul academic românesc, cartea este un exemplu de abordare științifică novatoare a trecutului dintr-o perspectivă bazată pe înțelegerea și critica izvoarelor. Volumul ne propune o *comprehensive history*, opusă istoriografiei pozitivist-naționaliste ideologizante, încă prezentă în cercetarea și scrierea istorică din România. Perspectiva alternativă asupra trecutului, provocările teoretico-metodologice și, nu în ultimul rând, contribuțiile unor cercetători de primă mână, români și străini au atras interesul mediilor academice din Europa și din lume. Publicarea variantei în limba engleză cu

titlul *Key-Concepts of Romanian History. Alternative Approaches to Socio-Political Languages* vine în întâmpinarea acestui interes și contribuie la stimularea dialogului dintre istoriografia românească și cea internațională.

Obiectivul fundamental al volumului este *rescrierea istoriei României* și aceasta pentru că „europenizarea/occidentalizarea lumii românești este legată și de modul în care este citită istoria” (cf. *Cuvânt înainte*, p. ix). Aplicarea metodei istoriei conceptuale și studierea raportului dintre realitatea istorică și limbă oferă șansa unei interpretări alternative a procesului modernizării României. Potrivit editorului, coordonatorului și coautorului acestui volum (trei studii sunt semnate de Victor Neumann), pragmatismul rezultat din decodarea conceptelor-cheie ale limbajelor social-politice românești constă într-o mai bună

înțelegere a trecutului, în fundamentarea teoretică a prezentului și în gândirea proiectelor de viitor (p. ix).

Urmărind să răspundă întrebării „*Este utilă rescrierea istoriei României?*”, studiul introductiv al lui Victor Neumann semnalează rămânerea în urmă a cercetării istoriografice din statele foste comuniste în raport cu istoriografiile din Europa occidentală și din SUA. Potrivit istoricului, în spațiul central și sud-est european partizanatul ideologic și prejudecata continuă să influențeze abordarea trecutului. Multiculturalismul și diversitatea, realitatea imaginată versus realitatea concretă, istoria (etno)națională opusă comprehensiunii fenomenelor și evoluțiilor istorice transnaționale sunt câteva aspecte dintr-o mulțime care au împiedicat studiile despre trecutul Europei de Est. În timp ce Reinhart Koselleck s-a concentrat asupra conceptelor ce reflectă o *gândire modernă*, Victor Neumann a aprofundat conceptele ce definesc *identitățile culturale și politice* și care adesea s-au substituit idealului modernizării. Exemplele est-europene indică incompleta modernizare a societăților, perpetuarea unor discrepanțe între segmentele sociale, faptul că *Iluminismul* a fost aproape inexistent în această parte a Europei. Teoretizarea istoriei nu poate face abstracție de contextele geografice, social-politice și culturale, cele ce sugerează ori conchid asupra unor înțelesuri particulare. Victor Neumann apreciază că, spre deosebire de ideea de *ruptură* între epoci istorice diferite (*Zeitschichten*) formulată de Reinhart Koselleck pentru lumea germană din epoca tranziției spre modernitate, societatea românească sugerează *continuități*, structuri de tip *long durée* pe care Fernand Braudel le descriese în cazul regiunilor mediteraneene.

Armin Heinen, coeditor și coautor al volumului de față, urmărește evoluția istoriografiei românești în paralel cu apariția și rafinarea studiilor de istorie conceptuală din Occident în anii postbelici. El apreciază că interogațiile metodologice actuale ale istoriografiei românești – *Cum trebuie scrisă istoria? Care sunt realitățile și ce funcție trebuie*

să dobândească istoria pentru prezent? – corespund, cu câteva excepții, preocupărilor asemănătoare ale istoriografiei germane din anii 1960. Apărută ca o reacție față de *istorismul* promovat de istorici precum Friedrich Meinecke, istoria conceptuală urmărește „evidențierea structurilor și proceselor îndatorate culturii, înțelegerii circumstanțelor și rolului limbii, al conceptelor și al discursurilor în procesul istoric” (p. 29). Armin Heinen subliniază necesitatea dimensiunii reflexive a științei istorice la care s-a referit în numeroase ocazii și Reinhart Koselleck, apreciind că „istoriografia nu reflectă doar trecutul, ci se controlează și pe sine în reflectarea aceluia trecut...” (p. 36). Armin Heinen formulează cinci *cerințe normative* care pot și ar trebui extinse în cercetarea istoriografică românească: 1. necesitatea raportării la nivelul internațional al cercetării pe care „îl discută și îl adoptă în detaliu”; 2. interdisciplinaritatea metodologiei; 3. renunțarea la ideea de *istorie națională* prin redescoperirea diversității regionale, cultural-lingvistice și sociale; 4. abordarea inter- și transdisciplinară care să reunească specialiști din domenii diferite; 5. renunțarea la provincialism în favoarea unei perspective europene (pp. 36-38).

Alexandre Escudier prezintă principalele teze și ipoteze ale teoriei istoriei formulată de Reinhart Koselleck, urmărește direcțiile de evoluție ale acesteia și formulează mai multe puncte de vedere privitoare la istoria României în perioada 1780-1939. Autorul observă „specificitatea geopolitică a destinului național românesc”, eterogenitatea demografică, geografică, religioasă și culturală a țării. Alexandre Escudier susține că formarea națiunii române nu a fost rezultatul unei rupturi, respectiv a unei confruntări *revoluție vs Ancien Regime*, ci a consecința unor „dinamici eterogene interconectate” de care ține seama istoria conceptuală (p.60).

Controversat, conceptul de *patriotism* reflectă „legătura emoțională cu propriul stat și/sau națiune și se deosebește de naționalism” (p. 77). Klaus Bochmann urmărește diacronia conceptului în cultura română de la scrierile

poetilor Văcărescu (finele secolului al XVIII-lea) și până la ultimul discurs al lui Nicolae Ceaușescu din 22 decembrie 1989, concluzionând că societatea românească nu a reușit să elaboreze și să propage un concept de *patriotism* în sens de *Verfassungspatriotismus* (patriotism constituțional). Evoluția în amintitul sens a fost cauzată de apropierea semantică dintre conceptele de *patriotism* și *naționalism*, de excluderea grupurilor cultural-lingvistice minoritare din corpul cetățenilor statului. *Liberalismul* în perioada 1821-1866 a fost studiat de Keith Hitchins, care observa că în gândirea politică românească acest concept reflectă asocierea realităților și aspirațiilor social-politice cu experiențele occidentale, în special cu acelea franceze.

Wim van Meurs urmărește sensurile conceptului de *democrație* din secolul al XIX-lea până la jumătatea secolului al XX-lea. Aflăm, spre exemplu, că la Nicolae Iorga *democrația* „nu constituia un ideal” (p. 137), în vreme ce la P.P. Panaitescu reprezenta „... un mijloc pentru atingerea scopului național” (p. 137). Analiza frecvenței conceptului de *democrație* în limbajele social-politice arată slaba reprezentare a acestuia. După 1989, excesiva lui folosire a fost însoțită de absența dezbaterilor critice privitoare la semnificațiile conceptului. Angela Haare analizează încărcătura conceptului de *progres*, demonstrând de ce în gândirea economică românească de la jumătatea secolului al XX-lea înapoierea economică a fost socotită un pericol pentru independența statală. *Progres* fusese un concept al *planificării* (p. 155), cu sensuri politico-programatice mixând teoriile economice cu ideologia naționalistă.

Dietmar Müller semnalează numărul redus al lucrărilor consacrate conceptului de *proprietate* și arată că în administrațiile românești nu a existat o *cultură a proprietății*. Marea majoritate a populației nu avusese pământ până la 1918, iar după aceea dreptul de proprietate funciară a fost îngrădit „după tipare național-colectiviste și dirijiste” (p. 215). Edda Binder Ilijima urmărește gândirea constituțională românească în secolul al XIX-lea, subliniind

că aceasta a evoluat sub presiunea legilor impuse din exterior, așa cum, de exemplu, a fost cazul Regulamentelor Organice, al Constituției din 1866 și al celeia din 1923. Vocabularul politic românesc din secolele al XIX-lea și al XX-lea conține adesea trimiteri la numeroase tipuri de tranziții. Mirela-Luminița Murgescu și Bogdan Murgescu discută conceptul cu acest nume, problematizând emanciparea socială românească, respectiv adoptarea modelelor culturale occidentale. Potrivit autorilor, *tranziția* în accepțiunea românească desemna mai mult o *perioadă* decât un *proces*. Atenția față de acest concept a vizat momentul „ieșirii din tranziție” (p.448) și mai puțin transformările pe care un asemenea proces le-ar presupune.

Noțiunea de *Europa*, susține Hans-Christian Maner era ceva mai frecvent întâlnită în limbajele românești pe măsură ce „conștiința trecutului și speranțele pentru viitor au devenit centrale în mentalul colectiv” (p. 225). De pildă, în timp ce la cronicarii Ion Neculce și Miron Costin noțiunea de *Europa* desemna un spațiu al *întregii creștinătăți*, la promotorii modernității noțiunea dobândise echivalentul conceptului de *civilizație*. Accepțiunile noi au devenit vizibile în perioada interbelică, una marcată de disputa dintre *tradiționalism* și *modernitate*. O dicotomie similară a revenit în prim plan în deceniile național-comunismului, în anii 1970-1980. Observația este susținută și de Armin Heinen, potrivit căruia *protocronismul* a reluat conceptualizarea ideii de *Europa* în cheie *junimistă, sămănătoristă și naționalistă*. Aceluiași istoric i se datorează și analiza conceptului de *politică*, precum și câmpul semantic al acestuia – *om de stat, om politic, politician*. Armin Heinen identifică sensuri ale conceptului ce s-au perpetuat în cultura română de-a lungul secolului al XX-lea. În accepțiunea sa, perspectiva negativă asupra *politicii* ar fi fost rezultatul asocierii ei cu *națiunea* și mai puțin cu ideea de legitimare și limitare a puterii.

Ideea de *specific național* în cultura română este tema căreia îi acordă interes istoricul de artă Ruxandra

Demetrescu. Cercetarea urmărește decodarea semnificațiilor ideii de *stil național* în istoriografia artistică din România interbelică. Cât privește problematizarea *caracterului național*, Balázs Trencsényi prezintă rolul acestuia în câteva dintre cele mai cunoscute texte ale autorilor români din secolele al XIX-lea și al XX-lea. Sub influența studiilor de caracterologie și a darwinismului social, elitele intelectuale din familia unui A.D. Xenopol și N. Iorga, precum și acelea provenind dintre discipolii lui Nae Ionescu argumentau în favoarea unei ontologii naționale organiciste ce îmbina tradiționalismul, ortodoxismul și naționalismul cu antropometria, etnopsihologia, biologia rasială, psihotehnica etc. (p. 355-356).

Două studii semnate de Victor Neumann abordează conceptele de *popor* și *națiune*, respectiv de *totalitarism*. Analizând sensurile lor, autorul dezvăluie specificități și diferențe existente între noțiunile și conceptele din limbile occidentale și acelea din limba română, respectiv din acelea ale Europei central-sud-estice. Observațiile se bazează pe cercetări de istoria culturii regionale românești, contribuind la identificarea particularităților structurii de gândire. Istoricul identifică izvoarele ce au stat la baza formării identității etnonaționale, interferența ideilor cultural-politice orientale și occidentale și rezultatul acesteia. Una dintre concluzii arată că în cultura română sensul conceptului de *națiune* se suprapune acelora de *popor* și *neam*, identitatea politică rezultând din specificități de limbă și istorie, religie și origini ancestrale. Alături de trăsăturile moștenite din Orient, identitatea românească trimite mai ales la o „*Kulturnation* inspirată de romanticul *Volk*, și nu la o gândire politică structurată pe valorile juridice propuse de conceptele de *people* sau *people*” (p. 389). Cât privește conceptul de *totalitarism*, Victor Neumann consideră că există o *continuitate submersă* între fascism și comunism „cu rădăcini în gândirea de tip premodern a elitelor și a masei” (p. 411-412), exclusivismul fiind caracteristic

celor două regimuri cu același nume. Ceea ce este o realitate posibil de deslușit deîndată ce vedem lucrurile prin prisma relației dintre majoritate și minoritățile etnoculturale.

Pentru cei interesați de științele sociale și de istoria conceptuală în special, volumul *Key-Concepts of Romanian History. Alternative Approaches to Socio-Political Languages (Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice)* editat de Victor Neumann și Armin Heinen este o lectură de primă importanță. Cartea impresionează prin densitatea informațiilor, nivelul înalt de analiză și teoretizare, nu în ultimul rând prin participarea unor cercetători de prim rang din țară și din lume. Ea este cu atât mai merituoasă cu cât editorii au structurat și stilizat fiecare contribuție, au armonizat tematic și metodologic studiile, au gândit și propus o abordare rațională și logică a istoriei moderne României, au probat cu multiple argumente rostul istoriei intelectuale, al istoriei ideilor și mai ales al conceptelor ce conferă un înțeles trecutului și prezentului. *Key Concepts of Romanian History* corespunde întrutotul obiectivelor editorilor, aspirației *rescrierii istoriei* românești dintr-o perspectivă alternativă, critică și științifică. Cartea poate fi socotită un model de lexicon al conceptelor social-politice fundamentale românești. Coordonat și editat de doi istorici eminenți, Victor Neumann și Armin Heinen, *Key-Concepts of Romanian History. Alternative Approaches to Socio-Political Languages* este o apariție de mare însemnătate pentru istoriografia română și, prin varianta în limba engleză, pentru istoriografia europeană deopotrivă.

Cristian Roiban

[West University of Timișoara]

Jurnalul unui sociolog

Sorin M. Rădulescu, *Revoluția ca spectacol. Însemnările unui sociolog în perioada septembrie 1988 – iulie 1992*

București: Editura Vremea, 2013, 351 p.

În prima zi a lunii iunie, în cadrul celei de a opta ediții a Salonului Internațional de Carte Bookfest, a avut loc lansarea ultimei cărți a sociologului Sorin M. Rădulescu. Publicată la editura Vremea, în cadrul colecției FID, „Fapte, idei, documente” (din care mai fac parte, printre altele, și jurnalele lui Petre Pandrea, Constantin Eretescu și Boris Deșliu), *Revoluția ca spectacol* este o apariție neașteptată. Departate de studiile de sociologia devianței, a problemelor sociale sau a criminalității, axe tematice de preocupare pur științifică prin care s-a remarcat până acum autorul, volumul de față are la bază jurnalul acestuia, redactat în perioada septembrie 1988 – iulie 1992.

Trebuie remarcat faptul că, în comparație cu jurnalele scriitorilor români, jurnalele sociologilor sunt mai degrabă rare, numărul celor publicate până în prezent rezumându-se la două. Autorii, ambii colaboratori ai Școlii sociologice de la București, sunt Ștefania Golopenția, al cărei jurnal a fost publicat în volumul *Sporul vieții. Jurnal, studii, corespondență* (ediție îngrijită de Sanda Golopenția, București: Paideia, 2007, pp. 37-86) și Dumitru Cristian Amzăr, cu al său *Jurnal berlinez* (ediție îngrijită de Dora Mezdrea și Dinu C. Amzăr, București: Editura România Press, 2005). În acest context, noua apariție este una salutară. Cartea lui Sorin M. Rădulescu vine în completarea celor de mai sus, surprinzând primele schimbări produse în societatea românească, odată cu înlăturarea regimului comunist. În

peisajul publicistic românesc, nu puține au fost textele dedicate Momentului 1989. Cu toate acestea, perspectiva deschisă prin ochiul sociologului era necesară, cu atât mai mult cu cât distanța în timp – marcată cu abilitate de autor prin notele adăugate în prezent pe marginea însemnărilor sale inițiale – permite și o deconstruire *sociologică* a fenomenului social 1989.

Astfel, deși în cea mai mare parte, lucrarea constă din însemnările autorului, *Revoluția ca spectacol* este mai mult decât un jurnal. Arătându-se critic față de propriile sale însemnări, Sorin M. Rădulescu atrage atenția, în „Prefață”, asupra faptului că și acestea au fost, inevitabil, distorsionate de intensele manipulari din perioada în care au fost scrise (p. 10). Dorind să rectifice acest „neajuns”, el alege să insereze în textul inițial, pasaje distincte constând în rememorări, comentarii, dar și extrase din diverse publicații (tipărite sau online), menite a veni în sprijinul sau în completarea celor relatate. La fel este și cazul textelor din anexe.

Debutând în ultimii ani ai dictaturii comuniste, *Revoluția ca spectacol* surprinde momentul tensionat al schimbării politice din România, o atenție deosebită fiind acordată efectelor resimțite la nivelul unei categorii profesionale aparte, aceea a sociologilor. Incomodă prin însuși obiectul său de studiu, sociologia a fost marginalizată și ținută sub control permanent în timpul dictaturii comuniste. Sorin M. Rădulescu face parte din

generația sociologilor ce au avut neșansa de a se forma și de a profesa în acest climat neprielnic. Izolaționismul științific, cenzura, conflictele cu autoritățile politice și administrative, atmosfera de intimidare și descurajare din unitățile de învățământ și de cercetare, promovarea falselor valori, turnătoria – toate se regăsesc în însemnările sale. „*În acele zile se rupeau vechi alianțe sau prietenii, se abandonau foste identități, se căutau și se asumau noi poziții, se formau noi asocieri, se consolidau alte opinii decât cele din trecut*” (p. 11), scrie autorul, referindu-se la schimbările din sociologie, dar același lucru ar fi putut fi afirmat și despre societate românească în ansamblu (sau, în limbaj sociologic, transformările de la nivel micro-social le reflectau pe cele de la nivel macro-social). Luptele de putere ce au urmat, intrigile și jocurile de culise, toate acestea nu fac din volumul prezentat o lectură ușoară. Parcurgerea celor 350 de pagini lasă cititorul cu un gust amar, provocând un sentiment de (profundă) dezolare (mai cu seamă sociologilor). Paradoxal însă, tot aceste informații conferă și valoare documentară cărții. Astfel, deși o lectură dificilă, cartea lui Sorin M. Rădulescu este totuși una necesară, așa spune chiar indispensabilă, deoarece pune lucrurile în perspectivă, prezentând sociologia românească în contextul social și istoric al unei epoci. Cunoașterea și înțelegerea celor petrecute în perioada comunistă și cea imediat următoare ar trebui să ne permită să înțelegem mai bine prezentul și totodată să învățăm din istoria propriei profesii.

Dincolo de desfășurarea evenimentelor politice, la care autorul a asistat, după propriile afirmații, ca simplu spectator (p. 9), ceea ce transpare din carte este, în principal, drama sociologului, avându-l drept protagonist pe autorul însuși. Din această perspectivă, titlul cărții (cu trimitere la dramaturgia socială a lui Erving Goffman) dobândește noi valențe, „*revoluția*” descrisă de autor fiind de fapt surprinsă pe mai multe palie-re: politic, științific și, mai profund, individual uman. Cartea lui Sorin M. Rădulescu conduce cititorul de la manifestările

exterioare, formale, ale schimbării sociale, către cele mai profunde transformări ale caracterelor umane.

Însemnările din jurnal nu sunt întotdeauna zilnice, fiind mai degrabă dic-tate de evenimente, atent analizate și interpretate. Urmând succesiunea acestora, cartea este împărțită în trei părți, inegale ca lungime și densitate a rela-tării. Prima parte, „*Înainte de revolu-ție*”, este cea mai scurtă, cuprinzând (din păcate, am putea spune, căci sursele is-torice referitoare la viața cotidiană din această perioadă sunt rare) numai șase însemnări, însumând în total nouă pa-gini. Autorul însuși își mărturisește, la un moment dat, teama față de cele scri-se (p. 25), de unde, probabil, și pauza de aproape un an până la următoarea con-semnare din septembrie 1989, care des-chide partea a doua a cărții, „*Spectator la revoluție*”. Aceasta se prezintă sub for-ma unei cronici, fiind o trecere în revis-tă a principalelor evenimente, așa cum reieșeau ele din știri radio, tv, dar și, in-teressant, din zvonuri. Autorul asistă la „spectacolul” revoluției în direct, anali-zându-l și interpretându-l, făcând ceea ce am putea numi sociologie de birou. Ulti-ma parte, „*Sociolog în perioada de tran-ziție*”, debutând cu 1 ianuarie 1990, este cea mai consistentă în relatări, descriind evenimente la care, de această dată, au-torul a luat parte în mod direct. Sunt fur-nizate informații valoroase cu privire la „sociologia românească postrevoluționa-ră”: date, evenimente, portrete, conflic-te, intrigi, rețele și mecanisme.

În „*Epilog*”, autorul face un bilanț al transformărilor petrecute în cei două-zeci și trei de ani scurși de la evenimen-tele consemnate. Este sintetizat atât pro-priul traseu profesional, cât și mai ge-nerala evoluție a sociologiei românești. „*Aceeași piesă, dar cu alt scenariu, cu protagoniști mai mulți, vechi și noi*” (p. 294), remarcă amar autorul.

Trebuie menționată folosirea ini-țialelor în loc de nume, demers onest, menit a proteja identitatea persoanelor menționate în text, dar care, din pă-cate, poate îngreuna lectura cititorului interesat care provine din afara breslei sociologilor.

Și în sfârșit o critică: deși lucrarea răspunde asumat dezideratului gustian de cercetare a „actualității sociale imediate”, unica mențiune la Școala Sociologică (p. 12) este făcută în scopul justificării „confruntărilor” existente între sociologii generației din care face parte și autorul și asupra cărora acesta se apleacă îndelung. Avansând în lectură, suntem însă conduși către concluzia inevitabilă că, poate, aceasta este singura comparație posibilă între „‘comunitatea’ sociologilor care nu-și justifică denumirea” de astăzi (p. 295) și comunitatea sociologilor din perioada interbelică, creatoare de școală.

Cartea se încheie cu o frază care ar trebui să dea de gândit: „*Dacă regimul comunist nu s-ar fi prăbușit în '89 [...] altfel ar fi arătat viața noastră, profesia noastră, poate și relațiile noastre*” (p. 296). Terifiant gând, la care ar trebui să reflectăm, fiecare în parte. Cu siguranță ne va ajuta să apreciem mai mult libertatea de expresie, de deplasare și de relaționare, mai ales pe plan internațional, context cu atât mai necesar cercetătorilor vieții sociale.

Irina Stahl

[Romanian Academy]

Recenzie

Despre Școala Gustiană altfel

Transilvania, nr. 11-12/2012

revistă editată de Centrul Cultural Interetnic Transilvania

Numărul dublu dedicat Școlii Sociologice de la București – sau *Despre Școala Gustiană altfel* – al revistei *Transilvania*, nr. 11-12/2012 nu este un exemplu singular al aparițiilor publicistice dedicate sociologiei românești interbelice (Sanda Golopenția, coord., *Școala sociologică de la București*, în *Secolul 21*, București, no. 1-6/2012 Princeton University Press, Oxford & New Jersey, 2011; numărul dedicat din „Sociologie românească”, nr. 3/2012, *Dimitrie Gusti în gândirea social-politică românească*; *Sociologie et politique en Roumanie (1918-1948)*, nr. 153-154/2011 din *Les Etudes Sociales, International Colloquium of Social Science ACUM 2011*, vol. 5, nr. 1, Brașov), fiind o piesă de rezistență din întreg ansamblul menționat. Consider încă de la început că trebuie să justific cititorului aprecierea

mea ca fiind o *piesă de rezistență*. De aceea am ales să structurez recenzia de față în secvențe care surprind cheia de lectură, tematica abordată, dar și autorii studiilor pe care le cuprinde.

Punctul de plecare al acestei scurte prezentări consider că este cheia de lectură pe care o poate utiliza cititorul atunci când parcurge acest număr. Întrebarea principală este: de ce este relevant acest număr și prin ce se distinge în ansamblul recent al publicațiilor despre Școala Gusti? Dincolo de atributul anunțat de la început de a fi *altfel*, porțițele de lectură oferite sunt multiple. Astfel, caleidoscopul oferă interpretări diferite în funcție de: temele abordate (de exemplu dezvoltarea regională în Școala Gusti sau problema satului și a tinerei generații; interbelicul românesc în context

național și internațional, problema modernității și a proiectului de construcție națională în contextul interbelic), perspectiva de analiză (concepte reaplicate în contextul Școlii, teorii și metode revizitate), personalităților menționate (de exemplu publicarea unor documente inedite din corespondența lui Anton Golopenția), traseul Școlii într-o abordare evolutiv-temporală. Legat de ultimul aspect *filmul* pozelor se constituie în subtext de sine stătător și devine relevant independent de textul articolelor propriu-zis.

Important pentru contribuția la istoria socială a Școlii Sociologice de la București, acest număr inventariază și analizează puncte de vedere diferite. Astfel, găsim studii cu privire la sociologia clujeană prin exponenții săi, sociologia ieșeană prin Petre Andrei, puncte de plecare pentru analize ulterioare mai aprofundate. Apare astfel ideea studiului impactului Școlii Gustiene în celelalte centre universitare ale României interbelice, aspect ce poate fi completat cu succes în lumina surselor documentare nou apărute. De altfel Anton Golopenția subliniază în corespondența publicată în acest număr faptul că *trebuie ruptă copilăria jocului în cerc închis: București*. (p. 108). Palierile de analiză includ cadrul metodologic, teoretic, dar și al organizării instituționale, dacă avem în vedere Institutul de Studii Societate de Măine din Cluj, sau Institutul Social Banat-Crișana și Institutul Social din Basarabia.

Contribuțiile științifice sunt, de asemenea, și despre personalități și persoane. Spun persoane pentru că dincolo de partea știută, publică, acest număr aduce aproape de cititor acele aspecte, noțiuni și perspective contrare, personale și mai puțin dezbătute. Mă refer aici la articolul ce are ca personaj central pe Mircea Vulcănescu, sau la cel care publică documente inedite din corespondența lui Anton Golopenția.

Tematica acoperă și problema cercetărilor monografice și recuperarea materialului documentar adunat atunci. Mă refer aici la articolul dedicat campaniei

monografice de la Fundul Moldovei, care pe lângă interesantul textului, atrage atenția unui aspect foarte important și deopotrivă grav: păstrarea/distrugerea arhivelor constituite în interbelic, dar și nepublicarea acestora la vremea aceea. Devine astfel necesar exercițiul de recuperare, chiar dacă imparțial. De multe ori sursele documentare precare permit doar reconstituiri parțiale, cu atât mai valoroase prin unicitatea lor. Nu în ultimul rând, regăsim aprecieri argumentate despre reabilitarea sociologiei, ca studiu despre ecourile Școlii de la București nu doar spațial, în alte centre universitare, dar și temporal, o dată cu reabilitarea sociologiei din anul 1965.

Punctual, fiecare autor în parte a urmărit să aducă o contribuție originală la studiul Școlii Sociologice *altfel*. Astfel, Theodora Eliza-Văcărescu (*Din sursele de inspirație ale lui Dimitrie Gusti: Asociațiile femeilor și feministe ca (posibile) precursori ale monografiilor și activităților de intervenție socială gustiene*) se înscrie în zona studiilor de gen, vorbind despre asociațiile femeilor și feministe ca manifestări premergătoare și posibile surse de inspirație pentru activitatea de intervenție socială gustiană. Sanda Golopenția (*A fost "Sociologie Românească" o revistă publicată în devălmășie?*) completează cu studiul despre munca de redactare la *Sociologie Românească* insistând asupra rolului principal pe care l-a avut Anton Golopenția. Articolul este complementar documentelor inedite publicate, din corespondența lui Anton Golopenția, în care sunt surprinse aspecte importante din proiectele de reviste pe care le aveau cei tineri – în mod concret A.G., Octavian Neamțu, Picki Pogoneanu și Brutus Coste. Cele două intervenții ale Sandei Golopenția vin astfel să arate îndeaproape activitatea de publicare și planurile tinerilor monografiști în interbelic, ca manieră principală de a *nu rămâne înregimentați* în primul rând și de a fi *întotdeauna constructivi* pentru România. (p.109)

În articolul semnat de Dumitru Stan (*Maestrul și discipolul. Ipostaze ale relațiilor dintre doi corifei ai sociologiei*

românești: *Dimitrie Gusti și Petre Andrei*), ce tratează relația dintre maestru și discipol, respectiv din Dimitrie Gusti și Petre Andrei, regăsim aspecte puțin cunoscute despre ce i-a apropiat și ce i-a îndepărtat pe cei doi, într-un interbelic marcat de disensiuni și lupte, de colaborări și proiecte ambițioase. Important de reținut este că disensiunea a generat în ultimă instanță un plus de cunoaștere pentru sociologia interbelică. În completare, un singur aspect mi-a atras atenția ca fiind posibil de dezvoltat, respectiv al identificării numelor de referință în sociologia românească (Dimitrie Gusti, Traian Herseni, Henri H. Stahl, Petre Andrei), delimitat la patru de către autor. În acest sens mă gândesc că lista ar putea fi completată cu cel puțin încă un nume, respectiv Anton Golopenția. Potrivit chiar delimitării ipostazelor dintre maestru și discipol din prima parte a articolului, Anton Golopenția este un alt nume ce ar merita adăugat listei inițiale, prin aceea că a reușit să îmbogățească paradigma gustistă cu elemente ce au promovat folosirea statisticii și tipologiilor în cercetare, dar și adoptarea monografiilor sumare. De altfel, aceste aspecte sunt surprinse pe larg de articolul lui Dumitru Sandu, care scrie despre *gândirea regională și practica acțiunii sociale* în Școala Gusti în interbelicul românesc.

Andrei Negru îmbogățește imaginea sociologiei interbelice mutând atenția de la București la un alt centru universitar, respectiv Cluj, arătând de fapt că indiferent de semnul influenței pe care a avut Școala monografică în țară și în lume, nu poate să-i fie negată însăși contribuția la dezvoltarea cercetării sociale în perioada interbelică. Articolele semnate de Ionuț Butoi (*Mircea Vulcănescu: un monografist polemist*), respectiv Florentina Țone (*Exercițiu de recuperare: Portretul sanitar al comunei Fundul Moldovei în vara anului 1928*) sunt contribuții valoroase în contextul istoriei sociale a Școlii sociologice de la București. Pe de o parte sunt recuperări necesare, ale unei persoane și respectiv al unei cercetări, pe de altă parte surprind prin culoarea *unui altfel* caracteristic întregului

număr. În continuare, consider studiul lui Ion Matei Constantinescu (*On Modernity and Technologies of Nation-Building in the Projects of the Bucharest Sociological School*) și cel semnat de Zoltan Rostas (*O istorie nefardată a reabilitării sociologiei românești*) ca fiind în primul rând exerciții de explicare și încadrare într-o istorie interbelică și postbelică așa cum a fost și nu cum s-ar fi dorit să fie receptată. Atrage atenția, în special, problema reabilitării sociologiei românești, temă care se regăsește pe tărâmul mitului, și care se cere îndeaproape revizuită, în special pentru a explica (dis)continuitatea instituționalizării sociologiei în România.

Rubrica recenziilor, care cuprinde o treime din întinderea volumului și o listă de șapte referințe bibliografice, mă îndeamnă să propun acest număr ca punct de plecare pentru orice cititor interesat de subiectul Școlii Sociologice de la București în particular, și de secolul XX în România (în principal perioada interbelică) în general. De altfel, punctul principal pe care îl susțin în încheiere este că studiile cuprinse în acest număr se adresează nu doar cititorilor *specialiști*, ci și unui public mai larg al cititorilor din domeniul științelor socio-umane.

Adriana Bondor

[The University of Bucharest]

O monografie despre Traian Herseni

Florența Lozinsky, *Traian Hersen. Sociolog și antropolog*
Cluj Napoca, Edit Argonaut, 2012, 200 p.

Editura Argonaut a publicat recent, în cadrul seriei Filosofie-Sociologie-Psihologie, o monografie dedicată lui Traian Herseni, unul din stâlpii Școlii Sociologice de la București. Cartea *Traian Herseni – sociolog și antropolog* este o versiune revăzută și adăugită a tezei de doctorat susținută în anul 2009, de către Florența Lozinsky, în cadrul facultății de sociologie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, sub coordonarea profesorului universitar Achim Mihu. Autoarea, cercetător în cadrul Institutului de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca, are preocupări în domeniile istoriei sociologiei, dar și al sociologiei rurale, cea ce a apropiat-o și mai mult de opera herseniană.

Cartea publicată de către editura clujeană este primul volum de autor dedicat lui Traian Herseni, reprezentând un demers necesar și, totodată, curajos.

Florența Lozinsky încearcă și reușește să păstreze de-a lungul întregii lucrări o atitudine obiectivă față de subiectul lucrării. Traian Herseni este o personalitate cu o bogată activitate didactică și de cercetare, cu o operă vastă (543 de articole și 29 de cărți publicate în timpul vieții) în diferite domenii ale cercetării socio-umane. Cu toate acestea, despre opera și personalitatea lui Traian Herseni s-a scris relativ puțin până în prezent. Subiectul Traian Herseni a fost considerat de către istoricii sociologiei (și nu numai de aceștia), unul spinos, în special datorită activității publicistice și ideologice desfășurate în cadrul Mișcării Legionare. Această activitate a fost apreciată

și a fost dublu răsplătită: pe de o parte funcții de conducere din partea legionarilor, iar comuniștii când ajung la putere o răsplătesc cu ani grei de închisoare.

Volumul *Traian Herseni – sociolog și antropolog* oferă mai mult decât ni se promite în titlu. Prima parte a cărții cuprinde un *profil biografic* al lui Traian Herseni și o prezentare a activității publicistice și ideologice. Activitatea publicistică a lui Herseni se poate împărți în funcție de conținutul articolelor în două mari categorii: articole cu caracter științific și articole cu caracter politico-ideologic. Autoarea analizează activitatea publicistică de la debutul lui Herseni din 1925, oprindu-se în special asupra colaborării lui Traian Herseni cu o serie de publicații interbelice cu profil cultural precum *Familia*, *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, dar și *Stânga*, *Azi*, *Gând românesc*, *Societatea de mâine*. Florența Lozinsky prezintă și diferite opinii privind activitatea publicistică și ideologică a lui Traian Herseni din perioada legionară, fără a se aprofunda în interpretări ideologice. Autoarea consideră că „adeziunile politice ale lui Herseni au fost mai mult conjuncturale, generate mai degrabă de dorința de a face carieră, subliniind totodată că Herseni nu s-a manifestat ca naționalist fanatic și dogmatic, (...) și nu amesteca știința cu ideologia”.

Lozinsky abordează în cadrul volumului atât calitatea de teoretician al monografiei sociologice, subiect al istoriilor sociologiei, cât și rolul lui Herseni de prim istoric al sociologiei românești. Alte aspecte ale cercetărilor herseniene

evidențiate în volumul de față le reprezintă studiile de sociologie pastorală, cele din domeniile psihosociologiei sociale și ale antropologiei culturale, evidențiindu-se rolul de pionier în aceste domenii.

Traian Herseni a fost parte a istoriei Școlii Sociologice de la București și, prin intermediul său, aceasta a supraviețuit perioadei negre a sociologiei. Din păcate, în volum nu sunt surprinse relațiile existente între membrii școlii gustiene, dar, de fapt, Florența Lozinsky își propune, după cum declară încă de la

începutul lucrării, „punctarea momentelor esențiale ale devenirii operei lui Traian Herseni, cât și sinuozitățile unui destin marcat de prefacerile vremurilor, el întruchipând deopotrivă destinul intelectualului din interbelic și din postbelic”.

Cristian Vereș

[The University of Bucharest]

Recenzie

Ecoul activității Școlii sociologice de la București în timpul celui de-al Doilea Război Mondial

Zoltan Rostas (Ed.), *Răfuiala cu scopurile noastre. Școala sociologică de la București în cotidianul Ecoul 1943-1944*

Editura Paideia

La editura Paideia a apărut recent *Răfuiala cu scopurile noastre. Școala sociologică de la București în cotidianul Ecoul 1943-1944*, o culegere alcătuită de Zoltan Rostas, care aduce în prim-plan activitatea publicistică a trei dintre figurile proeminente ale Școlii sociologice de la București: Octavian Neamțu, Ion Conea, Henri H. Stahl.

Volumul face parte din amplul proiect al lui Zoltan Rostas de restituire a corpusului integral al scrierilor (inclusiv al celor „minore”) membrilor Școlii (început cu strângerea laolaltă a articolelor de presă ale lui Mihai Pop), pentru a-i înțelege diversitatea și complexitatea.

Parcursând textele celor trei, cititorul are impresia că ziarul Ecoul (înființat în decembrie 1943 de Mircea

Grigorescu) pare a fi rupt de realitatea dură a războiului. Lipsesc referirile stricte la confruntările armate și propaganda virulentă. Totuși, se regăsește o poziție față de război, văzut mai degrabă ca o situație temporară, ca un accident al lipsei de cunoaștere și înțelegere dintre națiuni. Cel mai preocupat de efectele războiului este Octavian Neamțu, care îndeamnă la adoptarea unei atitudini optimiste, de evitare a pasivității și de proiectare a viitorului (*Încredere în viitor, După război..., Teama de reforme, Fuga de răspundere*). Activismul lui nu este întâmplător, având în vedere că a fost organizatorul *Echipelor regale studențești*. De altfel, Octavian Neamțu semnează și cele mai multe (22) dintre cele 54 de articole.

Contribuțiile lui Ion Conea (16 articole) se înscriu într-un alt registru, de popularizare și afirmare ale geografiei istorice și geopoliticii. Presărate de efuziuni naționaliste (ponderate și normale în contextul războiului, al construcției și reconstrucției unor națiuni în Europa) textele publicate de Ion Conea nu diferă prea mult de stilul și preocupările sale.

Nu la fel stau lucrurile în privința lui Henri H. Stahl. Pentru cititorul familiarizat cu studiile de sociologie istorică ale acestuia, poate fi o adevărată descoperire a unui Henri H. Stahl (autor a 11 articole), cu un discurs critic asupra încercărilor de modernizare făcute fără temei științific.

Se pot observa diferențe de stil precum și de argumentare, date de preocupările diferite (munca de educație a maselor rurale, geopolitica și geografia istorică, proprietatea și obștea

devălmașă). Totuși, în general, articolele lor tratează tematica afirmării și dezvoltării României, posibile doar pe baza cunoașterii realității sociale, teză principală a demersului gustian.

Cinci dintre texte nu sunt semnate. Ele conțin fie discursuri ținute de Dimitrie Gusti la comemorarea unor membri ai Academiei, fie relatări despre activitatea Școlii. Alegerea prezentării în ordine cronologică a articolelor, precum și includerea unei cronologii ale evenimentelor majore ale Războiului, permit atât o trasare a traiectoriei intelectuale și preocupărilor celor trei, cât și o facilă urmărire a racordurilor cu contextul social-politic și istoric.

Gabriel-Cătălin Stoian

[The University of Bucharest]

Tranziții discursive. Despre agende culturale, istorie intelectuală și onorabilitate ideologică după comunism

Autor: Victor Rizeanu, Editura Ed. Corint

Anul apariției: 2012
Număr pagini: 463
ISBN: 978-973-135-721-8

Volumul de debut al profesorului specializat pe istoria ideilor politice românești V. Rizeanu este o însumare a studiilor publicate de-a lungul vremii în reviste de specialitate, ca *Studia Politica*, sau culturale, ca *Observator Cultural*, *Cuvântul* etc., la care autorul a adăugat și o parte a tezei sale de licență. Tematica, prin urmare, este foarte variată, fiind alcătuită din reconstituiri parțiale din marea dezbateră românească a ultimelor două secole: ce este modernizarea și cine trebuie sau este chemat să o facă, cum poate fi înțeleasă situația României față de "centrul" civilizațional al occidentului, care sunt modelele teoretice de analiză a construcției identitare naționale. Neoliberalismul zeletian, social-democrația unui Stahl, marxismul interbelic, corporatismul, conservatorismul reacționar, fascismul sunt analizate într-un mod critic și, totodată, nou. Într-adevăr, factura cu adevărat distinctivă a acestui volum este dată nu atât de temele de cercetare cât de poziția aparte asumată de autor: perspectiva critică, în cazul lui V. Rizeanu, nu înseamnă „demitizare” sau punere la zid a diferitelor curente din perioadele analizate (care, de altfel, nu se reduc doar la perioada interbelică ci urcă până în contemporaneitate), ci o re-lectură a lor într-o notă atentă la nuanțe și la contextul ideatic. Autorul observă că respingerea mitologiei naționalist-comuniste s-a transformat într-un „ritualism antinaționalist” care eșuează într-o tactică de putere simbolică (și nu numai), ceea ce duce, inevitabil, la inexistența, în spațiul academic românesc contemporan, unei dezbateri reale de idei.

Didactica apartenenței. Istorii de uz școlar în România sec. XX

Autor: Cătălina Mihalache, Editura Institutul European

Anul apariției: 2012
Număr pagini: 333
ISBN: 973-611-830-2

Didactica apartenenței este bazat pe teza de doctorat a autoarei și se înscrie în linia cercetărilor istoriografice mai noi, preocupate mai mult de obiectul de studiu decât de răfuiele narative cu istoriografiile *mainstream* din trecutul recent. Sunt studiate reprezentările istorice ale românilor succedate în manualele școlare pe o perioadă ce se întinde de la primul război mondial până în postcomunism. Autoarea ne avertizează însă că lucrarea nu are un fir cronologic liniar, ci ia ca punct de referință schimbarea de la 22 decembrie 1989. Practic, avem de-a face cu o istorie – pe alocuri comparativă – a manualului de istorie românesc, făcută „ca la carte”, cu un aparat teoretic adus la zi și pe baza unei cercetări care a luat în considerare inclusiv cadrul legislativ, curriculumul școlar precum și percepția elevilor, „subiecții” procesului educațional și, până la urmă, obiectivul politicilor memoriei istorice. Cartea este împărțită în trei capitole: „Prezentul personajului istoric”, care analizează avatarurile reprezentărilor istorice ale lui Ștefan cel Mare, „În căutarea faptului memorabil”, despre modul în care sunt selectate și reproduse evenimentele definite drept reprezentative pentru construcția identitară națională și „Comunismul, un regim care a făcut epocă”, în care se discută, mai ales, reprezentarea și percepția unui trecut încă foarte apropiat.

Sociolog pe piața muncii

Autor: Mihaela Lambru (coordonator), Editura Institutul European

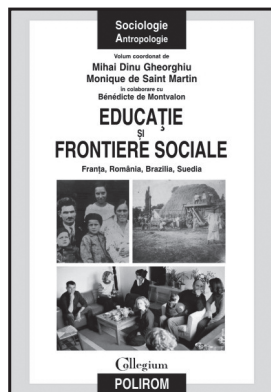

Anul apariției: 2012
Număr pagini: 206
ISBN: 978-973-611-861-6

Cu ce „piață a muncii” se confruntă un sociolog proaspăt absolvent? Volumul de mai sus reprezintă un proiect de cercetare care a dat un posibil răspuns la această întrebare. Structurat în trei părți, volumul cuprinde, în prima parte, puncte de vedere asupra raportului dintre sociologie și „piață” ce aparțin unor somități ale lumii bucureștene sociologice și nu numai (Ioan Pânzaru, Marian Preda, Lazăr Vlăsceanu, Dumitru Sandu); în a doua parte este redată o cercetare calitativă asupra așteptărilor pe care angajatorii le au față de absolvenții de sociologie pentru ca ultima parte să fie dedicată reprezentării cantitative a traseului profesional al absolvenților de după 1990.

Educație și frontiere sociale. Franța, România, Brazilia, Suedia

Autori: Mihai Dinu Gheorghiu, Monique de Saint Martin (coordonatori)
în colaborare cu Bénédicte de Montvalon, Editura Polirom

Anul apariției: 2011
Număr pagini: 263
ISBN: 978-973-46-1872-9

Cum sunt „învățate”, deprinse, frontiere sociale care împart lumea socială în care trăim? Noțiunea de frontieră socială este folosită, în acest volum, ca instrument de identificare a modului în care se configurează raporturile între grupurile sociale ale unor societăți tot mai precarizate. Principalul mod de învățare a frontierelor a fost identificat de autori în educație, definită în sens larg ca proces de socializare care implică școala, familia, grupul de egali sau alți actori instituționali sau sociali implicați. Cercetările de teren au fost duse pe teritoriile celor patru țări desemnate în titlu; coordonatorul anchetelor de teren din România (mai precis, din Iași și din împrejurimile sale) este Mihai

Dinu Gheorghiu. Volumul este structurat în trei părți; prima parte discută în profunzime semnificația „frontierelor sociale”, a ierarhizărilor și a socializării prin educație; partea a doua analizează modul în care se manifestă acest proces social în cadrul familiilor de imigranți, a „claselor populare” și a celor mijlocii. În fine, ultima parte analizează dinamica frontierelor în contextele socio-culturale amintite.

Studii sociologice. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de autori: Andrei Negru

Autor: Eugeniu Speranția, Editura Argonaut, Cluj-Napoca

Anul apariției: 2012
Număr pagini: 394

Câteva din lucrările unuia din cei mai importanți sociologi ai Clujului interbelic au fost recuperate de profesorul Andrei Negru într-o ediție critică meritorie pentru istoria teoriilor sociologice românești. Eugeniu Speranția, sociolog „de sistem”, reprezentant al paradigmei biologiste, este publicat cu lucrările „Tradiția și rolul ei social”, „Factorul ideal. Studii sociologice și aplicări la viața noastră națională”, „Fenomenul social ca proces spiritual de educație”, „Curs de sociologie generală. Partea I. Teoriile determinismului social” și „Problemele sociologiei contemporane”.

Index de Autori

Adriana Bondor – Doctorand, Universitatea București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială.

Alina Branda – Conferențiar universitar, Dr., Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj.

Ionuț Butoi – Doctor în sociologie, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București.

Ion Matei Costinescu – Doctorand, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București.

Lucian-Ștefan Dumitrescu – Cercetător, Institutul de Sociologie, Academia Română.

Alina Juravle – doctorand, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București.

Antonio Momoc – Lector. dr. la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, Universitatea din București.

Cristian Roiban – doctor în științe istorice, absolvent al Școlii Doctorale Internaționale de Istorie Conceptuală de la Universitatea de Vest din Timișoara, promoția 2013, cu teza *Ideologia național-comunistă reflectată în istoriografia română: protocronismul*. Coordonatori: Prof. Victor Neumann și Prof. Armin Heinen.

Zoltán Rostás – Profesor, Universitatea din București.

Martin Ladislau Salamon – Doctor în sociologie, Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială.

Dragoș Sdrobiș – Doctorand, Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj.

Irina Stahl – Cercetător, Institutul de Sociologie, Academia Română.

Gabriel-Cătălin Stoian – doctorand, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București.

Levente Székedi – doctorand, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București.

Balázs Telegdy – doctorand, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București.

Florentina Țone – Doctor în sociologie, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București, editor coordonator la revista „Historia”.

Theodora-Eliza Văcărescu – Lector dr. la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, Universitatea din București.

Șerban Văetiși – Lector dr. la Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai.

Cristian Vereș – doctorand, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București.

SUMMARY

Editorial

- Crisis and/or transition within the Gusti School – 1932-1934.
From Anton Golopenția's correspondence point of view..... 3
Zoltán Rostás

Processes

- Gender Contexts. Women's Education in Romania between 1880s and 1930s 13
Theodora-Eliza Văcărescu
- Higher education in interwar Romania: from *overcrowded universities*
to *intellectual unemployment* 24
Dragoș Sdrobiș
- Dimitrie Gusti's „Science of the Nation” – a model for The Transylvanian Youth..... 36
Martin Ladislau Salamon

Portraits

- Henri H. Stahl – a social-democratic sociologist..... 46
Alina Juravle
- A forgotten researcher: D.C. Georgescu 56
Florentina Țone

Theories

- The Nation as Epistemic Regime: On the Bucharest Sociological School,
State Consolidation and Interethnic Relations 70
Ion Matei Costinescu
- The monographic sociology from the perspective of American
critical ethnography 78
Șerban Văetiși
- Social Sciences and „The Nation's Science”. Some considerations 91
Alina Branda
- Science and politics in Gusti's Sociological Paradigm. The society's project,
by the Sociological School from Bucharest 101
Antonio Momoc
- The Roots of Dimitrie Gusti's Geopolitical Thinking. Context and Ideas 108
Lucian-Ștefan Dumitrescu

Debates

- Peter Schöttler or a possible answer to the question: what else can be said
about something which everything is already „known”? Scientific realism,
„canonization” and the deconstruction of the myths 116
Ionuț Butoi

Archive

- Unpublished correspondence during Antonescu's governance.
Mircea Vulcăneascu and Alexandru Neagu 122
Ionuț Butoi

Reviews

- Adjacent histories 139
Balázs Telegdy
Imre Pászka, Teme de Sociologie Românească a Modernității
- An intellectual sociologist from Transilvania with a European vision.
Professor Ion Aluăș 141
Székesi Levente
Coordonator (i): Viorica Greculovschi-Prodan, Ion Aluăș. 1927-1994. Memoriile unui intelectual scrise de prietenii lui

Concepts, conceptualization and comprehensive history	145
<i>Cristian Roiban</i>	
Victor Neumann și Armin Heinen (Ed.), <i>Key-Concepts of Romanian History. Alternative Approaches to Socio-Political Languages (Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice)</i>	
One sociologist's Diary	149
<i>Irina Stahl</i>	
Sorin M. Rădulescu, <i>Revoluția ca spectacol. Însemnările unui sociolog în perioada septembrie 1988 – iulie 1992</i>	
About the Gusti School differently.....	151
<i>Adriana Bondor</i>	
<i>Transilvania, nr. 11-12/2012</i>	
A monography about Traian Herseni.....	154
<i>Cristian Vereș</i>	
Florența Lozinsky, <i>Traian Hersen. Sociolog și antropolog</i>	
Resounds of the Sociological School from Bucharest activity during the Second World War	155
<i>Gabriel-Cătălin Stoian</i>	
Zoltan Rostas (Ed.), <i>Răfuiala cu scopurile noastre. Școala sociologică de la București în cotidianul Ecoul 1943-1944</i>	
Signals.....	157
Index of authors	159
Summary	161

The Sociological School from Bucharest. Contexts, tendencies, crises

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.
 Textele vor fi trimise redacției. Deciziile privind publicarea sunt luate de către echipa editorială.
 Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.
 Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune și se pedepsește conform
 legilor în vigoare.

Titlul articolului

Prenumele Numele Autorului
Funcția și Instituția de apartenență
Adresa de e-mail.

ABSTRACT:

Toate articolele trebuie însoțite de un abstract care rezumă tematica articolului, evidențiind contribuția autorului. Abstractul nu trebuie să fie mai lung de 750 de semne. Abstractul trebuie redactat în limba engleză. Articolele trebuie trimise în format Microsoft Word (.doc) sau Rich Text Format (.rtf). Lungimea dezirabilă a unui articol este de 18.000-25.000 de semne. Pentru a vedea câte semne are articolul dumneavoastră, puteți folosi opțiunea word count din orice pagină pe care o deschideți în programul Microsoft Word. La sfârșitul abstractului trebuie să menționați titlul articolului în limba engleză.

KEYWORDS:

Drept *Keywords* trebuie să indicați, în limba engleză, cu italice, un număr de 5-7 termeni principali din articolul dumneavoastră. De exemplu în foma: *abstract, author name, title of the paper, references, submission*.

ARTICOLUL:

Articolul trebuie redactat folosindu-se alienate de felul acelor care se folosesc în acest document. Ele trebuie redactate cu fonturi *Times New Roman*, de preferință, de mărimea 12 pt., la doua rânduri, pentru textul articolului, *Times New Roman*, mărimea 10, la un rând, pentru *footnotes*. În cadrul articolului se respectă normele ortografice în vigoare stabilite de Academia Română. Atunci când este nevoie, diferitele note sau referințe se realizează prin utilizarea opțiunii *footnotes* din programul *Microsoft Word*. De fiecare dată când orice referință bibliografică este menționată prima dată, trebuie să dați informația bibliografică integral. Traducătorul trebuie întotdeauna menționat în prima citare. Vezi următoarele exemple de citare:

Pentru cărți

Se indică prenumele și numele autorului, titlul cărții integral (titlu și subtitlu) scris cu italice, urmat de paranteză, în interiorul căreia se dau localitatea apariției cărții, urmată de două puncte, editura la care a apărut cartea, anul, iar după închiderea parantezei se indică pagina sau paginile din care se citează. Dacă sînt mai mulți autori sau editori, se dau toate numele. Notele de subsol corespunzătoare arată astfel:

1 Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited* (Chatam, New Jersey: Chatam House Publishers, 1987), 23.

2 Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop (Iași: Polirom, 1999), 272-27.

3 Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), 74.

Pentru capitole din cărți

4 Edward G. Carmines, Robert Huckfeldt, „Comportamentul politic – o perspectivă de ansamblu”, în Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann (coordonatori), *Manual de știință politică*, traducere colectivă (Iași: Polirom, 2005), 206.

Pentru referințe la o notă de subsol

5 Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics* (New Haven: Yale University Press, 1989), 164, n.1.

Pentru articole

Se respectă aceleași norme, menționîndu-se prenumele și numele autorului, titlul articolului în caractere drepte, între ghilimele, urmat de numele revistei/publicației în italice, numărul publicației, anul apariției (în paranteză), urmat de două puncte, pagina sau paginile citate.

6 Adrian Cioroianu, „Și totuși, Europa unită există – deși nu toți europenii votează”, *Sfera Politicii* 136 (2009): 9.

Pentru articole din ziare

7 Daniel Dăianu, „Schimbarea modelului”, *Jurnalul național*, 29 iulie 2009.

Pentru texte nepublicate

8 Ion Popescu, „Coalițiile din perioada postcomunistă. Cercetare comparată – România, Ungaria, Bulgaria” (lucrare de licență, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București, 2009).

Pentru documente sau texte de pe Internet

9 Francis Fukuyama, „The Neoconservative Moment”, *The National Interest* 12 (2003), <http://www.thetharmaproject.com>, accesat 12.09.2009.

Pentru documente din arhive

Dacă se folosesc surse primare din arhive, trebuie să dați sursa în concordanță cu sistemul relevant de catalogare și locația arhive. Dacă referințele sînt la documente guvernamentale, ale partidelor politice, ale unor fundații, societăți, think-tanks sau alte organizații ale societății civile, atunci sursele vor fi identificate pe cît de complet este posibil.

10 ASRI, fond D, dosar 9897, f. 93.

11 Documentul poartă mențiunea „Strict secret de importanță deosebită. Exemplar unic”, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dosar 264/1972, vol. VI, f. I-II.

12 Petre Roman, „Viziune politică asupra strategiei de dezvoltare a României în întîmpinarea secolului XXI. Pentru o bună guvernare a țării – calea social-democrată” („Caiet politic” distribuit participanților la Congresul extraordinar al Partidului Democrat, 16 martie 2001, fără alte mențiuni).

Atenție!

În citatele următoare din cărți sau articole deja citate, nu se mai dau prenumele și numele autorului, ci doar numele, nici titlul integral, cu referințe, ci doar titlul prescurtat, urmat de pagină, nu se vor folosi *op.cit.*, p. 23, sau *loc. cit.*, nici *ibid.* ori *ibidem*. De exemplu:

13 Sartori, *Teoria*, 29.

14 Cioroianu, „Și totuși”, 8.

15 Tismăneanu, „Dynastic”, 35-38, esp 36.

Atenție!

Trimiterile bibliografice se fac întotdeauna folosind limba originală a referinței, nu prin traducerea titlurilor de cărți sau articole. Titlurile unor cărți sau articole din limbi străine care nu folosesc alfabetul latin se dau prin transliterare fonetică a titlului din limba respectivă.

Cînd se citează cuvinte străine ori numele unor autori străini sau ale unor personaje politice străine, se păstrează ortografia din limba originală, cu respectarea normelor ortografice din limba respectivă.

